

S. Lingv. 1 ex.

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE FILOSOFIE

CĂTĂLIN ZAMFIR

MATERIALISM
ISTORIC

— NOTE DE CURS —

PARTEA I

BUCUREȘTI
— 1977 —

BIBLIOTECA FACULTĂȚII

de

Limba și literatura română

Cota 123345

Inventar 23247

II 23345

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE FILOSOFIE

Cătălin Zamfir

MATERIALISM ISTORIC

- Note de curs -

PARTEA I

- 1977 -

BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ
INVENTAR CARTI NR. 23247

C U P R I N S

Pag.

Capitolul I - MATERIALISM ISTORIC - FILOSOFIA SOCIALA MARXISTA

Tema 1. <u>Materialismul istoric și locul său în ansamblul filosofiei marxiste.....</u>	7
- Locul filosofiei sociale în structura sistemelor filosofice.....	9
- Raportul dintre materialismul istoric și celelalte discipline filosofice marxiste.....	22
- Materialismul istoric și științele sociale particulare.....	31

Tema 2. <u>Constituirea materialismului istoric revoluție în gândirea socială.....</u>	37
- Principalele momente ale evoluției filosofiei sociale.....	37
- Condițiile sociale ale apariției materialismului istoric.....	54
- Semnificația științifică a constituirii materialismului istoric.....	59
- Semnificația socială practică a constituirii materialismului istoric.....	67
- Dezvoltarea actuală a materialismului istoric. Sursele sale.....	75

Capitolul II - STRATEGIA MARXISTA DE EXPLICARE A SOCIETĂȚII

Tema 3. <u>Opoziția dintre interpretarea materialistă și idealistă a vieții sociale..</u>	80
- Strategia idealistă de interpretare a societății.....	81

	<u>Pag.</u>
- Limitele interpretării idealiste a societății.....	89
- Strategia materialistă a explica- ției vieții sociale.....	93
- Semnificația tezei "existența so- cială determină conștiința socială"...	106
<u>Tema 4. Modelul teoretic marxist de explicare a societății.....</u>	112
- Modele cauzale simple: factorul geografic și factorul rasial.....	114
- Modelul marxist de explicație a societății	119
<u>Tema 5. Materialismul istoric și teoriile nemarxiste contemporane</u>	143
- Filosofia socială germană post- marxistă.....	147
- Orientarea generală a sociologiei nemarxiste occidentale.....	153
- Dispute în antropologia culturală.....	164
- Dispute în sociologia contempora- nă	176
- Dispute în jurul modelului struc- turalist-funcționalist.....	184

Notele de curs prezentate în acest volum se referă la primele 5 teme ale Cursului de Materialism istoric pentru secția de Filozofie a Facultății de Filozofie. Adresându-se studenților secției de Filozofie, textul de față are caracterul unui curs de specialitate. Accentul cade pe analiza bazei teoretice a problematicii filozofiei sociale, prezentându-se și unele dintre punctele de vedere în discuție din literatura marxistă actuală. Sistematizarea materialului și unele abordări particulare aparțin autorului, fiind prin aceasta deschise discuției. O prezentare neangajată ar fi fost practic imposibilă datorită varietății opiniilor existente în literatura marxistă, caracteristică oricărei discipline dinamice, aflate în continuă dezvoltare. Intenția noastră a fost de a prezenta tezele fundamentale ale materialismului istoric, așa cum au fost ele elaborate de Marx, Engels, Lenin, precum și de alți marxiști. Un accent special este pus pe contribuția adusă de Partidul Comunist Român la dezvoltarea și crearea a filozofiei marxiste.

Volumul reprezintă doar o primă formă a cursului. Deabia după redactarea întregului text va fi posibilă o redactare finală.

Autorul

CAPITOLUL I

MATERIALISMUL ISTORIC - FILOZOFIA SOCIALA MARXISTA

Tema 1. Materialismul istoric și locul său în ansamblul filozofiei marxiste

Materialismul istoric este una dintre disciplinele constituente ale filozofiei marxiste. El este concepția filozofică-științifică a marxismului asupra societății, filozofia sa socială. Contribuția fundamentală pe care Marx a adus-o la dezvoltarea filozofiei o reprezintă tocmai elaborarea unei noi concepții despre societate. Marxismul a adus un aport decisiv la înțelegerea unor probleme ca: structura și dinamica societății umane, mecanismele vieții economice, clasele și grupurile sociale, sistemul politic, ideologia. El a pus bazele unei abordări științifice a societății în ansamblu cât și a diferitelor sale domenii particulare.

Filozofia marxistă în general, materialismul istoric în mod special, reprezintă fundamentul teoretic al conștiinței proletariatului, a ideologiei comuniste. Ea reprezintă "metoda științifică de analiză a evenimentelor, a fenomenelor din natură și societate. Cu ajutorul acestei metode ⁴¹partidul comunist elaborează strategia și tactica revoluționară a transformării societății, în concordanță cu realitățile istorice, naționale și sociale din fiecare țară, din fiecare etapă a dezvoltării societății omenești"^{x)}. Partidul Comunist Român, încă de

x) Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Ed. Politică, București, 1975, p.153-154.

la înființarea sa, s-a plasat ferm pe bazele teoretice oferite de filozofia marxistă, de materialismul istoric. Bogata sa activitate teoretică este orientată în sensul aplicării createoare a materialismului istoric la realitățile țării noastre, a dezvoltării tezelor sale, prin generalizarea propriei practici revoluționare.

Creșterea importanței factorului conștient în procesul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate în țara noastră face ca însușirea filozofiei marxiste, să reprezinte o condiție necesară a formării omului nou al societății socialiste. În acest sens Programul P.C.R. apreciază că "însușirea concepției științifice despre lume, dezvoltarea conștiinței socialiste a maselor constituie un factor esențial al edificării societății socialiste multilateral dezvoltate și trecerii la comunism. Activitatea ideologică și politico-educativă a partidului are în vedere că teoria revoluționară a materialismului dialectic și istoric este menită să ajute nu numai la cunoașterea lumii, ci și la înarmarea întregului partid, a militanților săi, a tuturor membrilor partidului cu cunoștințele necesare desfășurării acțiunii de transformare a societății"^{x)}.

Elaborarea bazelor materialismului istoric, a unei abordări științifice a societății a avut consecințe profunde asupra întregii filozofii. Este sugestiv în acest sens punctul de vedere al filozofului marxist francez Louis Althusser.

Pornind de la ideea existenței unei strânse relații între dezvoltarea științelor și a filozofiei, el sugerează că marile deschideri din științe au generat noi orientări în filozofie. Descoperirea "continentului matematicii" în Grecia antică a deschis o nouă cale în fi-

x) Idem, p.156-157.

lozofie. Acestei deschideri i se datorează, în mod esențial, bogăția filozofiei grecești. Descoperirea "continentului" științelor naturii a produs noi perspective filosofice care stau la baza filosofiilor moderne. În fine, Marx a inaugurat cel de al treilea continent al cunoașterii științifice - cel al societății^{x)}. Prin aceasta, filosofia marxistă se constituie, de la început, într-o cu totul nouă perspectivă - cea oferită de punerea pe baze științifice a înțelegerii societății. Teza lui Althusser sugerează locul deosebit pe care filosofia socială, materialismul istoric, îl ocupă în ansamblul filosofiei marxiste.

Acest curs va fi, deci, despre o disciplină filosofică particulară - materialismul istoric - disciplină care însă deține un loc privilegiat în ansamblul sistemului filosofic marxist. S-ar putea chiar spune că ea îi conferă în mod esențial nota sa distinctivă.

O disciplină filosofică este greu, dacă nu imposibil, de înțeles în sine. Ea trebuie determinată de raporturile sale cu celelalte discipline filosofice, prin locul și rolul său în cadrul sistemului filosofic. Din această cauză, prima problemă pe care o vom discuta se referă la "arhitectonica" sistemelor filosofice, la locul filosofiei sociale în cadrul diferitelor sisteme filosofice, în general, la locul materialismului istoric în cadrul sistemului filosofiei marxiste, în particular.

Locul filosofiei sociale în structura sistemelor filosofice

Deși compusă din discipline distincte (ontologie, teoria cunoașterii, antropologie filosofică, etică, filosofie socială), aflate ele însele într-un proces de specializare progresivă, spre deosebire de știință, filosofia se ca-

x) L. Althusser - Citindu-l pe Marx. Editura Politică, București, 1970.

racterizează printr-o mult mai puternică tendință spre unitate, spre sistem. Specializarea din câmpul filosofiei nu merge nici odată atât de departe încît diferitele sale discipline să ajungă la o autonomizare completă. Cercetările filosofice cele mai specializate poartă a-dînc amprenta cadrului general, a viziunii filosofice de ansamblu, în care se dezvoltă. Sistemul poate fi vizat în mod explicit sau doar conținut în șubteranele structurale ale unei discipline filosofice. Considerarea sa este însă absolut necesară în toate situațiile.

Această particularitate își are originea într-o caracteristică a filosofiei. Există la nivelul acesteia o structurală tendință spre completitudine. Cu alte cuvinte, o tendință de a aborda toate problemele filosofice relevante, de a le gîndi într-un cadru teoretic unic în care să fie formulate soluții consistente. Sistemul apare invariant ca obiectiv de atins al demersului filosofic. Istoria de pînă acum a filosofiei nu prezintă nici un caz de concepție filosofică cît de cît influentă, cît de cît cristalizată, care să nu fie într-o formă sau alta completă. Centrarea pe o disciplină filosofică - etica sau ontologia sau teoria cunoașterii - a avut totdeauna puternice motivații din punctul de vedere al sistemului ca atare. În primul rînd, această centrare era fundată pe ideea relevanței. Domeniul filosofic în cauză reprezenta, în concepția respectivului autor, domeniul central, în care se află cheia descifrării tuturor celorlalte probleme. Chiar atunci cînd o disciplină nu era deloc prezentă, nici sub forma schițării principiilor sale fundamentale, aceasta nu era un semn al unei "neglijări" pe care orice specializare o justifică, ci avea o motivare principială: lipsa ei de necesitate, de relevanță filosofică, sau lipsa ei de posibilitate principială de constituire. Este cazul lipsei, de exemplu, a ontologiei dintr-o serie de filoso-

fi: centrate pe teoria cunoașterii, de inspirație agnostică. Kant, de exemplu, nu a elaborat o ontologie, o "metafizică" în lim. ajul său, pentru că analiza sa gnoseologică indică imposibilitatea principală a acesteia. Etica și estetica sa erau concepute ca un fel de corolare ale teoriei cunoașterii.

Ce dă acest caracter de "sistem" filosofiei, această tendință structurală către completitudine? Răspunsul ar putea fi căutat în finalitatea ultimă a filosofiei. Finalitatea filozofiei, rațiunea ei de a fi ca formă distinctă a spiritualității umane, este aceea de a constitui o înțelepciune supremă, de a căuta să răspundă la problema de interes central pentru om: omul însuși și locul său în lume. În ultimă instanță toate întrebările particulare pe care filosofia și le pune converg subteran către întrebarea centrală - ce este omul? Această temă oferă criteriul fundamental de relevanță al oricărei probleme filosofice. Se acordă locul central unei discipline sau alteia pe motivul că ea oferă baza, punctul de plecare pentru răspunsul la această întrebare fundamentală. În sistem sînt incluse, toate problemele care sînt relevante, necesare, pentru a rezolva această sarcină.

Am putea, deci spune că, arhitectonica sistemelor filosofice este astfel constituită încît să pună în evidență problematica omului, ca punct central de convergență.

Spre deosebire de știință care își poate permite o explorare amănunțită, prudentă a unui aspect sau a altuia, filosofia are misiunea de a oferi un răspuns global, util pentru orientarea de ansamblu a acțiunii umane. Oricît de provizoriu ar fi acest răspuns, prezența sa este absolut necesară pentru organizarea vieții umane.

Putem spune deci, în concluzie, că filozofia țintește în ultimă instanță să producă o imagine de ansamblu, completă în articulațiile sale fundamentale, asupra omului

și a lumii sale. Aceasta este și cauza pentru care în filozofie, marile orientări reprezintă tipuri de sisteme - marxism, existențialism, fenomenologie, neopozitivism. Ele tind a fi sisteme filozofice complete. Organizarea internă a unui sistem filozofic, conexiunea logică a diferitelor discipline componente, este subsumată acestei finalități generale. Voi folosi ca exemplificare una dintre cele mai frecvente structuri ale sistemelor filozofice tradiționale, care ar putea fi considerată, într-un anumit fel, o structură standard.

Prima disciplină, în ordinea logică, este ontologia ca teorie generală a existenței, din care omul însuși face parte.

Urmează apoi teoria cunoașterii. Ea este vitală filozofic din două puncte de vedere: În primul rând pentru că analizează o activitate specific umană (considerată foarte adesea ca activitate definitorie) - cunoașterea, - contribuind astfel la înțelegerea omului. Prin cunoaștere, omul produce multe lucruri care îi sînt specifice: știința, arta, morala. În al doilea rând, filozofia însăși este o cunoaștere. Posibilitatea și orientarea ei va fi dependentă de înțelegerea cunoașterii ca atare.

Pe baza antologiei și a teoriei cunoașterii se poate deci determina ce este omul. Este posibilă constituirea unei antropologii filozofice.

Odată găsit răspunsul la întrebarea ce este omul, care este locul său în lume, se poate face încă un pas hotărîtor, rezolvîndu-se o altă problemă esențială: cum trebuie să acționeze omul. Etica reprezintă din acest motiv corolarul logic al mai tuturor sistemelor filozofice. De asemenea, filozofia socială, mergînd mai departe, concludă în legătură cu modul în care trebuie proiectat mediul social în acord cu ce este omul și cu valorile sale

Nu există însă o structură unică a tuturor sistemelor filozofice. Accentul pus pe o disciplină filozofică sau pe

alta, cît și ordinea lor logică în cadrul sistemului, cu alte cuvinte configurația sa interioară, este destul de variabilă. S-ar putea formula cîteva tipuri mai generale de organizare internă a sistemelor filosofice.

Structura unui sistem filosofic este determinată de viziunea fundamentală asupra naturii omului inerentă respectivei filosofii.

Dacă utilizăm acest criteriu, putem distinge două mari tipuri de sisteme filosofice, cu organizări interne distincte, în cadrul cărora filosofia socială nu numai că ocupă locuri diferite, dar orientarea sa este distinctă.

A. Omul privit ca entitate în sine, abstractă, universală.
Specific filosofiei dinaintea sa, aprecia Marx, era conceperea omului ca o entitate în sine, abstractă universală. Esența umană aparține individului izolat, în calitatea acestuia de ființă generică, universală. O asemenea imagine asupra omului, antrena o arhitectură specifică a sistemelor filosofice. Din acest punct de vedere, există două mari posibilități de a concepe natura umană în raport cu lumea, cu existența în general.

1. Omul ca entitate în sine, diferită și opusă lumii.

Omul prezintă un tip de existență, cu totul aparte de celelalte tipuri de existență neumană. Poate cel mai tipic pentru o asemenea poziție este existențialismul. Această specificitate a existenței umane face existența neumană nerelevantă pentru sarcina filosofiei. Nimic nu poate fi extrapolat de la existența neumană la existența umană. Din această cauză formele neumană de existență nu fac obiectul filosofiei. Ele sînt considerate doar pentru a realiza contrastul dintre uman și neuman. O filosofie a naturii, în sine, nu prezintă deci interes. Ea, de altfel, nici nu figurează în acest tip de filosofii. De exemplu, filoso-

fiile existențialiste se fundează nu pe o ontologie generală (imposibilă de altfel datorită opoziției de principiu dintre existența umană și cea neumană), ci pe o ontologie umană, o teorie a existenței umane. Lucrarea lui J.P.Sartre "Ființă și neant" prezintă o ontologie tipică în acest sens.

Filosofia socratică reprezintă o centrare similară asupra existenței umane, asupra subiectivității. Ea a constituit o schimbare dramatică a accentului față de filosofia anterioară materialistă (filosoficomică) orientată predominant spre elaborarea unei ontologii generale.

În general, filosofii clasificate în marxism drept idealist subiective dezvoltă o asemenea centrare. Un exemplu tipic îl constituie filosofii critice. Pornind de la ideea că esențială pentru filosofie este examinarea subiectului uman, în calitatea sa de subiect cunoscător, aceste filosofii dezvoltă o centrare pe existența umană. Analiza conștiinței putea determina în ce măsură știința este posibilă, în ce măsură o ontologie generală este posibilă, cum este morala posibilă și cum poate fi ea construită. Sistemul filosofic kantian este specific din acest punct de vedere. Dacă în Critica rațiunii pure se realizează o analiză a conștiinței și a facultăților sale de cunoaștere, în Critica rațiunii practice, pe baza analizei din prima lucrare, se determină capacitățile conștiinței de a produce reguli practice (morală) care să orienteze existența umană.

Există o mulțime de variante de acest gen, De exemplu filosofia germană a valorii e interesată în a explica ceea ce după părerea sa este esențial, definitoriu pentru om - lumea valorilor. Valorile sînt produse ale conștiinței. De aceea analiza conștiinței reprezintă punctul de plecare al întregii filosofii. Metoda fenomenologică devine metoda filosofică fundamentală.

În filosofii idealist subiective teoria cunoașterii reprezintă în fapt un tip specific de ontologie umană. Dacă conștiința umană - cu funcția sa esențială, cunoașterea - este considerată ca definitorie pentru existența umană, atunci ea reprezintă punctul de plecare absolut pentru orice filosofie. Gnoseologia devine astfel disciplina filosofică cea mai relevantă pentru înțelegerea existenței umane.

2. Existența umană ca formă particulară a existenței în general. În măsura în care omul nu este considerat ca o entitate în sine, ca un mod de existență absolut diferit de celelalte forme de existență, deci în măsura în care el este gândit mai mult ca o parte a lumii, ca o formă particulară a existenței, este evident că pentru a se putea determina ce este omul, o ontologie generală este de primă importanță. Aceasta trebuie să explice ce este existența în general și de aici să se derive caracteristicile particulare ale existenței umane. Ontologiile tind să primească un accent special în acest cadru. Ele sînt punctul logic de plecare al întregului demers filosofic. Ontologiile materialiste - ca în cazul lui Democrit, Epicur, sau al filosofiei materialiste a secolului XVIII - au constituit un punct de plecare constant pentru a determina caracteristicile specifice umanului.

Ontologiile idealiste se concentrau pe determinarea caracteristicilor spiritului universal, ca substanță ultimă a spiritualității umane individuale. Platon este un exemplu foarte clar din acest punct de vedere. Creștinismul cu filosofia sa de asemenea. Centrarea ontologică a acestor tipuri de filosofie este evidentă.

Indiferent de faptul dacă avem de-a face cu sisteme filosofice de primul tip - fondate pe o ontologie specific umană sau cu sisteme filosofice de al doilea tip - fondate pe o ontologie generală, se poate desprinde cu ușurin-

ță o structură duală a lor, cel mai clar exprimată de Aristotel. După părerea sa, filosofie se împarte în două tipuri distincte de discipline: filosofia teoretică și filosofia practică^x. Filosofia teoretică are o misiune explicativă. Ea trebuie să facă inteligibil existentul. Ontologia, de exemplu, prin excelență este o asemenea filosofie teoretică, explicativă. Ea trebuie să răspundă la întrebări de tipul "ce este lumea", "ce este omul". Filosofia practică - Aristotel o exemplifică cu discipline ca morală, politică, economie, legislația - sau în termeni mai moderni, filosofia normativă -, are cu totul altă funcție. Ea nu are un obiect propriu de explicat, ci și-l crează singură. Pornind de la înțelegerea existenței în general, a celei umane în particular, oferite de filosofia teoretică, filosofia practică derivă reguli de acțiune, fixează scopuri, stabilește norme. Ea răspunde, deci, la un cu totul alt tip de întrebare: "ce trebuie să facă omul". "Cum trebuie el să acționeze?". Etica este prin excelență o asemenea disciplină practică, normativă. Ea nu descrie comportamentul așa cum este el, ci așa cum ar trebui să fie. Ea normează, formulează normele, regulile practice care să modeleze comportamentul uman.

Urmărind lineamentele generate de această perspectivă, Aristotel merge mai departe, explicitînd fundamentul ei. Există oăi și criterii distincte pentru cele două tipuri de cunoaștere - teoretică și practică. În disciplinele explicative, care pornesc de la un obiect exterior de explicat, senzația, producătoare de reprezentări, este calea fundamentală a cunoașterii și criteriul ei de adevăr totodată. Pentru domeniul moralei, politicii, economiei și legislației, a filosofiei practice deci, rațiunea este calea fundamentală. Aceasta nu constituie teorii ale unor obiecte existente, empirice.

x) Diogene Laertios - Viețile filozofilor, Editura Academiei, București, 1963, pag.267.

Filosofia practică trebuie să construiască, cu instrumentul rațiunii, în acord cu natura umană, pusă în evidență de filosofia teoretică, realitatea umană.

După cum se vede, în această perspectivă comportamentul uman este tratat sub aspectul normativ: cum trebuie să acționeze omul. El nu reprezintă un obiect al existenței, fiind produs conștient al omului, explicându-se deci prin conștiința acestuia. Disciplina filosofică care se ocupă de el - etica - este practică, normativă, nu teoretică.

În această caracteristică structurală este conținută perspectiva idealistă, specifică filosofiei premarxiste, asupra lumii omului. În lecția a treia se va reveni pe larg asupra acestei probleme.

Filosofia socială apare în acest tip de sisteme filosofice, de regulă, tot ca o disciplină practică, normativă. Societății i se acordă o relativ scăzută importanță. Ea reprezintă, în această viziune, un mediu derivat - rezultatul interacțiunii oamenilor. Ea nu are o consistență în sine, nu reprezintă o modalitate de existență relativ autonomă, cu propriile sale modalități și legi. Filosofia socială explicativă, care are ca obiectiv explicația fenomenelor sociale, ca entități existențiale este o apariție foarte recentă. Filosofia socială a fost considerată împreună cu etica o filosofie practică. Funcțiile sale erau nu să explice relațiile și formele sociale existente, ci să ofere reguli, modele, norme, de organizare în așa fel încât omul ca entitate să se poată realiza cât mai bine. Utopia - proiectul organizării societății ideale, a societății în acord cu natura umană - era aproape unica modalitate de existență a filosofiei sociale. Platon, Aristotel, socialiștii utopici, proiectul filosofilor materialişti ai secolului al XVII-lea reprezintă asemenea încercări. Cum trebuie să fie societatea? Pe măsura

pmului. Aceasta era teza fundamentală a filozofiei sociale tradiționale. O filosofie socială explicativă, era cu rare excepții, inexistentă. În fapt, teoretic nu avea nici o justificare. Cele mai multe sisteme filosofice de acest tip nici nu simțeau nevoia unei filosofii sociale, de orice fel, fie ea chiar normativă. Ele se opreau la etică. Societatea reprezintă o comunitate de oameni care se poartă moral. Faptele sociale existente sau trecute nu constituie obiect al explicației în ele însele. Ele sînt produse ale unei anumite înțelegeri, ale unei anumite raționări, ale "opiniilor". Singurul lucru pe care filosofia l-ar putea face este să ajute pe oameni să le conceapă rațional.

O asemenea poziție a filosofiei sociale este evidențată de exemplu în cadrul sistemelor existențialiste. Centrarea aproape exclusivă pe individualitate a existențialismului face ca preocupările pentru mediul social al omului să fie marginale. Societatea apare mai mult ca un mod de coexistență al indivizilor umani, cu potențe limitative, alienante. Din acest motiv filosofii sociale nu există și nici nu pot exista în existențialism.

Este important de reținut din această analiză că în perspectiva examinată aici, filosofia socială tindea a fi, și excepțiile sînt foarte rare, o disciplină practică, în sens aristotelic, normativă. Însăși definirea statutului ontologic al obiectului ei - faptele sociale ca produse conștiente ale oamenilor - excludea principial posibilitatea constituirii unei filosofii sociale teoretice, explicative. Filosofia socială apare deci, în acest context, ca un fel de concluzie practică a analizei filosofice.

O viziune complet diferită asupra naturii umane, de unde și un alt tip de organizare a sistemului filosofic aparține lui Marx.

B. Omul ca entitate socială. In celebra teză a 6-a asupra lui Feuerbach, Marx formulează această răsturnare în înțelegerea omului "Esența umană nu este o abstracție inerentă individului izolat... ea reprezintă totalitatea relațiilor sociale"¹. Natura definitorie a omului trebuie căutată în analiza mediului său social de viață.

Perspectiva marxistă asupra omului generează o nouă arhitectonică a sistemului filosofic. Pentru a determina ce este omul e necesar, bineînțeles, să pornești de la o ontologie generală. Omul este o parte a lumii, a naturii este o ființă biologică, solidară cu cadrul său natural. Omul ca ființă naturală, biologică reprezintă însă doar stratul inferior al naturii umane. O ontologie generală, o ontologie naturală (o filosofie a naturii) este, evident relevantă pentru problematica umană, dar în ea însăși, oferă o bază doar foarte abstractă. Interesul major al filosofiei marxiste s-a plasat pe societate, pe elaborarea unei teorii complexe a socialului, ca bază esențială a înțelegerii problematicii umane. Filosofia socială-materialismul istoric - nu întâmplător a primit dezvoltarea cea mai remarcabilă încă de la început. In acest sens, putem fi de acord cu afirmația lui Althusser că filosofia marxistă este implicit conținută în Capitalul, are un sens profund. Operele științifice (în cîmpul socialului) ale lui Marx au deschis o nouă perspectivă filosofică: o nouă înțelegere a societății, și pe această bază, o nouă înțelegere a omului și a sensului existenței sale.

Răsturnarea pe care Marx a făcut-o în ceea ce privește înțelegerea omului implică o nouă structură a sistemului filosofic. El a reconsiderat statul ontologic al realității sociale. I-a acordat o independență, o autonomie,

1 Marx-Engels, Opere vol. 3. Editura Politică București, pag. 6.

statuînd existența sa specifică, cu propriile sale legi și mecanisme care trebuie să fie descoperite. Filosofia socială devine, în acest fel, o disciplină filosofică teoretică, explicativă. Ea are un obiect empiric pe care, înainte de a încerca să-l modeleze, trebuie să îl cunoască. Realitatea socială nu mai figurează ca un simplu "construct" al rațiunii. Explicația trebuie găsită în ea însăși. Un fapt social nu trebuie explicat prin gândul celui care îl produce acționînd ci prin alte fapte sociale. Această nouă perspectivă asupra socialului a deschis posibilitatea constituirii științei socialului (sociologia, cum va fi numită mai târziu de către Comte) și totodată a unei filosofii sociale teoretice, explicative, nu normative, practice.

O asemenea înțelegere avea o implicație importantă. În vechea perspectivă filosofică, socialul era un produs integral conștient al omului. Socialul trebuia deci explicat prin om, iar nu invers. Cu alte cuvinte, filosofia socialului nu putea aduce nici o contribuție la înțelegerea problematicii omului. Ea ocupa în sistemul filosofic o poziție mai mult marginală, reprezentînd una dintre concluziile practice ale analizei teoretice. Acordarea unei autonomii existențiale, realității sociale, deschide o nouă perspectivă asupra omului - omul ca ființă socială, modelat de mediul său social.

În acest sens, nu este eronat să spunem că filosofia marxistă este o filosofie centrată pe filosofia socială.

Rațiunea umană a încetat a mai fi izvor absolut al formelor sociale. Ea a devenit un moment al vieții sociale, un element al ei - o rațiune socială. Conștiința generică a "omului generic" este înlocuită cu conștiința socială a "omului social". Filosofia însăși reprezintă o formă a conștiinței sociale, exprimînd structura socială în

care funcționează (este o ideologie, în limbajul marxist). Posibilitatea de constituire a filosofiei nu mai este căutată de Marx în primul rînd în mecanismele subiectului cunoscător, ci în mecanismele sociale care îi dau conținut. Ontologia umană se constituie în marxism în strînsă legătură cu ontologia socială.

Marxismul nu renunță cîtuși de puțin la rosturile practice ale filosofiei. Reintegrînd omul în istorie, ca într-un domeniu existențial de același grad cu cel natural, căutînd explicația logic obiectivă a dinamicii acestuia, filosofia marxistă pune un accent deosebit pe acțiune.

Cunoașterea, nu numai a naturii dar și a realității sociale, constituie o bază necesară pentru lărgirea acțiunii conștiente a omului. Explicativul este strîns împletit cu normativul. Materialismul istoric a fost conceput de la început ca o bază teoretică a conștiinței clasei muncitoare, a forțelor interesate în progresul socialist al societății, deci ca o bază teoretică a unui proiect de reconstrucție a societății, a acțiunii sociale revoluționare. În acest sens, materialismul istoric a fost conectat cu acțiunea revoluționară ca bază a unei ideologii - ideologia comunistă -, cît și a unei noi morale, morala comunistă. Gramsci cînd caracteriza filosofia marxistă ca o filosofie a praxisului, avea în vedere împletirea profundă a explicației cu proiectul de acțiune, a teoriei cu proiectarea idealului.

S-ar putea deci spune că materialismul istoric reprezintă o parte componentă a ontologiei marxiste - o disciplină teoretică, explicativă a existenței sociale ca tip specific de existență, diferit de existența naturală, avînd același grad de realitate. În această calitate el este crucial pentru înțelegerea problematicii umane, cît și pentru construirea proiectelor practice de acțiune.

Cda 81/977 Fasc. 2

Raportul dintre materialismul istoric și celelalte
discipline filosofice marxiste

În paragraful anterior s-a căutat să se demonstreze că filosofia socială ocupă un loc aparte în cadrul sistemului filosofic marxist. O trecere în revistă a relațiilor dintre materialismul istoric și celelalte discipline filosofice marxiste - obiectul acestui paragraf - va contribui la o înțelegere mai bună a propriului său specific. În primul rând să examinăm raportul dintre materialismul istoric și materialismul dialectic.

Materialismul istoric și materialismul dialectic. În filosofia marxistă actuală, materialismul dialectic și materialismul istoric sînt concepute ca reprezentînd componentele filosofice fundamentale ale acesteea. Cu alte cuvinte, cel mai adesea, filosofia marxistă este concepută ca unitatea dialectică a materialismului dialectic și a materialismului istoric. Acesta este de altfel și motivul pentru care filosofia marxistă este cunoscută sub denumirea de "materialism dialectic și materialism istoric".

Reamintirea că materialismul dialectic este conceput de către cei mai mulți filosofi marxiști ca o ontologie generală. Cu alte cuvinte ca o teorie generală a existenței naturale și social-umane^x. După cum se poate observa este implicată aici teza unității tuturor formelor existenței. Atît în natură cît și în societate, atît în lumea materială cît și în cea spirituală, dincolo de diferențele lor calitative, există o serie de caracteristici comune, universale deci, care fac obiectul unei ontologii generale.

x De regulă, în materialismul dialectic sînt cuprinse și teze care fac parte din ceea ce s-ar putea numi o filosofie marxistă a naturii. Sînt filosofi marxiști care militează pentru constituirea unei asemenea discipline autonome față de materialismul dialectic propriu-zis.

Filosofii marxisti subliniază unitatea dialectică dintre aceste două discipline filosofice care ocupă în marxism un loc central - materialismul dialectic și materialismul istoric. Această teză se fundamentează pe ideea că o teorie științifică a societății (materialismul istoric) este compatibilă numai cu o înțelegere științifică, de tip materialist și dialectic a lumii în general. Cu alte cuvinte, materialismul istoric implică (și se fundează totodată) pe un anumit tip de ontologie (materialismul dialectic) și nu un altul (materialist mecanicistă sau idealistă), împreună cu care alcătuiește o viziune armonioasă, coerentă asupra lumii.

Dincolo de această teză generală, există formulate în dezbaterile marxiste o serie de probleme departe de a fi soluționate în legătură cu aspectele concrete ale relațiilor dintre aceste discipline. Discuțiile sînt mai vechi. Două poziții extreme au fost formulate în cadrul acestor discuții. Una dintre ele a fost produsul unei înțelegeri dogmatice a filosofiei marxiste. Cealaltă a fost avansată mai mult de către comentatorii nemarxiști. Le voi analiza pe scurt tocmai pentru că ele oferă un cadru limitativ discuțiilor actuale și care, probabil, se vor mai duce și în viitor.

Prima dintre interpretări s-a constituit sub influența sistematizării lui Stalin a filosofiei marxiste. Ea se fundează pe teza că materialismul dialectic este o ontologie, o teorie asupra existenței în general, atît a celei naturale, cît și a celei sociale, iar "materialismul istoric reprezintă o aplicație a materialismului dialectic la studiul fenomenelor sociale". Această înțelegere a fost destul de răspîndită în filosofia marxistă. Pe larg expusă ea poate fi găsită de exemplu în lucrarea lui T. Pavlov - "Filosofia materialist dialectică și științele particulare". T. Pavlov considera că materialismul istoric

este o parte a materialismului dialectic o aplicare a acestuia la un domeniu particular - societatea.

Un asemenea punct de vedere, în perspectivă marxismului contemporan, prezintă câteva slăbiciuni fundamentale. În primul rând, el postulează o structură a cunoașterii umane tipică pentru ceea ce se cheamă o "gîndire dogmatică", fiind în dezacord profund cu spiritul unei cunoașteri vii creatoare. Deducerea particularului - teoria socialului - , din general - ontologia generală - reprezintă demersul tipic pentru dogmatism. În acest sens, T. Pavlov definea mecanismul de geneză a materialismului istoric în următorul fel: principiile și categoriile universale aplicate la un domeniu particular - societatea. Două obiecții pot fi aduse acestui tip de raționament : a) Pe ce cale "principiile și categoriile universale" au fost extrase, dacă nu prin generalizarea principiilor și categoriilor diferitelor domenii particulare? Nu există o cale "directă" de constituire a universalului, care să nu treacă prin teoriile diferitelor domenii ale existenței - natura și societatea. b) Chiar acceptînd posibilitatea formulării unor principii și categorii universale înaintea celor mai particulare, rămîne o a doua dificultate: particularul nu poate fi dedus din universal. Hegel demonstra foarte convingător acest lucru. Metoda de a deriva din universal particularul este o metodă tipic speculativă, iar nu științifică. Rezultatele ei sînt în bună măsură arbitrare, deoarece din universal se poate deriva "logic" aproape orice fel de teză mai particulară.

Acestei teze i se poate aduce și o obiecție din punctul de vedere al constituirii istorice a filosofiei marxiste. Istoric, nu materialismul dialectic s-a constituit mai înainte, ca apoi să fie aplicat la studiul societății. Majoritatea surselor clasice sistematice ale materialismului dialectic sînt relativ tîrzii: lucrările lui Engels -

"Ludwig Feuerbach și sfârșitul filosofiei clasice germane" "Anti-Dühring" și "Dialectica naturii", și de asemenea, lucrarea lui Lenin "Materialism și empiriocriticism". Se poate, de asemenea observa că dialectica a fost elaborată, de către Hegel, pornind nu de la ceea ce ar putea fi numit "universal" și cu atât mai puțin de la cunoașterea fenomenelor naturale. Sursa de inspirație a lui Hegel în elaborarea viziunii sale dialectice a reprezentat-o două domenii: istoria cunoașterii umane, în special cunoașterea filosofică, și istoria societății umane însăși. Deci terenul social a generat elaborarea dialecticii. Marx a fost impresionat de marea relevanță a dialecticii hegeliene pentru înțelegerea fenomenelor sociale, și pe acest teren el a reelaborat, materialist dialectica.

Pe aceste observații se formulează o teză diametral opusă celei examinate pînă acum. În esență ea afirmă faptul că filosofia marxistă este materialismul istoric. Materialismul dialectic reprezintă un elaborat tîrziu, datorat în mod special lui Engels. Există chiar afirmații extreme (Jean Paul Sartre) de tipul: dialectica extinsă asupra naturii este o eroare.

Pentru ilustrarea acestui punct de vedere voi folosi argumentația dezvoltată de marxologul occidental, Z.A. Jordan autor al unei voluminoase lucrări intitulată "Evoluția materialismului dialectic"^x. După părerea sa materialismul dialectic reprezintă integral o creație a lui Engels. Intenția acestuia era elaborarea unei filosofii a naturii care să completeze materialismul istoric și din care să poată fi deduse principiile materialismului istoric. În fapt, consideră Jordan, Marx, elaborînd materialismul istoric a pornit, evident, de la o concepție filo-

x Z.A. Jordan - The Evolution of Dialectical Materialism, Mac Millan. 1967.

sofică generală, de la un fel de ontologie, dar care nu poate fi confundată cu cea elaborată de Engels. Aceasta din urmă s-a transmis în discuțiile marxiste sub denumirea de materialism dialectic. Concepția filosofică a lui Marx ar putea fi desemnată, mai degrabă, prin termenul de "naturalism". Naturalismul filosofic al lui Marx poate fi caracterizat, după părerea sa, prin următoarele teze: lumea este materială (o poziție materialistă, deci) omul este o parte a naturii, o existență naturală: sufletul nu este ceva supranatural, ci legat de activitatea psiho-fiziologică a creierului. O asemenea viziune filosofică era suficientă pentru elaborarea materialismului istoric. Din această cauză, Marx nu a simțit nevoia să dezvolte preocupări ontologice speciale. În concluzie, apreciază Jordan, naturalismul lui Marx este suficient pentru dezvoltarea filosofiei sale sociale. Nici concepția sa despre societate, și nici naturalismul său filosofic nu are nevoie de o fundare "metafizică" de genul celei schițate de Engels în operele sale târzii.

În prezent, majoritatea filosofilor marxiști adoptă o poziție mai diferențiată în problema raportului dintre materialismul dialectic și materialismul istoric. Dacă poziția de inspirație dogmatică a fost practic depășită, și ruperea completă a celor două discipline filosofice și negarea valorii materialismului dialectic nu este acceptabilă. Așa - numitul "naturalism" al lui Marx reprezintă o simplificare excesivă a situației. Viziunea materialistă a lui Marx, așa cum este ea exprimată în operele de început, cum este implicată în lucrările de analiză socială, nu poate fi caracterizată doar prin termenul de naturalism. Aversiunea lui Marx față de materialismul mecanicist, metafizic, fie al filosofilor secolului al XVIII-lea, fie al lui Feuerbach, este o dovadă. Marx vedea în dialectica elaborată de Hegel un instrument de gândire filosofică mult mai larg decât aplicațiile sale la viața socială. Faptul că viziunea ontologică a lui Marx

este de tip materialist dialectic pare a fi greu de contestat. Este adevărat însă că nu o ontologie generală amplu elaborată reprezintă baza pe care materialismul istoric s-a constituit. Poate poziția cea mai rațională, în spiritul dialecticii însăși, ar fi considerarea relațiilor de influență reciprocă dintre cele două discipline filosofice fundamentale ale marxismului. Materialismul dialectic a beneficiat de la început de o perspectivă ontologică, generală materialist-dialectică.

Este un lucru general acceptat faptul că Engels a dezvoltat teze ontologice într-un context particular, că unele generalizări ale sale sînt limitate de însăși limitele cunoașterii de atunci și că, în nici un caz, materialismul dialectic nu poate fi confundat cu elaborarea sa din "Dialectica naturii" sau "Anti-Duhring". El este o disciplină filosofică deschisă, aflată în continuă dinamică. O ontologie materialist dialectică, deschisă, în acord continuu cu noile deschideri ale științei și filosofiei este un complement necesar al unei filosofii sociale materialist istoric aflată ea însăși într-o continuă înnoire, dezvoltare.

Unii filosofi marxiști actuali avertizează, de asemenea, nu însă de pe pozițiile extremiste ale lui Sartre sau Jordan, asupra unor posibile simplificări rezultate din transferul necritic al unor modele teoretice care au o mare relevanță în descrierea fenomenelor social-umane, în descrierea naturii.

În calitatea sa de ontologie generală, teorie a existenței în general, materialismul dialectic elaborează o teorie a formelor generale de existență, naturale și social-umane. Din acest punct de vedere, el oferă o bază teoretică și metodologică generală pentru toate disciplinele filosofice "particulare" - filosofia naturii, filosofia socială, teoria cunoașterii. Elaborarea unei teorii genera-

le a structurii, sau a determinismului sînt asemenea exemple.

De asemenea, în măsura în care reprezintă totodată o filosofie a naturii, materialismul dialectic oferă un cadru necesar care fixează specificul omului ca parte a naturii, tipul relațiilor omului cu natura. Desigur, relația "om - natură" este modificată social, ea are însă un fundament natural.

Pe de altă parte, marxismul nu concepe filosofia ca pe un punct de plecare al cunoașterii. Ea se dezvoltă pe baza acumulărilor din cîmpurile particulare. Științele naturii și științele sociale, cu reflexia filosofică specializată din aceste sfere, reprezintă sursa dezvoltării ontologiei generale. Referindu-se la acest raport, Engels lansează ideea că materialismul modern, materialismul dialectic, reprezintă o filosofie constituită în acord cu știința. Dezvoltarea științei, spunea el, determină schimbări continue în filosofie. Materialismul "își schimbă forma" odată cu dezvoltarea științelor.

Decurge de aici o relație dinamică între materialismul dialectic și materialismul istoric. Ele sînt discipline autonome, plasate la nivele diferite de generalitate. În afara influenței lor reciproce, ele au și alte surse de dezvoltare. De exemplu, materialismul dialectic se dezvoltă prin prelucrarea filosofică a datelor celor mai generale ale științelor naturii, cît și ale teoriei marxiste a cunoașterii. Probleme raporturilor dintre materialismul dialectic și materialismul istoric nu este nici pe departe închisă. Studii viitoare vor putea aduce date noi, atît în plan logic cît și istoric pentru o mai adîncă lămurire a relațiilor lor.

Materialismul istoric și teoria cunoașterii. Există multe similarități între raportul discutat mai înainte, materialism istoric-materialism dialectic, și raportul mate-

rialismului istoric și teoria marxistă a cunoașterii. Elaborarea materialismului istoric a pornit de la un fond general materialist și dialectic de înțelegere a procesului cunoașterii. Există o implicație reciprocă între cele două perspective: întreaga teorie materialistă asupra societății presupune o viziune materialistă asupra cunoașterii. Și invers, teoria cunoașterii marxiste își găsește o sursă de îmbogățire în materialismul istoric. Pe scurt am să enumer principalele contribuții pe care filosofia socială marxistă le-a adus la dezvoltarea teoriei marxiste a cunoașterii.

- Considerarea cunoașterii ca proces social. Cunoașterea reprezintă una dintre activitățile sociale fundamentale. Se deschide aici o perspectivă sociologică asupra cunoașterii. Ea are finalități sociale, se realizează prin activități sociale, este supusă multiplelor influențe ale celorlalte activități sociale. Cunoașterea nu mai poate fi concepută ca produs al individului abstract, a-social, ci ca produs social, rezultat al unui efort comun. Ea este un element component al culturii comunității. Ceea ce în ultimul timp se chiamă "sociologia cunoașterii" reprezintă dezvoltarea perspectivei deschise de marxism. Conceptul de practică, a cărei introducere în teoria cunoașterii de către marxism a deschis multe perspective, își are originea în teoria marxistă asupra societății: Cunoașterea ca un element funcțional al activității umane, practice.

- În fine, materialismul istoric a dezvoltat în el însuși o amplă teorie a "cunoașterii" socialului, care este relativ distinctă de "cunoașterea naturii". Cunoașterea socialului reprezintă un element component foarte important al activității sociale. Din acest punct de vedere, materialismul istoric a adus contribuții fundamentale. Conceptul de "ideologie" și întreaga teorie dezvoltată

tată pe acest teren reprezintă o contribuție deosebit de originală a marxismului. Cunoașterea antrenată în activitatea socială - ideologiile de diferitele tipuri, politice, juridice, morale, filosofice, religioase, formele lor teoretice și comune - reprezintă un gen specific de cunoaștere. La determinarea mecanismelor și a valorii sale, marxismul a adus una dintre contribuțiile cele mai originale.

Materialismul istoric a deschis o perspectivă fundamentală și asupra altor discipline filosofice. Etica primește o fundamentare socială fermă. Într-un anumit fel, ea se constituie pe baza și în prelungirea teoriei marxiste a societății. Estetica însăși este pusă într-o perspectivă socială, deschizându-se în acest sens largi posibilități pentru elaborarea sa științifică. Teoria valorilor (axiologia), elaborată într-o manieră abstractă idealistă în cadrul filosofiei germane neo-kantiene, devine o parte fundamentală a teoriei sociale.

Antropologia filosofică se dezvoltă în cadrul teoriei materialiste a societății pe liniamente principal diferite de cele al abordărilor idealiste, sau naturalist abstracte.

Filosofia însăși primește o nouă dimensiune în perspectiva materialismului istoric. În calitatea sa de formă a conștiinței sociale, de ideologie, ea nu poate fi înțeleasă decât în raport cu condițiile sociale în care a fost elaborată, cu orientarea socială a producătorilor ei.

Se poate spune în concluzie că sistemul filosofic marxist prezintă imaginea nu a unui conglomerat de discipline, produs al unor condiții istorice accidentale, ci un complex logic, organic. Filosofia marxistă nu apare însă nici ca expresie a unei ordini logice abstracte în care disciplinele filosofice sînt strict deductibile una din celelalte, ci mai de grabă ea reprezintă un tot organic, cu relații de strînsă interdependență, în care fiecare își

are propria sa autonomie, dar sprijinindu-se totodată pe celelalte. Din acest punct de vedere, ele formează un tot unitar, deschis mereu la înnoire. Fundamentul materialist și dialectic al filosofiei marxiste reprezintă însă nota sa distinctivă. Poate din acest punct de vedere, după cum am văzut, situația cea mai tipică o reprezintă relațiile dintre materialismul dialectic și istoric: așa după cum materialismul dialectic nu poate fi conceput ca o ontologie elaborată exclusiv pentru necesitățile filosofiei sociale, nici interpretarea opusă nu este acceptabilă - materialismul istoric ca o concretizare a principiilor universale ale materialismului dialectic la cîmpul mai particular al socialului.

Disciplinele componente ale filosofiei marxiste, pe lângă interdependența lor de structură, se caracterizează, fiecare în parte, printr-o profundă deschidere atît spre științe, cît și spre practica socială.

Materialismul istoric și științele sociale particulare

Nu vom mai reveni aici asupra problemei raportului general dintre filosofie și știință. În linii generale, discuțiile actuale duse în cadrul filosofiei marxiste pe această temă pot fi sintetizate în următoarele teze: 1) Științele oferă o bază de cunoștințe reflexiei filosofice. În acest sens se vorbește de caracterul științific al filosofiei - acordul dintre filosofie și științe, dezvoltarea reflexiei filosofice în prelungirea celei științifice. 2) Filosofia oferă un cadru teoretic și metodologic general pentru reflexia științifică. Raportul acesta este dinamic în sensul că filosofia stimulează demersul științific, beneficiind din plin la rîndul său, de acesta, corectîndu-se și dezvoltîndu-se.

Este necesar să ne oprim însă mai pe larg asupra rapor-

tului dintre materialismul istoric și științele sociale.

De multe ori se încearcă a se rezolve problema raportului dintre filosofia socială și științele sociale printr-o delimitare de obiect. Cu alte cuvinte, identificarea unor obiecte distincte de studiu ar putea constitui baza unei diferențieri de principiu dintre demersul filosofic și cel științific. Dacă, atunci când discutăm despre filosofia în general și științe, o asemenea distingere pare a fi relativ convenabilă - filosofia ca reflexie asupra "universalului", în timp ce științele sînt reflexii asupra particularului (de aici și obsesiva specificație "științe particulare", în contrast cu filosofia ca știință a universului), la nivelul raportului dintre filosofia socială și științele sociale, ea prezintă unele dificultăți de principiu. Aceste dificultăți apar foarte clar în discuțiile care au avut loc în legătură cu raportul dintre materialismul istoric și științele sociale (sociologie, în mod special)^x. Discuțiile acestea au generat două puncte de vedere distincte (cu variante în jurul lor):

a) Materialismul istoric este filosofia socială marxistă, diferită de sociologia marxistă. Filosofia socială are ca sarcină elaborarea unei teorii generale asupra societății. Sociologia, așa cum este concepută de către unii marxști, reprezintă nu o teorie, ci mai mult o metodologie generală de cercetare empirică a fenomenelor sociale. Sarcina extragerii concluziilor teoretice generale furnizate de cercetarea empirică revine materialismului istoric, în calitatea sa de filosofie socială. O asemenea teză ridică o problemă de principiu: societatea ca atare nu poate constitui obiectul unei teorii de tip științific? De ce teoria ei ar trebui să fie neapărat filo-

x Criteriul acesta este operant și atunci când se discută raportul dintre materialismul istoric, ca teorie a societății globale, cu diferite teorii ale sferelor particulare: economia politică, politologie, etc.

sofică, iar nu științifică, ca fizica sau biologia?.

b) Materialismul istoric este sociologia marxistă, adică o teorie științifică a societății globale. În acest caz, nici nu se poate vorbi despre o filosofie socială, distinctă de știința socialului, filosofia putînd exista, decurge logic de aici, doar în sfera unei ontologii generale. Există multe temeuri pentru ca o asemenea poziție să nu fie acceptată. Socialul ca atare reprezintă foarte frecvent obiectul unei reflexii filosofice speciale.

Există și alte încercări de a delimita în cadrul materialismului istoric o problematică de ordin filosofic de problematica de ordin științific propriu-zisă. Aceste încercări nu sînt însă suficient de clare pentru a fi analizate în detaliu.

Nu este însă neaparat necesar a se plasa diferențierea dintre filosofia socială la nivelul unor obiecte distincte. S-ar putea încerca o distingere, într-un domeniu mai ușor de acceptat: acela al modalităților de abordare a realității sociale, a metodelor specifice - filosofică și științifică. Un asemenea plan de tratare a raportului dintre filosofia socială și științele sociale ar putea avea oțeva avantaje. În primul rînd el sugerează că diferența este relativă, istorică și în consecință, dinamică, iar nu de principiu. În al doilea rînd se accentuează asupra a ceea ce este comun, iar nu asupra a ceea ce desparte filosofia de știință. Diferența dintre "obiecte" pare mai de grabă a reprezenta o ideologie proprie fazei în care disciplinele căutau să se diferențieze, să se închidă în granițe care să asigure un statut-quo de principiu. Etapa actuală pare dimpotrivă a accentua pe unitatea cunoașterii, pe desființarea granițelor artificiale dintre domeniile cunoașterii, pe colaborarea lor la a-dîncirea înțelegerii umane. Si poate, dacă ar fi să avanseze o ipoteză mai îndrăzneață, spre o ștergere a granițe-

lor dintre discipline, spre o cunoaștere unitară.

Constituirea științelor într-un domeniu existențial oarecare, generează pentru filosofie o serie de probleme specifice.

În primul rând, apare necesitatea unei restructurări a filosofiei însăși. O filosofie fundată pe o înțelegere de tip științific, este evident, diferită de o filosofie fundată pe cunoașterea comună și pe speculația asupra ei. În mod special, constituirea științelor asupra socialului și umanului deschide o nouă bază de cunoaștere pe care filosofia se constituie, iar filosofia marxistă este legată de o perspectivă științifică asupra societății. Experiența comună, care a constituit mult timp aproape unica bază de cunoaștere a filosofiei, este treptat înlocuită de experiența științifică mai puternică și mai sistematică.

În al doilea rând, apare o dificilă problemă a delimitării dintre filosofie și științe. Ca și în sfera naturii, și în sfera omului și a societății, filosofia a reprezentat în absența științelor unicul instrument teoretic de cunoaștere. Ea suplinea lipsa științei, cu mijlocul speculației teoretice. Constituirea științei, o eliberează de asemenea funcții, dar o pune totodată în fața necesității, de a-și defini propriul său loc în ansamblul cunoașterii.

În sfera socialului și a umanului, procesul de cristalizare a științelor a început încă din secolul trecut. Marx a pus bazele unei științe a socialului (sociologia, cum va fi ea mai târziu denumită), o teorie a societății globale și a dinamicii sale. Psihologia, antropologia culturală, demografia, economia politică (ceva mai devreme), au ajuns în secolul nostru la o dezvoltare remarcabilă, deși decalajul dintre ele și științele naturii este încă foarte mare.

Discutarea raportului dintre filosofie și științific la nivelul cunoașterii socialului trebuie să ia în

considerație și o particularitate a etapei actuale a dezvoltării cunoașterii.

Atunci când Marx și Engels au vorbit despre noua lor abordare a societății nu s-au preocupat niciodată de distingerea netă a filosoficului de științific. Ei erau mai degrabă înclinați să o prezinte în termenii științei, opunând-o net filosofiei speculative. Același lucru este variabil și în ceea ce îl privește pe Lenin. În "Ce sînt prietenii poporului...", analizînd concepția socială a lui Marx el folosește chiar termenul de sociologie (înțeles în sensul generic de știință a societății) pentru a desemna materialismul istoric.

Deși aici am avut intenția doar a pune problema, și nici decum a formula o soluție, cu titlu ipotetic aș formula o observație în legătură cu "funcția", în momentul de față, al filosofiei sociale. Aș putea spune că ea îndeplinește adesea un rol dramatic: încearcă să umple prăpastia încă existentă dintre necesitățile prezente ale acțiunii umane și posibilitățile încă mult limitate ale înțelegerii oferite de științele sociale. Se pare că există o presiune tot mai accentuată care promovează inițiativa conștientă în soluționarea multiplelor probleme care stau în fața omenirii. Aceasta produce o creștere substanțială a rolului filosofiei. Atitudinea pozitivistă de excludere a filosofiei pe temeiul caracterului ei "speculativ", neriguros, reprezintă în fapt expresia filosofică fie a unei angajări umane limitate (a spune că asupra a ceea ce nu sînt absolut sigur nu mă pronunț, înseamnă, în planul acțiunii, a abandona la nivelul forțelor spontane o mare parte dintre problemele vitale ale omenirii), fie a mentalității tehnocratice, tot mai mult abandonată, că "specialistul" poate în momentul actual să facă față, ca specialist, tuturor problemelor sociale și umane. Adesea, filosofia este chemată să sistema-

tizeze, date sociale, prin ipoteze și speculație, să formuleze, cât mai clar probleme care depășesc prin complexitatea lor capacitatea științei riguroase, să le abordeze frontal, să caute să formuleze soluții.

Mai de grabă decât diferențierea netă, osmoza tot mai organică dintre filosofia socială și științele sociale este prezentă în dinamica actuală a cunoașterii. Reflexia filosofică se îmbogățește cu datele științelor, își disciplinează metoda după exemplul științei, în timp ce știința învață de la filosofie arta de a aproxima ceea ce nu poate formula într-un mod decisiv, de a lucra în incertitudine și de a o învinge sistematic, cu ipoteze îndrăznețe, cu speculație, nepărăsind însă idealul de rigurozitate.

Tema 2. Constituirea materialismului istoric - revoluție în gândirea socială

Constituirea materialismului istoric a fost precedată de o bogată cercetare în câmpul filosofiei sociale. Cîteva momente ale acesteea vor fi pe scurt trecute în revistă în paragraful următor. Caracteristicile reflexiei sociale anterioare oferă un fond de contrast pentru evidențierea aportului adus de marxism în acest domeniu.

Totodată, vom putea înțelege mai bine sursele teoretice ale filosofiei marxiste, deoarece, după cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu - aceasta "s-a făurit și dezvoltat prin preluarea și generalizarea teoretică a celor mai mari descoperiri ale științei, ale gândirii sociale, ale practicii revoluționare"^{x)}.

Intrucît premisele filosofico-teoretice ale apariției marxismului au fost analizate pe larg în cadrul cursului de Materialism dialectic, aici vor fi punctate doar cîteva aspecte specifice evoluției filosofiei sociale.

Principalele momente ale evoluției filosofiei sociale

Deși, pînă în secolul trecut, în cele mai multe sisteme filosofice filosofia socială propriu-zisă a avut un caracter marginal, uneori neresimțindu-i-se de loc nevoia, evoluția ei este deosebit de instructivă. Poate una dintre cele mai remarcabile caracteristici ale istoriei filosofiei sociale este o anumită alternare între filosofii sociale normative și filosofii sociale explicative.

Marxismul sugerează o explicație acestei alternări. Reflexia socială depinde de "experiența istorică" a societății care o produce, de atitudinea membrilor colectivității față de formele de organizare a vieții lor sociale (de societatea în care trăiesc). O societate relativ

x) Nicolae Ceaușescu, Cuvîntare la adunarea festivă consacrată centenarului nașterii lui V.I.Lenin, Editura Politică, București, 1970, p.37

stabilă, sau în ascensiune lentă, oferind un cadru de viață satisfăcător membrilor săi, va genera o atitudine pozitivă de acceptare din partea acestora. În această atitudine pozitivă, de acceptare, își găsește sursa, reflexia filosofică explicativă, cu puternice nuanțe justificative. Dimpotrivă, o societate aflată într-o profundă criză de structură, caracterizată prin tensiuni, și contradicții, va genera o atitudine specifică: oamenii vor dori nu să o conserve, ci să o modifice sau s-o perfecționeze. Ei vor fi mai puțin interesați de modul în care ea există și mai mult de modul în care ea ar trebui să fie organizată. Filosofii sociale cu orientare normativă tind să fi generate în aceste condiții.

Societățile arhaice, primitive, nu au produs o reflexie socială la nivel teoretic. Ele se gîndeau pe ele însele în termeni mitologici. Dincolo de această formă se pot desprinde cîteva caracteristici structurale ale reflexiei sociale constituite aici. Dacă ne ghidăm după datele de care dispunem la ora actuală, societățile arhaice sînt caracterizate printr-o organizare relativ stabilă. Adăugînd la aceasta omogenitatea lor interioară, lipsa de stratificare, de diferențiere generatoare de interese și tendințe contradictorii, putem obține imaginea unei relații organice între individ și formele sale de viață. Acestea sînt, cu excepția unor perioade mai mult sau mai puțin accidentale de criză, acceptate integral. În mitologia fiecărei comunități o importantă parte era dedicată explicării formelor existente de organizare socială. Reflexia socială constituită în acest cadru poate fi considerată prin lipsa de alternativă. Organizarea existentă era considerată ca bună în sine, explorarea altor soluții, sau considerarea necesității perfecționării celei existente nu este caracteristică. O altă trăsătură specifică derivată din prime este particularismul, sau, cum

spare formulat în antropologia culturală, culturo-centrismului sau etno-centrismul. Mentalitatea arhaică (această caracterizează în fapt și mentalitatea altor societăți) este puternic orientată spre formele proprii de organizare, manifestând o atitudine principială de respingere, sau cel puțin de indiferență, față de formele de organizare ale vecinilor. Într-un oarecare fel, comunitățile arhaice se raportau între ele cum se raportează speciile diferite de animale, una la celelalte. Pentru reflexia lor, practic alte forme de organizare nu există.

Antichitatea. Schimbările sociale rapide caracteristice destrămării comunităților primitive și trecerea la forme mai complexe de organizare, ca cele sclavagiste, de tip european, au produs o schimbare profundă în reflexia socială. În fapt asistăm la o completă reconstrucție (și, pînă la urmă, la o continuă reconstrucție) a formelor de organizare socială. Proprietatea privată a autonomizat individual în raport cu comunitatea. Activitatea sa economică a devenit extrem de dinamică, vechile forme de organizare socială sînt mereu revizuite de pe poziția intereselor private ale diferitelor grupări și clase sociale. Dezvoltarea internă rapidă și interacțiunea dintre comunități crează un mediu deosebit de instabil. Formele de organizare socială sînt mereu criticate dintr-o perspectivă sau alta, sînt împinse în criză, sînt violent schimbate cu alte forme de organizare care nu sînt nici ele mult mai încontestabile și mai stabile. Instabilitatea socială și politică a comunităților antice va apare într-o formă specifică la nivelul reflexiei sociale. S-ar putea desprinde cîteva trăsături distinctive ale acestora.

Reflexia socială a antichității încetează a mai fi mitologică, devenind teoretică. Meditația filosofică rațională devine instrument fundamental al reflexiei sociale.

Instabilitatea socială generează o orientare predo-

minant normativă. Filosofie încearcă să imagineze noi forme de organizare socială capabile să asigure stabilitatea și deplina realizare umană. Lucrările lui Platon (Republica și Legile) sau Aristotel (Politica) sînt de acest gen. Ele reprezintă încercări de elaborare a unor modele ideale de organizare socială. Pornind de la analiza "naturii umane", se încearcă elaborarea rațională a formelor de organizare socială cele mai bune. Orientarea explicativă este aproape inexistentă în primele faze ale dezvoltării antichității, după cum nici simțul istoricității nu era caracteristic. Societățile din afara perimetrului grecesc, "barbare", nu prezentau un interes în ele însele. Societatea greacă se afla ea însăși într-un proces de formare. Noile modalități de organizare erau considerate ca imperfecte, ca trebuind să fie deci perfecționate. O excepție cu totul remarcabilă o prezintă pătrunderea deosebită a lui Aristotel. La el, reflexia normativă - reprezentînd orientarea generală a filosofiei sale sociale -, caută să se întemeieze pe o reflexie explicativă. Pentru a elabora Politica sa, Aristotel analizează un număr impresionant de forme de organizare a altor cetăți, (studiază constituțiile a 158 de cetăți grecești) încercînd totodată să determine tendințele lor interne. Analiza formelor politice de organizare - democrația, aristocrația, tirania, oligarhia - reprezintă un model, de abordare, e drept, cu mijloace de cunoaștere limitate, explicativă a dinamicii interne a fenomenelor sociale.

Locul central acordat individului uman, face din cadrul social căutat ca ideal, un cadru social satisfăcător pentru individ, a cărui ultimă finalitate este morală - realizarea fericirii.

Principiile de organizare ale cetății ideale, atît la Platon cît și la Aristotel, nu depășesc structurile reale ale societății sclavagiste. Principiul sclavaului,

al inegalității sociale, stă la baza modelelor lor ideale.

Gîndirea socială antică, așa cum nu era caracterizată de simțul istoriei, al trecutului, nu avea nici simțul viitorului. Viitorul exista în reflexia antică doar sub forma unei posibile realizări a organizării sociale ideale. Nimic din societatea reală nu sugerează o tendință necesară de schimbare în timp. Poate singurul proces care devenea tot mai evident era acela de dezorganizare, de descompunere socială. Lipsa de viitor real anula orice șansă a gîndirii de a concepe unul. Nu este întîmplător că o nuanță presimist fatalistă era mult mai proprie mentalității antice, decît ideea dezvoltării sociale, a progresului, inexistentă practic în filosofia socială antică.

Doar în perioada elenistă a început să se dezvolte interesul pentru istorie, atît a lumii grecești, cît și a celei negrecești. Marii istorici ai antichității, Tucidi-de și Herodot, deși din punct de vedere teoretic nu au depășit a-istorismul specific mentalității antice (de exemplu, tratarea evenimentelor istorice și a formelor de organizare ale diferitelor popoare ca simple curiozități), atunci cînd se antrenau în analiza concretă a fenomenelor sociale și istorice tindeau a dezvolta o atitudine explicativă care depășea orizontul filosofic curent. Elementele de gîndire-socială explicativă, din această cauză, apar mai mult în lucrările de istorie decît în reflexiile filosofice de nivel înalt.

Orientarea eticistă reprezintă o altă tendință caracteristică. Reflexia filosofică antică a fost mult mai bogată în sisteme etice, decît în reflexii sociale. În primul rînd, o explicație poate fi derivată din caracteristica remarcată mai înainte: autonomizarea individului în raport cu formele sociale de viață, căutarea unor noi forme care să fie în acord cu practica predominant individuală, datorată cadrului oferit de proprietatea privată,

Cda. 81/977 Fasc. 3

Cele mai relevante întrebări sînt legate de individ și de organizarea vieții sale. În plus, asigurarea unei relativ înalte abundențe economice la nivelul claselor dominante, cît și diviziunea strictă a muncii care oferea o mare cantitate de timp disponibil acesteia, au generat intense orientări către dezvoltarea personalității. În mod special, căutările etice au apărut, din ce în ce mai intens în perioada elenistă, ca un mijloc de "salvare". Mediul social, devenind din ce în ce mai incert și mai incontrollabil, a descurajat tot mai mult proiectele de organizare socială. Orientarea către viața individuală, căutarea fericirii printr-o mai rațională organizare a acestora parea mult mai posibilă. Elenismul a fost dominat de reflexia etică: epicureismul și stoicismul reprezintă orientări deosebit de influente în această perioadă. Semnificativ este faptul că nevoia de filosofie socială scade tot mai mult. Lipsa de alternativă socială reprezintă o caracteristică esențială a acestei epoci. Nici măcar alternative ideale nu mai sînt posibile. Salvarea individuală reprezintă unica soluție. Răspîndirea creștinismului cu orientarea sa individual eticistă poate fi înțeleasă în acest context.

Gîndirea socială din evul mediu are o puternică coloratură religioasă. Tipică este teoria Sfîntului Augustin, care încerca elaborarea unui punct de vedere creștin asupra istoriei. Statul reprezintă după părerea acestuia o creație a Diavolului izgonit de Dumnezeu. El înființează civitas terrena, al cărui prim cetățean este Cain, ucigașul fratelui său. Imperiile asiatice și Imperiul roman reprezintă asemenea forme de state. Christos a venit pe pămînt pentru a înființa civitas Dei, compusă din aleșii domnului, în frunte cu biserica creștină. Istoria societății umane este rezultatul luptei dintre copiii lui Dumnezeu care doresc pacea și armonia și cei ai Diavolului care

acționează sub impulsul vrajbei și al războiului. Ea este deci istoria luptei dintre bine și rău. Lucrarea sa Civitas Dei încearcă să determine căile pe care biserica triumfă pe pământ. Conștiința religioasă și învățătura creștină reprezintă sursa tuturor principiilor de organizare socială.

Renasterea nu a adus concepții sociale suficient de cristalizate. Probabil că explicația stă în faptul că noile forme de organizare burgheze nu erau ele însele o alternativă iminentă. Idealul uman promovat în această perioadă reprezenta însă o pregătire filosofică și ideologică foarte importantă a regîndirii vieții sociale într-o nouă perspectivă.

Un moment deosebit în reflexia socială l-a constituit afirmarea filosofică a burgheziei revoluționare, în mod special, materialismul francez al secolului al XVIII-lea. Sînt cîteva caracteristici definitorii ale orientărilor constituite în această perioadă. În primul rînd, ceea ce s-ar putea mai individualismul radical promovat. Punctul de plecare al analizei societății îl constituie individul uman, cu necesitățile și aspirațiile sale. Societatea este considerată ca fiind o convenție, un cadru de viață al acestuia. Toate formele de organizare socială contrare individului uman sînt considerate ca fiind lipsite de justificare. Reconstrucția socială trebuie să fie făcută pornind de la individ și de la necesitățile sale.

Ideea contractului social este caracteristică pentru o asemenea orientare. (Rousseau, Lock). Starea inițială a societății era o stare de nereglementare socială. Fiecare căuta să-și realizeze propriile sale interese. Acest lucru este considerat a fi legitim. Dificultatea este însă, că, deseori, aceste interese sînt contradictorii, transformînd conviețuirea într-un "război al tuturor împotriva tuturor". Organizarea socială a apărut din necesitatea

reglementării sociale a activităților și a intereselor individuale. Deci, ca rezultat al unui contract social. Fiecare cedează autorității colective ceva din libertatea sa, tocmai pentru a obține în schimb securitatea, protecția necesară. Regulile sociale reprezintă în fapt limitări mutual acceptate ale realizării interesului individual.

O a doua caracteristică este raționalismul. Societatea este, sau cel puțin trebuie să fie, rezultatul rațiunii umane. Pornind de la determinarea naturii umane. (ce este și ce are nevoie individul), cu ajutorul rațiunii se poate concepe un cadru social adecvat. Formele sociale existente pînă acum sînt inadecvate pentru că sînt neraționale. Din neștiință, din eroare poate și din rea voință a unora care au vrut să profite, au apărut forme de organizare complet contrare naturii umane. Apariția lor este deci întîmplătoare, datorată erorii, înlocuirea lor fiind necesară. Prin ce mijloace? În primul rînd este nevoie de critica rațională. Odată demascată opoziția dintre societatea reală și rațiune (exigențele raționale ale naturii umane), societatea existentă își pierde sprijinul uman. Ea poate fi susținută în continuare de cei cîțiva interesați. Pe lîngă critica vechilor stări, rațiunea trebuie să pună în evidență principiile noii organizări sociale. Calea este deci iluministă. Revoluția, lupta violentă este justificată, considerau unii, în măsura în care grupările privilegiate nu vor de bună voie să respecte "contractul social" încheiat inițial, atunci deci cînd nu sînt interesați să accepte ceea ce este rațional pentru toată lumea.

Viziunea este complet a-istorică. Societatea omenească nu are o istorie relevantă din punct de vedere teoretic. Istoria reală reprezintă succesiunea întîmplătoare a evenimentelor, dominată de eroare și neînțelegere. Vol-

taire afirmă că "istoria omenirii este o imensă îngrămădire de prostii și de mișelii". Nu există decît o singură societate adevărată, necesară, cea rațională. Celelalte sînt în fapt devieri de la acest model, datorate în principal neștiinței. În sine, istoria nu poate prezenta un interes teoretic. Poate doar educativ: ne învață ce tipuri de erori au făcut înaintașii noștri.

Viziunea asupra modului "rațional" de organizare a societății era și ea limitată, relativ superficială. Încercînd să se răspundă la întrebarea pozitivă: "cum trebuie organizată societatea" filosofii secolului XVIII se mîsrgineau la un răspuns destul de vag: o societate în care fiecare să-și poată realiza interesele sale, singura condiție fiind aceea a respectării regulilor "jocului" social. Deci o viziune tipic individualistă, atomistă. Eticile acestor filosofii exprimă extrem de clar această orientare. Morala se reduce la o condiție foarte simplă: regula jocului social, a contractului care face posibilă conviețuirea oamenilor în societate. Helvetius vorbea de "interesul just înțeles" adică promovarea interesului uman (oricare ar fi el), ponderat cu ajutorul rațiunii, modelat în conformitate cu interesul celorlalți, deci în acord cu interesul general. Interesul general nu reprezintă, în fapt, mai mult decît suma intereselor individuale și condițiile realizării lor simultane. Ceea ce voiau filosofii acelei epoci era de fapt o societate liberă, în care fiecare să acționeze în acord cu necesitățile sale, dar rațional, conștient de necesitatea de a respecta libertatea celorlalți.

Care sînt aceste interese individuale? Există foarte vagi analize ale acestora. Nou era acceptarea lor ca necesare, în opoziție cu pozițiile etice ascetice. Pasiunile, dorințele, interesele sînt acceptate ca justificate, naturale în raport cu ființa umană. Singura condiție ce

li se punea era "socializarea lor", raționalizarea lor de pe pozițiile conviețuirii. În această imagine a omului și a societății recunoaștem în fapt modelul noii societăți burgheze în constituire, principiile ei fundamentale. Așa cum Marx a demonstrat în urma unei amănunțite analize a mecanismelor societății burgheze, Interesul privat reprezintă în acest context motorul dezvoltării sociale. Ce este el nu mai este nevoie să fie prea mult analizat. El este evident empiric. Ceea ce vrea omul este justificat, natural, manifestarea naturii umane generice. Societatea nu este altceva decât cadrul în care aceste interese pot fi realizate. În fapt, societatea burgheză s-a constituit în mod conștient pe acest principiu fundamental - liberalismul economic și liberalismul social în general. Liberalismul burghez reprezintă exigența libertății de realizare a interesului individual (după putința fiecăruia), în limitele stabilite de către societate. Fără a nega conținutul mai general al acestor principii, nu poate fi ignorat cîtusi de puțin faptul că în ele se cristalizau principiile concrete ale organizării sociale de tip capitalist. Societatea, după cum se vede, continuă să reprezinte un mediu derivat, secundar al omului. Ea este așa cum omul este. Sau cel puțin așa ar trebui să fie. Ea nu are o autonomie, legi proprii. Fenomenele sociale nu sînt determinate de alți factori sociali sau naturali, în afară de natura universală a omului. Materialiștii francezii ai secolului XVIII acceptau și influența inversă a mediului social asupra omului. O asemenea teză nu implica însă o modificare substanțială a teoriei lor raționalist idealiste. Mediul social poate acționa în sensul "denaturării" omului și a comportamentului său. Din această cauză realizarea omului nu poate avea loc decît în condițiile în care mediul social este în acord cu natura sa proprie. Acțiunea mediului social este de fapt nu asupra naturii

umane propriu-zise, ci asupra comportamentului individual. Scopul schimbării sociale este deci și acela de a elimina o asemenea influență denaturantă. Tot ce pare a fi neuman rău în comportamentul oamenilor provine din societate. Faptul că omul nu este nici rău nici bun de la natură, reprezintă o teză destul de larg răspândită. Omul devine bun sau rău datorită influenței societății. Rousseau mergea mai departe afirmând că omul este bun de la natură, dar societatea îl corupe. Societatea însăși, fiind determinată de opinile oamenilor, poate fi modificată oricând și pusă în acord cu rațiunea.

Socialiștii utopici (Saint Simon, Fourier, Owen) au adus o idee cu totul nouă în acest context - plasarea interesului asupra înseși principiilor de organizare ale societății. O idee fundamentală a fost formulată: principiul proprietății private este acela care, prin însăși logica sa internă, declanșează o serie de consecințe negative. Nu mai este vorba de bună-voință sau de rea-voință a unuia sau a altuia. Simplul fapt al proprietății private reprezintă sursa tuturor relelor sociale. Critica pe care socialiștii utopici o fac societății capitaliste este critica unui tip de organizare socială. Gîndirea este îndrumată spre construirea unei alternative de organizare socială. Reprezentînd expresia ideologică a maselor populare care, dezamăgite de rezultatele revoluției burgheze, deveneau progresiv conștiente de faptul că însăși proprietatea privată reprezintă sursa caracteristicilor negative ale vieții sociale, soluția era căutată într-o nouă formă de organizare socială, fundată pe un nou tip de proprietate - o proprietate socialistă. Această intuiție a constituit una dintre cele mai importante surse filosofice ale constituirii teoriei marxiste asupra societății.

"Utopiile unui Fourier, Owen etc. - remarcă Marx - prefigurează și exprimă în mod fantastic o lume nouă"^{x)}.

x) Marx-Engels - Opere alese, vol 2, Buc., Ed. Politică, p. 433.

Din punct de vedere al strategiei fundamentale de explicație, socialiștii utopici nu au depășit poziția idealistă a secolului XVIII. Deși încep a fi schițate unele idei evoluționiste, pînă la urmă, viziunea lor asupra societății rămîne fundamental a-istorică, provenită din modul idealist raționalist de a explica fenomenul social. Punctul de plecare îl constituie omul - natura sa autentică. Proprietatea privată nu este în acord cu natura umană. Ea a fost o eroare. O nouă organizare socială trebuie să pornească de la denunțarea acestei erori și, pe baza unei analize a naturii umane (nu este întîmplător faptul că de obicei ei pornesc în demersul lor teoretic de la o analiză a naturii umane) - să se determine acea organizare socială care corespunde acesteea. Observăm aici aceeași poziție idealist raționalistă ca a filosofiei secolului XVIII. Istoria nu își are, în acest context, nici o explicație. Ea este produsul erorii. Necesitatea unei noi organizări sociale stă în înțelegerea rațională a adevăratei naturi umane și a consecințelor logice extrase din aceasta. Modalitățile de trecere de la un tip de organizare la un altul sînt și ele dictate de aceeași poziție de principiu. Metodele preconizate de iluminism sînt reluate, poate cu și mai multă forță. Burghezia revoluționară în secolele XVII - XVIII avea de luptat împotriva unor clase sociale relativ restrînse, care nu mai dețineau puterea economică, ci numai pe cea politică. Revoluția politică reprezintă un proces relativ simplu de conceput. Ea era avută în vedere de către ideologia burgheziei în ascensiune. Societatea burgheză constituită a modificat însă datele problemei. Schimbarea ei înseamnă în primul rînd schimbarea tipului de proprietate asupra mijloacelor de producție, principiu adînc împletit cu destinele unei mase incomparabil mai mari de oameni. În această fază, singura soluție de schimbare pare a fi nu cea revoluționară, violentă, radicală, ci una

fundată pe consens, pe acceptarea conștiință. Marx remarcă faptul că socialiștii utopici nu au înțeles mecanismele legice ale dinamicii societății capitaliste, soluția rămânând utopică, impracticabilă. Ei doar au intuit sensul mișcării istorice.

Hegel a constituit o sursă teoretică esențială pentru geneza concepției marxiste asupra societății. Hegelianismul a reprezentat mediul în care aceasta s-a constituit, în raport cu care, cu instrumentele căruia și în contrast cu care Marx a parcurs drumul propriei sale lămuriri. Din multe puncte de vedere, Hegel a inaugurat o abordare a societății cu totul diferită de cea tradițională. Deși ea continuă să fie filosofic-speculativă și idealistă, raționalismul individualist al secolului al XVIII-lea fusese complet depășit. În primul rând, accentul cade pe social. Societatea nu mai este privită doar ca un simplu produs al omului, a indivizilor umani. Ea este investită cu o autonomie relativă, devenind prin aceasta obiect special de reflexie. Filosofia germană post-kantiană pregătise terenul pentru o asemenea răsturnare. Romanticismul adusese în prim plan ideea de comunitate. Paradoxal este faptul că accentuarea iraționalului a fost, din punct de vedere teoretic, responsabilă pentru o asemenea reorientare. Individualismul și contractualismul social erau produse logice ale raționalismului clasic. Poporul, comunitatea, devin o unitate supraindividuală, în care individul tinde a fi complet rezorbit. Noutatea constă în faptul că socialul dobândește o realitate obiectivă mai presus de indivizii umani, având propria sa viață. Hegel, în acest sens, vorbea despre Volksgeist: poporul își are spiritul său care nu este derivat dintr-o natură umană abstractă. Pe o asemenea bază filosofică romantică, Hegel a pus bazele unei noi abordări. Atenția este orientată spre social. Deși tot idealistă, interpretarea hege-

liană nu mai era individualistă, ci supraindividualistă. Ideea absolută este aceea care se obiectivează în istorie. Societatea reprezintă modul de ființare a ideii în timp. Pluralitatea socialului poate fi, pe această bază, acceptată, în calitate de succesiune a unor stadii necesare ale devenirii istorice. Diferitele popoare, cu toate formele social-culturale ale vieții lor (economice, politice, morale, artistice, juridice, religioase, filosofice) reprezintă etape ale devenirii spiritului universal. Fiecare își are consistența sa interioară, dată de necesitatea ei istorică. Nimic nu este arbitraritate, produs al erorii spiritului individual. Totul este necesitate istorică: "tot ce este real este rațional". Dictonul hegelian, care avea să-l impresioneze în mod deosebit de Marx constituia, din acest punct de vedere, o ruptură definitivă cu viziunea tradițională raționalistă a istorică a societății. Principiul istorismului avea să fie descoperirea fundamentală a lui Hegel. Istoria își are legile sale, necesitatea sa. Fiecare etapă și-a avut necesitatea sa, pierzând-o prin propria dezvoltare și făcând loc unei alte etape. "Hegel - aprecia Engels - este primul care a încercat să dovedească existența unei dezvoltări în istorie, a unei legături lăuntrice între fenomenele istorice, oricât de stranii ne-ar părea astăzi multe lucruri în a sa filosofie a istoriei"^x Principiul istorismului, esențial pentru viziunea dialectică a lui Hegel, a reprezentat mediul filosofic poate cel mai important al formării gândirii marxiste. Nu numai istoria a dobândit importanță, dar, odată cu ea, și numeroasele fenomene sociale particulare - economice, politice, juridice, morale, artistice, religioase. Varietatea acestora a încetat să mai fi considerată o colecție de "curiozități", rezultat al acțiunii umane heghidate încă de o rațiune clară, deci al rătăcirii spiritului. Cunoașterea trebuie să pună în evidență necesitatea lor lăuntrică, proprie lor

x) Marx-Engels, Opere alese, vol. I, Ed. Pol. București, 1967, p. 323.

rațiune de a fi. O epocă se exprimă prin toate aceste fenomene particulare. În acest cadru fiecare fenomen social particular găsește propria sa justificare. Societatea apare pentru prima oară ca un sistem coerent, în care toate părțile își au locul lor bine definit. Apare în această perspectivă posibilitatea fecundă nu numai de a căuta justificarea profundă fiecărui fenomen social particular, dar și de a raporta fenomenele sociale unul la celălalt, ca elemente ale aceluiași sistem, ca exprimând deopotrivă, în forme specifice, același principiu adânc. Organizarea unei societăți devine, pentru prima dată, obiect îndreptățit al unei reflexii teoretice. Din acest punct de vedere, Hegel poate fi tratat ca fiind primul mare sociolog. Un sociolog care gândea încă cu instrumentele filosofiei speculative idealiste. În acest sens Lenin aprecia că în multe idei hegeliene se găsesc "rudimente de materialism istoric". Unitatea sistemului social nu era însă căutată de către Hegel în ea însăși, ci într-un spirit al epocii, într-o fază a devenirii ideii absolute. Dacă Marx a respins în mod energic spiritul idealist al filosofiei hegeliene, el a rămas profund îndatorat pentru faptul că prin această filosofie el a fost pus în contact cu varietatea fenomenului social, ridicat la rang de obiect autonom al cunoașterii. În acest sens este foarte semnificativ un eveniment în formarea teoretică a lui Marx. Pus în fața unor probleme sociale greu de pătruns, Marx și-a dat seama că este necesar un nou mod de explicație decît cel idealist hegelian. Intuiția importanței factorului economic (pe atunci o simplă ipoteză insuficient elaborată teoretic) trebuie să fi fost profund tulburătoare pentru tînărul Marx. El a decis să reconsidere înțelegerea socialului prin această nouă ipoteză, confruntînd-o totodată cu acumulările teoretice existente. Pentru a se lămuri, el recurge la lucrarea lui Hegel "Filosofia dreptului". O analiză amănunțită a strategiei hegeliene de explicare a fenomenului social, expri-

mată în modul cel mai clar în această lucrare, a constituit pentru Marx un prilej teoretic de verificare a propriei sale ipoteze, de debarasare de modul de gândire speculativ idealist de a gândi societatea. Alegerea acestei lucrări nu a fost întâmplătoare. Ea reprezintă cu siguranță cea mai sociologică lucrare scrisă de un filosof. În analiza amănunțită a sferelor particulare ale vieții sociale - viața economică, politică, juridică, morală - a relațiilor dintre ele, strategia idealistă de explicație își dezvăluia în mod amplu toate posibilitățile și implicațiile.

Urmînd pas cu pas raționamentul hegelian, Marx își cristalizează propria sa înțelegere. "Contribuțiile la critica filosofiei hegeliene a dreptului" reprezintă primul pas pe drumul cristalizării propriei concepții despre societate, rupînd totodată cu tradiția filosofică idealistă. Lucrarea a rămas neterminată, pentru că la un moment dat al analizei, Marx se declară pe deplin lămurit, atît în ceea ce privește natura explicației idealiste a societății, cît și asupra drumului propriu de urmat.

În constituirea materialismului istoric, Ludwig Feuerbach a avut un rol aparte. În sine, lucrările acestuia nu prezintă răsturnări spectaculoase. Ele însă, în contextul filosofic al epocii, au avut rolul unui catalizator în formarea teoriei marxiste. În primul rînd, critica materialistă feuerbachiană a idealismului lui Hegel a facilitat în mod special noua perspectivă elaborată de Marx. Viziunea antropologică a lui Feuerbach a servit de asemenea drept importantă sursă a constituirii problematicii umane marxiste, în special în operele de tinerețe. Opunîndu-se înțelegerii idealiste a omului (care îl readuce la spiritualitate) filosoful german pleda pentru o înțelegere naturală a omului: omul ca parte a naturii, ca ființă corporală, sensibilă. Într-un climat îmbibat pînă la saturație de

speculația idealistă asupra omului, ca acela al Germaniei din prima jumătate a secolului XIX, asemenea afirmării rostite răspicat erau ^{de} natură a reîmprospăta gândirea, orientînd-o pe căi mai naturale. O altă idee cu mare influență asupra lui Marx a fost aceea că esența omului este determinată de către comunitatea umană, "de unitatea omului cu omul". Reafirmarea naturii sociale a omului reprezenta o contrapunere a contractualismului sec și dur al secolului dinainte. Ideea comunitarismului ca element fundamental al naturii umane va fi preluată de către Marx în teoria sa a omului total și a înstrăinării. Feuerbach rămîne însă la o viziune abstractă, idealistă a societății, cu mult inferioară bogăției abordării hegeliene.

Economia politică clasică burgheză (W. Petty, F. Quesnay dar în mod special A. Smith și D. Ricardo) a adus o cu totul altă perspectivă asupra fenomenului social, avînd o influență deosebită asupra constituirii materialismului istoric. Pentru prima oară în istoria reflexiei sociale, o sferă socială particulară - sfera relațiilor economice - era supusă unei analize empirice și teoretice extrem de amănunțite. Constituirea marilor teorii economice a reprezentat un eveniment de prim ordin în reflexia socială. Societatea era privită ca un sistem de relații sociale, avînd propria sa logică, mecanismele sale proprii. Principalele elemente ale economiei politice ca știință sînt elaborate. Ideile fundamentale ale acestea au influențat constituirea teoriei marxiste asupra societății: ideea valorii economice provenită din muncă, analiza relațiilor sociale generate de organizarea producției economice (originea economică a claselor sociale, cu interesele lor distincte). Ipoteza că economicul reprezintă în ultimă instanță ^{cauza} factorul determinant asupra tuturor celorlalte sfere ale societății a putut fi analizată și verificată datorită existenței acestui corp masiv de cunoștințe: Pentru a

se lămuri, Marx începe să studieze economia politică. Pornind de la materialul existent, supunându-l unei severe critici, Marx dezvoltă o nouă teorie economică. În plus, el fundează toate analizele sale sociale pe rezultatele speciale la care a ajuns în cadrul analizei economice. Limitele, impuse de viziunea burgheză asupra societății, sînt depășite. Viziunea neistorică și îngust economistă este înlocuită cu o perspectivă socială mai largă. Formele economice descrise de economia politică clasică burgheză nu sînt date universale, deductibile din "natura umană" universală (de remarcat faptul că economiștii timpului fundau întreaga lor analiză pe aceleleași presupuziții antropologice ca și filosofii secolului XVIII, sintetizate în celebrul "homo economicus"). Marx sugerează faptul că ele sînt istorice, produse ale unui anumit grad de dezvoltare a societății și înlocuibile prin noi forme de organizare socială, pe o altă treaptă a dezvoltării acesteea. Producția de mărfuri, a cărei descriere teoretică o prezintă economia politică clasică, este o formă istorică particulară. De asemenea, Marx subliniază cu putere implicațiile sferei economice asupra celorlalte sfere ale vieții sociale.

Condițiile sociale ale apariției materialismului istoric

Analizînd condițiile și semnificația apariției marxismului, Lenin sublinia faptul că acesta nu a apărut "alătura" de drumul civilizației mondiale, a istoriei filosofiei și a istoriei științelor sociale. "Dimpotrivă, întreaga genialitate a lui Marx constă tocmai în faptul că el a dat răspuns la problemele pe care gîndirea înaintată a omenirii le pusese de mai înainte. Învățătura lui a luat ființă ca o continuare nemijlocită și directă a învățăturilor celor mai mari reprezentanți ai filosofiei,

si economiei politice și si socialismului"^x.

Reflexia socială,ale cărei principale momente au fost trecute în revistă în paragraful anterior,a constituit mediul spiritual teoretic în care noua concepției s-a constituit.Marx a reprezentat însă un moment de ruptură,de cotitură profundă în reflexia socială.El nu a dezvoltat pur și simplu ceea ce era deja implicat în sistemele filosofice și teoretice ale vremii,ci a avut capacitatea deosebită de a converti în teorie noile date ale istoriei,noua experiență socială a epocii,schițând căi revoluționare de dezvoltare a reflexiei sociale.Analiza condițiilor sociale este,din această cauză,absolut necesară pentru înțelegerea constituirii concepției marxiste.Aceasta a apărut ca o nouă viziune asupra societății,fiind expresia teoretică și ideologică a unei noi clase sociale purtătoare a unui nou tip de organizare socială.

Mijlocul secolului trecut a reprezentat pentru Europa occidentală o perioadă de profundă criză socială.Societatea burgheză,anunțată și promovată ideologic cu atîta pasiune în secolul precedent,devenise realitate.Revoluțiile politice burgheze au creat un cadru deosebit de favorabil dezvoltării capitalismului.Formele tradiționale de viață se descompun în mod rapid.Industrializarea burgheză,extensivă,cuprinde rapid toate regiunile geografice ale Europei occidentale.Acumularea primitivă a capitalului a reprezentat un proces deosebit de dur pentru masele populare,și în mod special pentru proletariat.Vechea stare a treis,unită împotriva feudalismului,dușmanul său puternic,rămîne,după victorie,în fața propriilor sale contradicții:proletariatul se opune din ce în ce mai mult burgheziei.Noul antagonism ia forme scute,datorită tensiunilor sociale profunde generate de industrializarea bur-

x V.I.Lenin - Opere,vol.19.București,ESPLA,p.3

gheză. Generalizînd tendințele reale ale societății bur-
gheze a timpului, Marx elaborează cunoscuta teză a "paupe-
rizării relative și absolute a proletariatului". Proleta-
riatul nu devenea mai sărac numai raportat la bogăția în
creștere a capitalismului, ci și în mod absolut. Mizeria
cea mai cruntă era produsul noilor forme de organizare
socială. Din punct de vedere ideologic, proletariatul în-
cepea să se depărteze tot mai mult de ideologia burgheză
pe care o urmasă în socolul trecut, încercînd să-și cons-
tituie propria sa ideologie, propriul său proiect de or-
ganizare socială. De pe pozițiile acestei clase se declan-
șa un proces teoretic cu totul original, dezvoltîndu-se
o nouă perspectivă asupra istoriei. Contradicțiile tot
mai adînci dintre proletariat și burghezie, manifestate
în puternice ciocniri economice și social-politice, du-
ceau inevitabil la apariția unei pluralități de încercări
de cristalizare teoretico-ideologică. Organizarea social-
politică a clasei muncitoare reprezenta un proces extrem
de dinamic, în care autoclarificarea ideologică constituia
un moment esențial. Folosind terminologia hegeliană, Marx
definea acest moment ca fiind crucial: dintr-o clasă în-
sine, proletariatul devenea o clasă-pentru-sine. Eferves-
cența ideologică legată de manifestările proletariatului
a reprezentat pentru Marx o sursă de inspirație extrem
de importantă. Pe lîngă aceasta, în Germania, datorită ră-
mînerii în urmă, a împletirii formelor burgheze de via-
ță socială încă slabe și neputincioase, cu puternicele
rămășițe ale societății feudale, criza socială lua dimen-
siuni și mai dramatice. Ideologic, burghezia germană nepu-
tincioasă se manifesta într-un tip specific de iluminism,
tîrziu, epigonic, inconsecvent, caracterizat politic prin
dorința de compromis, iar filosofic printr-o orientare
idealistică, sublimare a neputinței sale practice. Impotri-
va acestor timizi și tîrzii revoluționari burghezi ger-

mari, Marx și Engels aveau să polemizeze întreaga lor viață, apărând conștiința clasei muncitoare de iluziile reformatoare ale acestora.

Proletariatul deschidea nu numai o nouă perspectivă socială dar și o nouă perspectivă teoretică și ideologică. Marx însuși considera ruptura săvârșită de el în gândirea socială ca fiind un produs direct al constituirii acestei noi perspective sociale. În ce constă noua perspectivă socială? În primul rând dintr-o nouă viziune asupra formelor burgheze ale organizării sociale. Perspectiva proletariatului era fundamental critică. Întreaga sa experiență socială evidențiază aspectele negative ale unui asemenea mod de organizare. Iluziile societății burgheze începeau a se destrăma. Capitalismul nu mai putea fi privit, așa cum secolul XVIII credea cu sinceritate, ca fiind singurul mod rațional de organizare socială, în acord cu natura umană universală. Din perspectiva proletariatului el apărea ca o altă formă nedreaptă de organizare socială. În al doilea rând, proletariatul era purtătorul obiectiv al unui nou mod de organizare socială, a unei alternative istorice fundamentale. În locul proprietății private asupra mijloacelor de producție, proprietatea comună, socialistă deschidea perspectiva unei organizări sociale cu totul diferită de cea capitalistă, o societate în care inegalitatea și oprimarea să fie desființate.

Partinitate și obiectivitate. Din punct de vedere teoretic, importanța perspectivei clasei muncitoare nu se reducea doar la faptul că deschidea posibilitatea unei critici "din afară", libere de prejudecăți, a societății capitaliste și că, de asemenea, era orientată spre promovarea unui nou tip de organizare socială, ci și pentru că, din punct de vedere ideologic, așa după cum Marx a scos în evidență, avea o serie de caracteristici deosebit de importante. Fiind o clasă dominată, interesantă

în crearea unui nou tip de societate în care inegalitatea, oprimarea, exploatarea să fie complet eliminate, interesele sale obiective sînt convergente, în perspectivă, cu interesele întregii comunități. Partinitatea se nu numai că nu se opune obiectivității, îngustînd-o, ci o presupune pe aceasta ca o condiție necesară succesului său. Clasa muncitoare este o clasă continuu revoluționară, fiind prin aceasta eliberată de iluziile necesare asociate cu o poziție socială particulară, opusă în mod principial altor poziții. Ea este o clasă care, pentru a realiza organizarea socială în care este interesată, se desfășurează pe sine ca clasă, creînd o societate omogenă. Din aceste motive, ideologia sa nu mai reprezintă un cadru limitativ al viziunii sale teoretice. Dimpotrivă, ea facilitează, și presupune o înțelegere științifică. A spune că partinitatea coincide principial cu obiectivitatea înseamnă în fapt a spune că ideologia proletariatului poate deveni o ideologie științifică, fundată pe știință, dezvoltîndu-se continuu prin asimilarea științei. Adevărul nu mai este opus interesului clasei muncitoare, ci convergent cu acesta. Din perspectiva socială a burgheziei înțelegerea socialului va fi, prezicea Marx, principial limitată. Limitele istorice ale capitalismului vor fi limitele teoretice ale înțelegerii societății de pe pozițiile acestei societăți.

Este cuprinsă aici una dintre ideile fundamentale ale teoriei marxiste a societății: constituirea unei înțelegeri științifice globale a societății, lipsită de limite de principiu, este posibilă doar din perspectiva clasei muncitoare. În mod metaforic Marx exprima această teză în felul următor: comunismul reprezintă enigma dezlegată a omenirii.

Deși capitalismul a contribuit la crearea premiselor unei înțelegeri științifice a socialului, el nu este

capabil să fructifice această posibilitate. Capitalismul a dezvoltat la maximum relațiile economice, le-a făcut în mod explicit dominante, dezvoltând în acest fel anatomia organizării sociale. Deabea însă de pe pozițiile clasei muncitoare, această nouă viziune poate fi în mod clar și consecvent dezvoltată. Atît Marx cît și Engels împărtășeau ideea că apariția și dezvoltarea societății capitaliste a constituit o condiție necesară pentru elaborarea unei înțelegeri științifice a societății. La nivelul ei devenea clară anatomia societății în general. Această idee se găsește dezvoltată, de exemplu, în lucrarea lui Engels "Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filosofiei clasice germane": "în timp ce în perioadele anterioare cercetarea acestor cauze motrice ale istoriei era aproape imposibilă, dat fiind că relațiile dintre aceste cauze și efectele lor erau încîlcite și camuflată, epoca noastră a simplificat într-atît aceste relații, încît enigma a putut fi dezlegată."^x

Materialismul istoric s-a constituit în mod explicit ca o înțelegere a societății de pe pozițiile clasei muncitoare, ca o concepție a acesteea. El reprezintă, tocmai din acest motiv, baza teoretică, științifică a ideologiei clasei muncitoare, a ideologiei comuniste.

Nu este întîmplător, de asemenea, că materialismul istoric a continuat să fie, în dezvoltarea sa, legat organic de clasa muncitoare, aflîndu-se permanent în opoziție ireductibilă cu teoriile sociale constituite de pe pozițiile societății burgheze.

Semnificația științifică a constituirii materialismului istoric

Marele merit al lui Marx în acest domeniu a fost

x Marx-Engels - Opere alese vol.2., Ed. politică, Buc., 1967, p. 364.

acela de a fi pus bazele unei abordări științifice a vieții sociale. Așa cum Engels aprecia, Marx a făcut pentru științele sociale ceea ce Darwin a făcut pentru biologie. El a formulat o strategie științifică fundamentală de explicație a faptelor sociale, pe baza căreia cunoașterea socialului poate deveni științifică. Este ceea ce e cunoscut prin metoda materialistă de explicație a societății. Presupoziția fundamentală de la care materialismul istoric pornește este că un fapt social trebuie explicat prin celelalte fapte sociale. Ceva mai târziu, August Comte formulase în mod explicit această exigență ca fiind absolut necesară pentru constituirea științei societății, pe care el a numit-o sociologie. Marx a mers mult mai departe decât Comte. Acesta din urmă a formulat doar în termenii științelor existente pe atunci, o serie de exigențe pe care noua știință ar trebui să le realizeze. Marx a formulat o schemă explicativă (un model teoretic) cu ajutorul căreia, faptele sociale să poată fi explicate unele prin altele. Așa după cum cineva remarcă, Marx este adevăratul părinte al sociologiei (în sens de teorie științifică a societății), Comte, fiindu-i doar nașul.

Aplicînd acest model teoretic complex, Marx a reușit să dea o explicație globală a societății în ansamblu, a dezvoltării sale istorice, a tipologiei societăților moderne. Deși elaborată cu mai bine de 100 de ani în urmă, teoria socială a lui Marx continuă să reprezinte o culme a gîndirii sociale, constituind cadrul constant de referință nu numai al gîndirii marxiste, dar și al celei nemarxiste. Sociologul francez Maurice Duverger, comparînd sistemul sociologic al lui Marx cu celelalte încercări teoretice elaborate ulterior, aprecia că el reprezintă de departe cea mai complexă și mai durabilă explicație a societății.

Nucleul teoriei marxiste asupra societății este compus dintr-o serie de teze cu privire la relațiile de determinare dintre principalele sfere ale vieții sociale - economic, politic, juridic, moral, religios. Cu alte cuvinte, el a formulat principalele caracteristici ale structurii sistemului social. Pe această bază, este elaborată o tipologie a societăților, în care conceptul de formațiune socială (formațiunea social-economică, cum apare adesea) are un loc central. Totodată, acest model teoretic oferă posibilitatea formării direcțiilor evoluției istorice a societății. Istoria, capătă, în acest fel, un fundament științific. Termenul de materialism istoric exprimă tocmai această unitate dintre explicația de tip materialist și istoric a fenomenelor sociale. În locul preocupărilor abstracte de a descrieri modelul ideal universal al societății, Marx avansează ideea că în istoria sa, societatea umană a trecut printr-o multitudine de stadii, fiecare reprezentând moduri distincte de organizare socială. Sarcina omului de știință este deci de a analiza aceste tipuri particulare de organizare socială. Trecerea istorică de la un tip de organizare socială la un altul reprezintă un proces necesar. Fiecare tip își are justificarea sa istorică, a fost necesar în anumite condiții, fiind înlocuit de un altul. Prin aceasta, teoria marxistă oferă o bază solidă de înțelegere a progresului social.

Marx nu a elaborat în mod sistematic o teorie a societății. Nu există nici o lucrare în care el, sau Engels să fi încercat o asemenea construcție. De altfel, o asemenea lipsă își are o justificare foarte serioasă. Nu se poate aștepta ca încă din prima fază a constituirii unei discipline științifice, atât de complexe prin obiectul său, cum este știința societății, să fie elaborată o teorie coerentă, articulată. În fapt, Marx a pus bazele unei noi

discipline, a unui câmp extraordinar de fertil de cercetare. El a formulat o serie de ipoteze fundamentale și a încercat să le verifice și să le dezvolte prin analiza unor fenomene sociale particulare. În mod special, el a dezvoltat o nouă teorie a economicului. Economia politică marxistă (așa cum este ea elaborată în Capitalul) reprezintă o contribuție științifică majoră a lui Marx. "Capitalul" a rămas de-a lungul anilor un model de analiză științifică. De ce Marx a acordat o atenție specială economicului? Acest lucru decurge din însăși specificul teoriei sale. Factorul economic reprezintă factorul în ultimă instanță, determinant. Acest lucru l-a făcut pe Marx să analizeze pe larg mecanismele activității economice, creînd în acest fel, un fundament științific pentru explicația întregii societăți. În prefața Manuscriselor economico-filosofice Marx formula proiectul cercetării sale științifice. Vorbînd despre analiza critică a teoriilor din diferitele sfere ale vieții sociale și elaborarea unui nou mod de abordare, el spunea:

"De aceea îmi propun să fac critica dreptului, a moralei, a politicii, etc, într-o serie de broșuri succesive, de sine stătătoare, urmînd ca în încheiere să încerc a înfățișa într-o lucrare specială conexiunea întregului, corelația dintre diferitele părți și, în sfîrșit, să supun unei critici prelucrarea speculativă a acestui material. Din acest motiv, în lucrarea de față legătura dintre economia politică și stat, drept, morală, viața civilă etc., va fi atinsă numai în măsura în care însăși economia politică atinge "ex professo" aceste discipline"^x.

x Karl Marx - Manuscrise economico-filosofice, în Marx, -Engels, Scrieri din tinerețe, Ed. Pol. Buc., 1968, pag. 509.

In Manuscrise..., Marx intenționa deci să dezvolte principiile teoretice ale economiei politice și apoi să analizeze pe rând, în lucrări similare, celelalte sfere ale vieții sociale, urmînd ca deabia după o asemenea analiză să refacă întregul în conexiunile sale complexe. După cum se vede, analiza economică nu urma să reprezinte o analiză cu pretenții de exhaustivitate a vieții sociale. Doar implicațiile directe ale acestora asupra celorlalte sfere urmau a fi scoase în lumină în cadrul acestei prime faze. Programul tînărului Marx, era, deci, cpmplet. Mult prea ambițios însă pentru a fi realizat. In "Manuscrise...", Marx nu reușește să realizeze, în mod satisfăcător, o nouă viziune teoretică asupra economiei. Sarcina era mult prea complexă pentru a putea fi realizată atît de rapid, așa cum în 1844 Marx își imagine. In fapt, el își va dedica întreaga sa viață elaborării unei teorii a economiei politice, rezultatul căreia va fi magnificul "Capitalul". Analize similare cu "Capitalul", pentru alte sfere ale vieții sociale, Marx nu a mai avut posibilitatea să realizeze. Teze fundamentale în legătură cu acestea sînt însă răspîndite în întreaga operă. O serie de lucrări sînt dedicate în mod special analizei unor procese sociale non-economice, ca de exemplu structura de clasă, sistemul politic. Aceste analize nu sînt însă la același nivel cu Capitalul. Ele nu reprezintă încercări de elaborare a unor teorii a respectivelor sfere, ci analize concrete ale diferitelor procese particulare istorice. De exemplu, una dintre cele mai valoroase lucrări ale lui Marx, "18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte", prezintă o analiză magistrală a unor procese sociale particulare prin aplicarea tezelor teoretice generale. Ea nu reprezintă însă o teorie, similară cu cea expusă în Capitalul. Din această cauză, principalele articulații ale teoriei marxiste asupra societății trebuie reconstituite din formulările de principiu răspîn-

dite în cele mai diferite locuri ale operei sale, din analizele particulare în care aceste teze sînt puse la lucru. Trebuie însă să nu confundăm aceste formulări accidentale, uneori lipsite de precizia unor teze elaborate în cadrul unui sistem teoretic coerent, cu teze definitive. Din această cauză este nevoie de a reconsidera spiritul teoriei sociale marxiste, de a o descifra din formulările ei ocazionale, de a o degaja din practica sa științifică. Din acest punct de vedere, teza lui Althusser amintită mai sus că în Capitalul este implicată noua filosofie a lui Marx și că aici ea trebuie scoasă în evidență, explicitată, este sugestivă însă doar pe jumătate adevărată. Nu există nici o rațiune pentru care să îngustăm contribuția la înțelegerea societății adusă de marxism la Capitalul. Ea apare în întreaga operă a lui Marx.

Totodată, deși Capitalul reprezintă opera fundamentală a lui Marx, nu trebuie să-l considerăm pe acesta ca fiind unica sursă a teoriei sale sociale. Dimpotrivă, adesea găsim indicații explicite mult mai relevante pentru o asemenea teorie globală, răspîndite în celelalte lucrări ale sale. Ceea ce Marx spunea despre Manuscrise ... este valabil într-o foarte ridicată măsură și pentru Capitalul, acesta are ca obiectiv analiza mecanismelor economice, scoțînd în evidență implicațiile directe ale acestora pentru celelalte sfere ale vieții sociale. Perspectiva asupra societății este particulară aici: este cea fondată pe aspectul economic. Fără a subestima cîtusi de puțin valoarea acestei perspective (și pentru tipul capitalist de organizare socială ea are o justificare suplimentară), nu o putem considera ca fiind o perspectivă globală asupra societății. Asupra acestei idei se va reveni atunci cînd va fi analizată pe larg strategia marxistă de explicație a societății.

Deși nu conține abordări sistematice ale celorlal-

te sfere ale vieții sociale, diferitele lucrări ale lui Marx, Engels și Lenin oferă realmente noi perspective în abordarea tuturor celorlalte sfere ale vieții sociale. Din acest punct de vedere, abordarea politicului, moralei religiei, artei, în cadrul marxismului au o serie de caracteristici distincte, în raport cu alte abordări.

Una dintre contribuțiile fundamentale ale materialismului istoric, atât teoretică cât și practică, o reprezintă posibilitatea realizării unei proгноze a tendințelor de dezvoltare a societății moderne. Pe baza analizei amănunțite a structurii societății capitaliste, Marx a reușit să realizeze o prognoză extrem de eficientă a caracterului istoric limitat al capitalismului, a necesității dispariției sale, cu alte cuvinte, și a apariției unui nou tip de organizare socială - comunistă. Marx a reușit să formuleze câteva dintre caracteristicile fundamentale ale noii organizări sociale comuniste, a necesității sale istorice. Din acest punct de vedere, teoria marxistă a societății este unică. Nici o altă teorie nu a reușit să realizeze o prognoză, cât de rudimentară ar fi ea, asupra dinamicii societății contemporane, suficient de întemeiată încât să poată dura în timp.

Marx a adus contribuții deosebite la înțelegerea unor domenii ale vieții sociale, ca: structura de clasă a societății - originea, natura și dinamica sa; sistemul politic, statul, partidele politice; morala, religia, națiunea etc.

O contribuție specială a adus Marx la constituirea teoriei ideologiei. El a introdus în teoria societății conceptul de ideologie, cu toate implicațiile sale. Prin aceasta, un nou câmp de cercetare a fost deschis.

Teoria înstrăinării reprezintă o altă contribuție, mult discutată în ultimele decenii.

În fine Marx, a deschis o serie de perspective ex-

trem de fructuoase în înțelegerea problematicii omului. În mod special, el a scos în evidență determinarea socială a personalității umane. Prin aceasta, o nouă perspectivă a fost inaugurată.

O atenție specială este acordată de materialismul istoric problemelor transformării sociale. Reflexiile sociale tradiționale aveau într-un grad mai mare sau mai mic o perspectivă conservatoare, sau, în cazul filosofiei burgheziei în ascensiune, o perspectivă revoluționară limitată. Aceasta este cauza pentru care foarte puțină atenție a fost acordată problemei modului în care au avut loc transformările sociale. Constituită din perspectiva proletariatului, filosofia socială marxistă a acordat de la început o atenție specială mecanismelor prin care au loc schimbările sociale de la diferitele nivele ale organizării sociale: tehnologice, economice, politice, culturale. O tratare specială este acordată transformării sociale constiente, caracteristică revoluției socialiste. Sociologia burgheză a acordat, natural, o atenție mai mare mecanismelor integrării sociale, a conservării structurilor sociale. Preocupările actuale în legătură cu mecanismele prin care transformarea socială are loc, a posibilităților de planificare, control și dirijare a ei, a făcut ca încă odată în plus, mulți gânditori contemporani să recurgă la marxism ca la o sursă de prim ordin în problemă.

Prin deschiderea masivă către elaborarea unei înțelegeri științifice a vieții sociale, marxismul pune bazele unei noi filosofii.

Semnificația socială practică a
constituirii materialismului istoric

În chiar modul în care materialismul istoric a fost conceput, conexiunea sa directă cu acțiunea socială, practică a fost pusă în evidență. Prin aceasta, materialismul istoric se distinge radical de sociologia dezvoltată în cadrul societății capitaliste. Această sociologie, mult timp unica sociologie, a evoluat pe o orbită explicit sau implicit pozitivistă. Funcția explicativă era pusă în prim plan. Și dacă nu întotdeauna se nega posibilitatea sociologiei de a interveni în activitatea practică a societății, o asemenea funcție era amânată pînă în momentul în care s-ar aduna suficientă înțelegere teoretică. Atitudinea excesiv de prudentă,^{de} neangajare practică, orientarea masivă spre culegere de fapte în vederea degajării sigure și treptate a explicației nu reprezintă numai înțelepciunea unei științe în formare, dar, în adîncul ei, o structurală neangajare socială, provenită în principal din lipsa solidarității din partea societății. În sociologia occidentală pînă nu de mult teza lui Marx Weber care scootea judecata de valoare din sfera științei sociale era ~~adusă~~ acceptată. Weber considera că valorile, și deci scopurile, care sînt derivate din acestea, nu pot fi obiect al științei. Obiectivele de atins pot fi formulate de oameni, de grupuri, colectivități, iar omul de știință trebuie să le ia ca date. Ceea ce poate face el se plasează în sfera mijloacelor. Sociologul poate să determine mijloacele sociale cu care scopurile formulate pot fi realizate în mod eficient. După cum se vede, implicarea omului de știință în activitatea socială practică este relativ marginală. Și în acest caz, prudența ridicată la rang de principiu metodologic fundamental de către pozitivism - știința nu

trebuie să se avertizeze în sfera în care certitudinea absolută nu este asigurată - restrânge și mai mult posibilitatea de intervenție a științei sociale. Deabia după cel de al doilea război mondial a început să se cristalizeze o nouă orientare din acest punct de vedere. Știința trebuie să intervină, și acest act al ei este justificat, în toate problemele în care punctul ei de vedere este superior bunului simț, chiar dacă nici pe departe certitudinea absolută nu este atinsă. Tot în această epocă se originesc o nouă orientare în ceea ce privește relația dintre știință și practică. Este ceea ce a fost sintetizat în conceptul de "acțiune-cercetare". Pornindu-se de la premisa că baza științelor sociale este încă săracă pentru a oferi posibilitatea unei proiectări relativ sigure a unui proces de transformare socială, dar totuși suficient de ridicată încât să existe multe șanse de dezvoltare a ei printr-un efort susținut, o nouă strategie este elaborată.

Strategia pozitivistă poate fi formulată în următorul fel: Intîi cercetarea amănunțită duce la crearea unei teorii suficient de sigure și de complexe. Apoi, pe baza acestei acumulări, se proiectează o acțiune socială a cărei reușită este garantată de însăși baza teoretică existentă. Strategia "acțiune-cercetare" este de cu totul alt tip: "Intîi, se pornește de la baza de cunoaștere existentă, presupusă ca fiind, într-un grad sau altul, nesatisfăcătoare. Apoi, se elaborează un proiect de intervenție care, dat fiind baza sa de cunoaștere, este departe de a fi perfect. El ar putea fi chiar complet ineficient. Se implementează proiectul elaborat, adunîndu-se toate datele suplimentare care apar din această confruntare cu realitatea. Paralel cu această acțiune care duce la perfecționarea bazei inițiale de cunoaștere și, în consecință, la îmbunătățirea programului de acțiune, se pot

întreprinde cercetări speciale pentru perfecționarea înțelegerii, în problemele care sînt critice pentru acțiune, în acest fel, cunoașterea și acțiunea, în această strategie, nu sînt două faze strict succesive, ci momente simultane sau alternative ale unui proces, al cărui punct de pornire este o cunoaștere și posibilități de acțiune relativ insatisfăcătoare, dar care, pe parcurs, se amplifică și se îmbogățesc. O asemenea reorientare este determinată de intrarea țărilor capitaliste într-un nou stadiu. Modelul de dezvoltare socială strict spontană, specific capitalismului clasic, începe a nu mai fi posibil în condițiile noi ale epocii contemporane. Intervenția activă și conștientă a colectivității în soluționarea diferitelor probleme, pentru stingerea diferitelor obiective devine tot mai necesară. Nu este întîmplător că în ultimul timp apar tot mai multe studii despre Schimbarrea sau Transformarea socială, Intervenția socială, Metode de intervenție etc. Nu discutăm aici caracterul limitat al acestei tendințe în cadrul social capitalist. Caracteristic acestor preocupări este faptul că ele se limitează fie la rezolvarea diferitelor probleme sociale pe care colectivitatea le are de soluționat (criminalitate, tensiuni rasiale, sărăcie) fie la transformarea diferitelor micro sisteme sociale (întreprinderi, grupuri de muncă, etc.)

Materialismul istoric încă de la începuturile elaborării sale a avut o vocație transformatoare socială. Orientarea sa structurală a fost critică - sublinierea limitelor societății de tip burghez, a necesității înlocuirii sale - și constructivă - elaborarea unui nou proiect de organizare socială, de tip socialist. Atenția sa a căzut pe macrosistemul social, pe dinamica societății globale și pe posibilitățile ei de a fi transformată. Subliniind necesitatea obiectivă a transformării societății capitaliste într-o societate socialistă, materialis-

mul istoric s-a orientat explicit spre determinarea științifică a marilor obiective ale dezvoltării sociale. În contrast cu sociologia pozitivistă, materialismul istoric a pornit de la premisa că, în condițiile societății capitaliste, necesitățile dezvoltării sociale impun tot mai presant o schimbare socială structurală, conștientă. Sarcina științei este înregistrarea unei asemenea necesități, formularea ei clară ca obiectiv social major de realizat, determinarea mijloacelor prin care o asemenea transformare de amploare se poate realiza. Această caracteristică de a fi abordare globală a societății, în strânsă conexiune cu activitatea socială practică a oamenilor (o teorie direct relevantă pentru idealurile și scopurile pe care oamenii le făuresc) a făcut ca materialismul istoric să fie mult mai apropiat de filosofie, coincizând în mare măsură cu aceasta spre deosebire de sociologia burgheză care, prin prudența pozitivistă dusă la exces de a se pronunța în legătură cu orice ideal și obiectiv de realizat, s-a născut și s-a dezvoltat într-o opoziție, adesea explicită față de filosofie, Filosofia nu înseamnă față de știința pozitivistă numai o altă metodă de gândire, dar o strategie generală deschisă spre idealuri, spre acțiune, strategie refuzată, temporar cel puțin de către aceasta din urmă.

Printr-o asemenea atitudine fundamentală, materialismul istoric depășește opoziția, care tindea a se cristaliza în reflexia socială, dintre explicativ și normativ. Idealul său științific nu este o ruptură între explicație, știința riguroasă și acțiune, ideal, formularea de obiective, de proiecte de acțiune. Obiectivul explicit formulat al eforturilor științifice ale materialismului istoric este de a pune bazele unei înțelegeri noi a societății, a dinamicii sale, în așa fel încât să se poată determina în mod mai riguros căile de dezvoltare a omeniilor, să se formuleze idealuri, obiective, strategii de ac-

țiune. Materialismul istoric reprezintă deci o încercare de a crea o unitate dialectică între atitudinea explicativă, între teoria riguroasă și atitudinea normativă, activă, de creare a proiecte de acțiune.

A. Gramsci considera că ceea ce este specific marxismului este faptul că el reprezintă o filosofie a praxisului. Observația gramsciană vizează tocmai această unitate dialectică. Teoria este continuu convertită de practică, iar practica în teorie. În fapt, o teză fundamentală a gnoseologiei marxiste explicitează tocmai relația dintre acțiune (activitatea practică a colectivității, a claselor și grupurilor sociale) și teorie. Practica reprezintă o bază fundamentală pe care cunoașterea se constituie, fiind în același timp, scopul ultim al acesteia. Orientarea "acțiune - cercetare" reprezintă un caz particular al teoriei mai generale a materialismului istoric asupra raportului dintre activitatea socială practică și cunoașterea teoretică. Ciclul acțiune-cunoaștere afirmat pentru cazul special al intervenției cu ajutorul științei este un caz particular al ciclului activitate socială-cunoaștere socială (ideologie) dezvoltate în filosofia marxistă. Asupra acestei probleme se va reveni pe larg într-o lecție ulterioară.

Convertirea materialismului istoric, ca teoria generală a societății, în program de activitate practică a clasei muncitoare - în ideologia comunistă - nu reprezintă deci un abuz teoretic, așa cum critici de pe poziții pozitiviste sugerează, ci o consecință nemijlocită a strategiei marxiste de dezvoltare a cunoașterii socialului. Ea își are justificarea în contextul unei complexe înțelegeri a relației dintre cunoaștere și acțiune, dintre practica socială, ideologie și știință.

Filosofia marxistă a devenit astfel una dintre forțele esențiale ale transformării societății contemporane.

În acest sens, Programul P.C.R., pornind de la ideea că epoca actuală este epoca revoluției socialiste, aprecia în următorii termeni contribuția practică a filozofiei marxiste: "De la apariția, cu 125 de ani în urmă, a "Manifestului Comunist" al lui Marx și Engels, de la chemarea înflăcărată "Proletari din toate țările, uniți-vă!" ideile socialismului și comunismului au pătruns tot mai larg în conștiința popoarelor, au devenit o uriașe forță materială transformatoare, asigurând îndeplinirea aspirațiilor omenirii spre o societate mai echitabilă și mai rațională, spre progres și civilizație".^x

Materialismul istoric, ca teorie științifică, este indisolubil legat de ideologia comunistă, ca proiect practic de acțiune a clasei muncitoare de transformare revoluționară a organizării capitaliste într-o organizare socialistă. Pentru prima oară în istorie, o ideologie se fundează în mod consecvent pe o teorie științifică asupra societății. Această relație este mereu subliniată în Documentele partidului nostru: Ideologia partidului nostru, politica sa se fundează pe filosofia marxistă, pe materialismul dialectic și istoric ca înțelegere științifică a lumii și a societății. Ideologia partidului nostru nu reprezintă expresia unui practicim îngust. Ea se elaborează, și se dezvoltă pe baza cunoașterii legilor generale ale dezvoltării societății, așa cum sînt ele cristalizate în materialismul istoric, prin determinarea creației a specificului acțiunii lor în lumea contemporană, în condițiile social-istorice concrete ale țării noastre.

Prezentînd Programul Partidului Comunist Român, to-

x Progresul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. Ed. Politică, București, 1975, pag. 22.

varășul Nicolae Ceaușescu exprima în mod clar acest lucru: "La baza analizei întregii dezvoltări istorice a poporului român stă concepția revoluționară despre lume și viață - materialismul dialectic și istoric. În spiritul acestei concepții, concluziile, obiectivele și previziunile Programului pornesc de la realitățile economico-sociale concrete ale societății socialiste românești, precum și de la marile procese și transformări care au loc în lumea contemporană, în dezvoltarea generală a societății umane".^x

Valoarea teoretică a materialismului istoric a fost mereu verificată prin eficacitatea sa practică. Elaborată ca teorie care reflectă interesele fundamentale ale clasei muncitoare, a tuturor grupărilor și claselor sociale interesate în dezvoltarea necapitalistă a societății, materialismul istoric a devenit realmente baza teoretică a ideologiei clasei muncitoare contemporane. Încă de la început, class muncitoare și-a recunoscut în noua filosofie propria sa perspectivă asupra societății. Ideologia comunistă a devenit de la elaborarea materialismului istoric, ideologia majoră a societății contemporane. Victorie socialismului într-un număr mare de țări, dezvoltarea pe căi necapitaliste sub o influență puternică a ideilor marxiste, a unui număr impresionant de țări aflate în curs de dezvoltare, influența deosebită a ideologiei comuniste în țările capitaliste dezvoltate, faptul că materialismul istoric reprezintă cadrul constant de referință al tuturor criticilor societății contemporane, indiferent dacă ele se formulează de pe ba-

x Nicolae Ceaușescu - "Din partea comisiei de redactare a Programului Partidului Comunist Român" în "Programul P.C.R..." Editura politică, București, 1975, pag. 7

za ideologiei comuniste, sau înafara ei, faptul că o mulțime de tendințe social-ideologice înafara mișcării comuniste propriu-zise sînt puternic influențate de ideile marxiste asupra societății, reprezintă o dovadă de puternică a valorii științifice a marxismului, caracteristica sa de a exprima într-o manieră adecvată necesitățile dezvoltării istorice ale societății contemporane. Este semnificativ faptul că de cîte ori apar insatisfacții cu modul capitalist de organizare socială, alternativele căutate se plasează invariabil în sfera ideilor marxiste despre societate. Predicția marxistă asupra căilor de dezvoltare a societății contemporane a rămas de mai bine de loo de ani fără alternative cît de cît serioase.

Toate aceste argumente vin în sprijinul ideii că materialismul istoric reprezintă fundamentele unei ample teorii științifice asupra societății. O dezvoltare conștientă a societății contemporane nu poate avea loc decît pe bazele teoretice ale materialismului istoric. În această calitate materialismul istoric nu reprezintă o cunoaștere teoretică ruptă de activitatea practică a oamenilor. Ea este fundamentul teoretic al unei noi conștiințe sociale - conștiința comunistă - conștiință a omului nou, constructor al societății socialiste și comuniste. Însușirea materialismului istoric reprezintă din această cauză, o condiție necesară a dezvoltării noii conștiințe socialiste, a formării omului nou. Dezbaterile care au avut loc în cadrul Congresului educației politice și al culturii socialiste au exprimat într-o manieră elocventă acest principiu fundamental teoretico-ideologic al Partidului Comunist Român.

Dezvoltarea actuală a materialismului istoric. Sursele ei

Intemeietorii materialismului istoric (Marx, Engels și mai apoi Lenin) l-au conceput întotdeauna nu ca un sistem închis, nerevizibil, ci dimpotrivă ca o viziune care prin natura sa se află în continuă dezvoltare, perfecționare. Caracterul creator al materialismului istoric se referă tocmai la această caracteristică structurală a sa de a se afla într-o continuă dezvoltare. Prin aceasta, materialismul istoric se deosebește fundamental de celelalte filosofii sociale, caracterizate prin puternica lor orientare spre sistematizare speculativă care le închidea perspectiva dezvoltării creatoare. Documentele partidului nostru subliniază în repetate rânduri necesitatea îmbogățirii creatoare continue a materialismului istoric prin cercetarea științifică a problemelor pe care societatea contemporană le ridică. "O sarcină importantă a activității noastre ideologice - spune tovarășul Nicolae Ceaușescu - este intensificarea studierii diferitelor fenomene și schimbări ce se produc permanent atât în societatea socialistă românească, cât și în dezvoltarea lumii contemporane"^x. Caracterul deschis creator al materialismului istoric este o consecință directă a naturii sale științifice. El nu s-a născut ca un sistem teoretic structurat în maniera sistemelor filosofice speculative, ci ca un ansamblu de teze, supuse continuu verificării și perfecționării, ca un vast câmp științific. "Istoria filosofiei și istoria științelor sociale - aprecia Lenin - ne arată foarte clar că în marxism nu există nimic care să semene cu "secterismul", în înțelesul unei doctrine închise. osi-

x Nicolae Ceaușescu - Expunere prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste, în Congresul educației politice și al culturii socialiste, Ed, pol. Buc., 1957, pag, 61.

ficat, care s-ar ivi alături de drumul larg al civilizației mondiale. Dimpotrivă, întreaga genialitate a lui Marx constă tocmai în faptul că el a dat răspuns la problemele pe care gândirea înaintată a omenirii le pusese de mai înainte. Invățătura lui a luat ființă ca o continuare nemijlocită și directă a învățăturilor celor mai mari reprezentanți ai filosofiei, ai economiei politice și ai socialismului^x. În acest sens, Marx nu a făcut decât să pună bazele acestei noi concepții. Engels, Lenin, precum și alți gânditori marxiști - Plehanov, Gramsci, gânditorii marxiști contemporani - și-au adus contribuția lor creatoare la dezvoltarea materialismului istoric. "Marxism-leninismul, afirmă tovarășul Nicolae Ceaușescu, este o învățătură vie care se înnoiește continuu; caracterul său revoluționar constă tocmai în faptul că se îmbogățește permanent cu toate concluziile științifice ale dezvoltării sociale, că nu elaborează teze imuabile, date o dată pentru totdeauna, ci ajută la cercetarea și înțelegerea evenimentelor, corespunzător noilor condiții economice, sociale, naționale și istorice."^{xx}

Două surse esențiale au stat la baza dezvoltării materialismului istoric: a) dezvoltarea științelor sociale particulare și b) generalizarea practicii revoluționare a clasei muncitoare.

În calitate sa de teorie generală a societății, materialismul istoric se sprijină pe acumulările din științele sociale particulare. Acestea oferă posibilitatea unor noi generalizări, cât și a verificării și dezvoltării tezelor deja formulate. Contactul direct și profund cu

x V.I. Lenin - Opere, vol. 19. E.S.P.L.P. București, 1957, pag. 3.

xx Nicolae Ceaușescu - Expunere la Plenara C.C. al P.C.R. din 3-5 noiembrie 1971 în România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, vol. 6, București, Ed. Politică, 1972, p. 644-645.

științele sociale particulare reprezintă o caracteristică distinctivă, care diferențiază materialismul istoric de filosofii sociale speculative. El este mereu deschis la datele noi ale științelor. Contactul cu științele particulare este vital pentru materialismul istoric. Din acest punct de vedere, atitudinea lui Marx este semnificativă. Nemulțumit de filosofia speculativă, el își orientează cercetările ferm în câmpul științelor sociale. Această orientare este clară dacă analizăm, de pildă, lecturile sale. Cea mai mare parte a timpului și-o dedică lecturii lucrărilor de economie politică, cât și a altor lucrări care tratează într-o manieră mai exactă probleme sociale, fiind în mod special interesat de cercetările empirice, în măsura în care existau în acea perioadă. Engels urmărirea cu pasiune noile lucrări din științele sociale - de exemplu din antropologie. Pe baza lecturii acestor lucrări el elaborează "Rolul muncii în transformarea maimuței în om" și "Originea familiei, a proprietății private și a statului". În această din urmă lucrare, el încearcă să confrunte și să dezvolte tezele materialismului istoric cu noile date oferite de antropologia culturală cu privire la comuna primitivă și la apariția scandinavismului.

O caracteristică esențială a dogmatizării filosofiei marxiste acum câteva decenii a fost tocmai ruptura profundă între materialismul istoric și științele particulare. Ruperea contactului cu științele a fost condiția esențială a dogmatizării și a menținerii ei. Nu este întâmplător faptul că în perioada aceasta, științele sociale erau subapreciate, mergându-se pînă la negarea lor. În perioada dogmatică, științele sociale s-au dezvoltat într-un ritm extrem de încet, unele fiind complet desființate (sociologia, de exemplu, considerată ca știință burgheză).

O altă sursă esențială a dezvoltării materialismului istoric o constituie practica revoluționară de înlocuire a societății capitaliste și de construire a unei noi societăți, socialiste. În activitatea sa practică de transformare socială, clasa muncitoare are mereu de rezolvat noi probleme, trebuie să-și modifice neîncetat strategia și tactica, să înțeleagă noile fenomene sociale. Teza marxistă cu privire la rolul esențial al practicii în cunoaștere își găsește aici o ilustrare foarte clară. Marx, Engels, Lenin au elaborat o mare parte dintre tezele lor, generalizând experiența luptei clasei muncitoare. Experiența Comunei din Paris a folosit lui Marx, ca un enorm experiment natural, pentru elaborarea unor teze cu privire la căile revoluției socialiste. Lenin, în calitatea lui de conducător al revoluției sovietice a dezvoltat tezele materialismului istoric prin analiză atentă a practicii revoluționare a partidului bolșevic. Partidele comuniste și muncitorești au de realizat, pe lângă o funcție practică, de organizare și conducere a activității sociale, și o funcție teoretică — analiza realității sociale în care acționează, definirea obiectelor de atins și a mijloacelor celor mai potrivite de utilizat. O asemenea activitate, așa cum se subliniază în Documentele partidului nostru, reprezintă nu o aplicare mecanică a unor principii teoretice gata formulate, ci o aplicare creatoare, o dezvoltare a materialismului istoric, prin înțelegerea noilor fenomene sociale, a particularităților social-istorice concrete ale fiecărei țări în parte. Din acest punct de vedere, partidele comuniste și muncitorești pot fi considerate ca producători colectivi de cunoaștere. Mecanismele politice ale partidelor comuniste și muncitorești elaborează nu numai linii politice, dar și o nouă ideologie, fundată pe o profundă înțelegere a realității. Exemplul cel mai convingător îl reprezintă contribuția originală adusă de

P.C.R. la îmbogățirea marxism-leninismului prin generalizarea experienței sale practice, prin analiza noilor fenomene sociale ale societății contemporane. Cu titlul de exemplificare vom enumera câteva dintre problemele la rezolvarea cărora Partidul Comunist Român și-a adus o contribuție originală: căile și formele construcției societății socialiste, relațiile dintre partidele comuniste și muncitorești, căile și formele trecerii de la capitalism la socialism, natura sistemului social mondial actual și conceptul unei noi ordini economice și politice internaționale.

Ilustrarea cea mai elocventă a acestei teze o reprezintă însuși Programul Partidului Comunist Român adoptat de Congresul al XI-lea. Tovarășul Nicolae Ceaușescu prezintă în următorul fel semnificația acestui Program: "In elaborarea Programului am avut permanent în vedere prezentarea, într-o formă încheată, unitară, a gândirii teoretice, ideologice și politice a Partidului Comunist Român.^x Programul prezintă deci rezultatul unei gândiri colective, teoretice și ideologice practice. In acest sens, elaborarea sa a fost posibilă datorită "dezvoltării tot mai puternice a partidului, maturizării sale teoretice și politice, ridicării nivelului său ideologic, creșterii rolului său istoric în conducerea generală a societății".^{xx} Cele două surse, cea științifică și cea social-politică, practică nu sînt de loc exclusive. Ele se împletesc în mod organic: partidele comuniste utilizează în activitatea lor datele produse de științele sociale. La rîndul lor, științele sociale utilizează experiența acumulată în cadrul activității practice a partidelor comuniste precum și cristalizările ei teoretice.

x Nicolae Ceaușescu, "Din partea comisiei de redactare a Programului Partidului Comunist Român" în "Programul P.C.R.", Ed. pol. Buc., 1957, pag. 7.

xx Idem, pag. 8.

CAPITOLUL II

STRATEGIA MARXISTA DE EXPLICARE A SOCIETĂȚII

Tema 3. Opoziția dintre interpretarea materialistă și idealistă a vieții sociale

Contribuția teoretică majoră a lui Marx o reprezintă elaborarea unei strategii materialiste de explicație a fenomenelor sociale. Prin aceasta au fost puse bazele științei societății, Nu numai gânditorii marxiști, ci, din ce în ce mai mult, și gânditorii nemarxiști consideră contribuția lui Marx în acest domeniu ca fiind decisivă, deschizătoare a unei perspective, științifice. Vom cita în acest sens aprecierea autorului unei simple istorii a teoriilor din antropologia socială și culturală, Marvin Harris: "Engels a fost corect când atribuia lui Marx "descoperirea legii evoluției în istoria umană"...Marx a formulat un principiu științific cel puțin tot atât de puternic ca cel al selecției naturale a lui Darwin - un principiu general care arată cum poate fi constituită o știință a istoriei umane"^{x)}. Am ales această apreciere în mod intenționat dintr-un tînăr gînditor american care se plasează în multe privințe înafara marxismului, dar care, ca mulți alții din generația sa, consideră că teoria marxistă a societății a adus o contribuție științifică fundamentală. Atitudinea de pînă nu de mult față de

x) M.Harris - The Rise of Antropological Theory, 1968, pag. 219.

marxism, reprezintă, în opinia autorului citat, o "critică viscerală", exprimînd mai mult o opoziție ideologică disimulată, decît obiecții științifice serioase. Influența teoriei lui Marx se află la ora actuală în creștere. Ea se exercită nu numai asupra gînditorilor de "stînga" din țările occidentale, ci, mai general, asupra întregului climat științific contemporan. Nu există problemă majoră în cîmpul științelor sociale în care punctul de vedere marxist să nu fie considerat ca o variantă serioasă.

În această lecție vom încerca să analizăm în ce constă strategia materialistă de interpretare a vieții sociale, în opoziție cu cea idealistă. Marx nu numai că a elaborat o nouă perspectivă teoretică asupra societății, dar a definit și structura interpretării idealiste, sursele sale, viciile ei fundamentale.

Întreaga reflexie socială de pînă la Marx s-a constituit într-o perspectivă idealistă. În cea mai mare parte a lor, teoriile sociale nemarxiste contemporane sînt, de asemenea, fondate în ultimă instanță pe o strategie idealistă. Din acest punct de vedere, materialismul istoric se distinge clar din celelalte teorii sociale prin caracterul său explicit și consecvent materialist. O înțelegere clară a opoziției dintre materialism și idealism în explicarea societății nu are, din această cauză, numai un interes istoric, ci unul profund actual. Pe acest teren pot fi înțelese, într-o mare măsură, controversalele actuale în cîmpul reflexiei sociale.

STRATEGIA IDEALISTA DE INTERPRETARE A SOCIETATII

Conținutul strategiei idealiste. Strategia idealistă de explicare a vieții sociale se bazează pe următoarea teză: fenomenele sociale sînt determinate de

Cda. 81/977 Fasc. 5

ideile, reprezentările, proiectele subiective ale membrilor respectivei colectivități. Această teză își are rădăcinile într-o caracteristică a vieții sociale. Societatea este în întregime produs al activității umane. Nimic din ceea ce compune societatea nu este altceva decât activitate umană sau produs (material sau spiritual) al acesteia.

Oamenii însă acționează în mod conștient. Absolutizarea caracterului conștient al activității umane duce la următoarea concluzie logică: Oamenii își elaborează mai întâi proiecte mentale, idealuri. Ei pornesc mereu de la anumite scopuri, intenții pe care le materializează în acțiunile lor. Și dacă acțiunea umană este conștientă, dacă ea este realizarea liberă a idealurilor, scopurilor, proiectelor subiective, înseamnă că și produsul ei, societatea, reprezintă obiectivarea acestor conținuturi ale conștiinței. Societatea va fi deci așa cum o concep oamenii, mai bună sau mai rea în funcție de conștiința celor care o constituie. În această situație, conștiința este variabila independentă, factorul determinant, în timp ce viața socială, formele ei practice de existență, reprezintă variabila dependentă, determinată. Orice explicație trebuie să pornească de la analiza conținuturilor conștiinței membrilor colectivității cercetate și, de la aceasta, să se determine modurile practice, reale de organizare a vieții lor sociale.

Incepând cu reflexia socială antică (Platon reprezintă exemplul cel mai clar), trecând prin iluminismul raționalist al secolelor XVII și XVIII și sfârșind cu influențele teoriei sociologice din secolul nostru ale lui Max Weber și Talcott Parsons, strategia idealistă de explicație a reprezentat baza explicită a analizelor în acest domeniu.

Interpretarea idealistă a societății apare în forma sa cea mai pură poate în filosofia lui Platon. Dacă știe ce este binele, omul nu poate acționa într-un sens contrar, raționa filosoful antic. Numai din neștiință oamenii acționează rău. Societatea nu este satisfăcătoare pentru om pentru motivul că nu s-a ajuns încă la o înțelegere corectă a lucrurilor. Este însă suficientă o raționare corectă ca aceasta, prin însăși forța sa, să producă o schimbare fundamentală. În Republica sa, Platon încearcă elaborarea modelului ideal de organizare socială, bazat pe rațiune, adică pe adevăr și pe bine. Odată imaginată această organizare, oamenii vor fi tentați prin însăși forța rațiunii lor să o adopte.

Filosofia socială a secolului XVIII reprezintă un alt model de strategie idealistă. Din punctul de vedere al rațiunii, societatea feudală a reprezentat o imensă eroare, o absurditate de neînțeles, un vis urât al omenirii. Ea este complet opusă rațiunii naturii umane promovată de aceasta. Motto-ul lui Rousseau este tipic pentru o asemenea înțelegere ("Discurs asupra inegalității") "Oamenii s-au născut liberi, dar se găsesc pretutindeni în lanțuri". Această stare de lucruri fiind complet opusă naturii umane, așa cum este ea promovată de rațiune, trebuie înlocuită cu o alta, rațională. Dificultatea cea mai mare pe care o asemenea filosofie o avea de înfruntat era exprimată în următoarea întrebare: cum a fost posibil ca oamenii să fi putut concepe un mod de organizare atât de opus rațiunii?

Filosofia germană posthegeliană, criticată amplu de către Marx și Engels (Ideologia germană, Sfânta familie) dezvoltă o teorie socială fundată pe aceeași strategie de gândire. Oamenii s-au înstrăinat pe ei înșiși în religie și au constituit o societate după

această măsură înstrăinată a minții lor. Neraționalitatea societății este produsul înstrăinării minții umane. Denunțînd falsitatea ideilor, dărîmi societatea fondată pe ele. Arma principală a schimbării sociale o reprezintă deci critica rațională. Schimbarea ideilor, cunoașterea adevărată a lucrurilor este forța care produce mutația socială fundamentală, de la pluralitatea societăților fondate în grade diferite pe neștiință, la societatea ideală, fondată pe rațiune, pe cunoaștere.

Concepțiile eticiste asupra societății reprezintă de asemenea o variantă a interpretării idealiste. Ele își au originea într-o funcție proprie societății: funcția normativă. Societățile își produc continuu propriile lor norme și valori morale de comportare. Acestea reprezintă, pentru respectiva comunitate, forme ideale de viață. Societatea reală este judecată în raport cu sistemul de norme existent, și determinată ca fiind într-o măsură mai mare sau mai mică depărtată de acesta. Idealul nu mai trebuie formulat. El este deja dat în acest sistem de norme și valori. Ceea ce trebuie făcut este transpunerea lui în realitate. Important este că oamenii pot, dacă vor, să acționeze în acord cu binele, cu morala, cu idealul. Și funcția eticii este tocmai un asemenea apel la conștiință.

În teoria sa sociologică Max Weber pornește de la o distincție fundamentală dintre scopuri și mijloace^{x)}. Această distincție dintre scopuri și mijloace generează o bază clar idealistă întregii teorii sociologice weberiene. Scopurile sînt date subiective, opțiuni libere ale membrilor colectivităților pe care știința nu le poate explica. Obiectul științei îl reprezintă doar mij-

x) Max Weber - Essais sur la théorie de la science, Paris, Plon, 1965, pag.123.

loacele de realizare a acestor scopuri. Omul de știință trebuie să se preocupe doar de caracterul adecvat al mijloacelor necesare atingerii unui scop sau altul, iar nu de alegerea propriu-zisă a scopurilor. Este ceea ce a fost numit "postulatul voluntarist al acțiunii umane", preluat de către Parsons și pus la baza teoriei sale sociologice. După părerea acestuia din urmă, sociologia trebuie să analizeze caracteristicile sistemelor sociale, scopurile în jurul cărora acestea se constituie trebuie considerate ca fiind date, nedeterminabile, produs liber al voinței participanților^{x)}.

Strategia idealistă de explicație a societății are o serie de consecințe deosebit de importante pentru constituirea reflexiei sociale.

O primă consecință o reprezintă lipsa de interes teoretic pentru faptul social ca atare. În Tezele asupra lui Ludwig Feuerbach, referindu-se în mod explicit la acesta, dar având în minte întreaga reflexie socială anterioară, Marx pune în evidență tocmai această implicație. Feuerbach "consideră ca activitate autentic omenească numai activitatea teoretică, în timp ce practica (activitatea reală, obiectivă - n.n.s.) este luată și fixată numai în forma ei de manifestare murdar-mercantilă"^{xx)}. Cu alte cuvinte realitatea socială (activitățile sociale practice, obiective, faptele sociale) nu apar într-o asemenea perspectivă idealistă, ca un domeniu existențial autonom, obiect potențial al explicației. Ea reprezintă o simplă obiectivare a idealurilor, scopurilor, intențiilor subiective. Nu există nimic de explicat în realitatea socială ca atare, aceasta

x) T.Parson. "Societies. Evolutionary and Comparative Perspective".

xx) Marx-Engels - Opere, vol.3. Ed.pol.1958, pag.5.

nu are o logică proprie, o legitate obiectivă. Logica de descoperit nu este a realității sociale ca atare, ci a conștiinței care o generează. Realitatea socială reprezintă mai mult o degradare, prin realizare, a principiului ideal care a generat-o. A explica viața socială înseamnă deci a explica conștiința care îi prezidează constituirea. Putem înțelege acum de ce filosofia socială explicativă s-a constituit destul de târziu. O filosofie socială explicativă nu era posibilă nici măcar ca proiect într-o asemenea perspectivă. Pur și simplu ea nu își găsea justificarea aici. În istoria filosofiei, încercările de a explica fenomenele sociale așa cum există ele într-un anumit moment sau loc reprezintă mai mult excepții. Dimpotrivă, filosofiile sociale normative sau "practice" au fost dominante. Variația în timp și spațiu a fenomenelor sociale nu prezintă într-o asemenea perspectivă nici o relevanță teoretică. Ea este explicată prin variația gândirii umane care nu a ajuns încă la formularea celui mai bun mod de organizare socială, conform naturii umane. În forma sa cea mai pură, acest raționament poate fi găsit la raționaliștii secolului al XVIII-lea. Sarcina filosofiei este de a formula modelul de organizare socială cel mai potrivit cu natura umană. Filosofii sociale normative - utopiile sociale, sau eticile - reprezintă produsul tipic al strategiei idealiste de explicație a societății.

O a doua consecință a strategiei idealiste de interpretare a societății este a-istorismului ei. Nu există nici o explicație plauzibilă a variației istorice în afară de variația conștiinței. Or, valoarea supremă a conștiinței este adevărul, unic, universal. Variația conștiinței se face în jurul adevărului, și este datorată necunoașterii, erorii. Conform logicii clasice, eroarea este infinită, în timp ce adevărul este unul

singur. Există deci o formă, cea mai bună posibilă, de organizare socială. Cum poate fi descoperită aceasta? De pe pozițiile gândirii speculative, metoda fundamentală a filozofiei tradiționale, răspunsul era simplu : este suficient ca rațiunea umană să se desfășoare corect, pînă la capăt pentru ca ea să ajungă la formularea modelului societății ideale, perfecte. Presupoziția fundamentală a gândirii speculative este că ea deține, în ea însăși, toate premisele unei funcționări corecte, adevărate. Gîndirea nu este considerată ca un proces desfășurat în timp, ci ca un mecanism atemporal. El poate să se desfășoare corect, deci adevărat, sau incorect, deci fals. Cu aceasta, chiar și istoricitatea provenită din evoluția în timp a cunoașterii este eliminată ca explicație posibilă a istoricității realității sociale. Filozofia speculativă nu își consideră istoria ca justificată (Hegel este poate una dintre puținele excepții). În aspirația sa către adevărul absolut, către sistemul definitiv, fiecare sistem filozofic speculativ consideră pe celelalte ca încercări nereușite, în raport cu care el se constituia ca singurul adevărat. De abia apariția științei, cu caracterul său explicit cumulativ, a adus ideea de istorie organică, necesară a cunoașterii. Unul dintre marile merite ale teoriei marxiste a cunoașterii îl reprezintă tocmai deschiderea unei asemenea noi perspective asupra cunoașterii - ca un proces istoric necesar, evolutiv.

Istoria societății nu este însă în primul rînd rezultatul istoriei cunoașterii. Viața socială își are propria sa istorie, obiectivă. O asemenea perspectivă rămîne însă principal închisă strategiei idealiste.

A-istorismul interpretării idealiste generează un efect specific, denumit în atropologia culturală, etnocentrism, - considerarea propriei culturi, a propriei

forme de organizare socială ca fiind singura justificată, rațională, bună. Raționalitatea se desfășcă pe o bază de presupuzii, considerate ca "date", evidente. Acest cadru apare ca fiind universal, iar nu concret, particular, conferind prin aceasta, un caracter universal și raționalității exercitate în interiorul său. În fapt, fundamentul pe care rațiunea se exercită este constituit din asimilarea subiectivă a condițiilor fundamentale de viață ale respectivei colectivități. Deși istorice, acestea apăreau a fi universale, necesare.

A-istorismul este caracteristic filosofiei sociale idealiste raționaliste. Așa cum se va vedea într-o lecție viitoare, pe bazele unei concepții irraționaliste, istoricitatea a putut fi promovată și în cadrul unei strategii idealiste. Este cazul orientării neokantiene cu adâncă influență asupra reflexiei sociale actuale occidentale. O asemenea istoricitate se plasează nu la nivelul realității sociale, concepută ca proces obiectiv, regizat de propriile sale legi, ci tot la nivelul conștiinței producătoare de viață socială. Dacă raționalismul nu putea recunoaște decât o singură realitate ca fiind justificată, în virtutea adevărului său, irraționalismul face loc acceptării ca egal justificate a unei pluralități infinite de stări de conștiință. Asupra acestui efect al irraționalismului asupra istoricității vom reveni mai pe larg atunci când vom analiza orientările contemporane.

În fine, viziunea idealistă este legată de considerarea unei naturi umane abstracte, universale. Prin rațiune, omul promovează în fapt propria sa natură, propria sa esență. Formele de organizare reprezintă concluzii practice ale analizei raționale ale naturii umane. Modelul ideal de societate este unul singur, pentru

că natura umană este una singură. Filosofia secolului XVIII este deosebit de explicită din acest punct de vedere. Proiectul platonice, de asemenea. În acest sens Marx considera că filosofia socială tradițională este antropocentrică: ea pune ca punct de plecare al său un model uman universal în jurul căruia construiește formele sociale de viață.

LIMITELE INTERPRETĂRII IDEALISTE A SOCIETĂȚII

Strategia idealistă de explicare a societății generează o serie de dificultăți:

a) Presupozitia unei raționalități universale nu mai este acceptabilă de pe pozițiile experienței istorice actuale. Istoria umanității prezintă tabloul unei mari variații a sistemelor de valori, a normelor și a idealurilor. Adevărul și falsul, binele și răul, frumosul și urâtul sînt extrem de variabile de la comunitate la comunitate. A explica această variație doar prin diversitatea produsă de falsitate, de necunoaștere nu mai este cîtuși de puțin satisfăcătoare. Simpla eroare nu poate fi invocată drept explicație a varietății. Atunci care este explicația? Istoria omenirii a cunoscut spectaculoase răsturnări de valori, de atitudini, de certitudini raționale. Pentru Platon și Aristotel instituția sclavajului era absolut necesară, morală, în acord cu evidența diferențelor native dintre oameni. În societățile pe caste, Europa feudală sau India tradițională, de exemplu, principiul că, diferențele din naștere justifică diferențele sociale era considerat a fi normal, natural, dacă nu chiar bun, drept, adevărate. Cîteva secole mai tîrziu el a apărut oamenilor ca fiind tot atît de absurd, de opus naturii umane, rațiunii, pe cît astăzi sclavajul este considerat ca de neconceput. Atitudinea față de proprietatea privată reprezintă un alt exemplu

elocvent de variație dramatică. În secolul al XVIII-lea, proprietatea privată asupra mijloacelor de producție părea a fi garanția fundamentală a libertății și a demnității umane, singura posibilitate de organizare socială. O societate lipsită de proprietate privată părea tot atât de absurdă pe cât părea grecului antic o societate lipsită de sclavi. În societatea actuală proprietatea privată tinde tot mai mult a nu mai fi considerată o condiție esențială a organizării sociale. Ideologiile de tip socialist devin tot mai influente. Toate variațiile de atitudini și de valori, fundamentale din punctul de vedere al organizării sociale, nu pot fi însă interpretate doar ca fiind generate de eroare, de eșecul rațiunii umane de a exprima în mod adecvat natura umană.

b) Opoziția dintre real și ideal. Pentru strategia idealistă rămâne inexplicabil eșecul colectivităților umane de a realiza integral exigențele "bune", "ideale", ale rațiunii. Cu alte cuvinte, este evident empiric că nu tot ceea ce cred oamenii la un moment dat ca fiind bine, drept, ideal, adevărat este realizat de către aceștia în comportamentul lor. Dar cum remarcă Aristotel relativ la celebra teză platoniciană, deși oamenii știu ce este binele, adesea preferă să se comporte într-o manieră contrară. Sfîșierea dintre dorință și datorie, dintre bine și interes, dedublarea morală caracteristică celor mai multe dintre societățile cunoscute nu poate fi explicată de către strategia idealistă. Marea dramă a filosofiei era că proiectele frumoase pe care ea le construia, deși nu erau teoretic contestate de către nimeni, aveau o eficiență practică aproape nulă. Aceasta este de altfel și drama moralistului. Deși întreaga colectivitate este de acord asupra valorii unor principii morale, comportamentul real este invariabil diferit, într-un grad mai mare sau mai mic.

c) Decalajul dintre proiect și realizare. Strategia idealistă se fundamentează pe presupuziția că procesul "obiectivării", transpunerea în realitate a proiectelor subiective, a idealurilor, se realizează într-un mod perfect, fără obstacole și distorsiuni. Numai în această ipoteză, realul nu mai prezintă un interes special fiind o transpunere întocmai a subiectivului, a idealului. Nici o asemenea presupuziție nu este însă evidentă empiric. Acțiunile oamenilor duc de regulă la rezultate neașteptate. Rareori istoria societății omenesti a fost locul realizării armonioase a proiectelor și a aspirațiilor colectivităților. Burghezia în ascensiune a propus, în plan filosofic, un proiect grandios de punere pe bazele rațiunii a întregii vieți sociale. Rezultatul a fost însă foarte diferit de așteptările inițiale: mizeria unei mari mase, ascuțirea luptei de clasă, războaie. Dacă acțiunile nu realizează întocmai proiectele subiective, dacă realitatea rezultată este semnificativ diferită de proiectele subiective care au prezidat acțiunea umană, atunci a recurge la conștiință nu mai reprezintă un principiu explicativ satisfăcător.

d) În fine, se ajunge la un punct care nu mai poate fi determinat, trebuind a fi luat drept dat: subiectivitatea umană. Abandonarea viziunii raționaliste asupra omului, acceptarea pluralității orientărilor subiective, a scopurilor, aspirațiilor, valorilor colectivităților ridică o problemă insurmontabilă: cum pot fi explicate acestea? În marile sisteme sociologice occidentale (cel al lui Max Weber și Talcott Parsons, de exemplu) problema este abandonată complet indeterminismului. Astfel, Max Weber consideră că judecățile de valoare nu constituie în principiu obiectul științei. Scopurile și valorile colectivității nu trebuie să constituie

obiectul explicației sociologice. Sociologul trebuie doar să le înregistreze, analiza sa începînd deabia de la determinarea mijloacelor prin care acestea sînt realizate. În teoria sa a acțiunii, T. Parsons pornește de la următoarea definiție: acțiunea reprezintă procesul realizării unui scop, de către un actor, într-o situație. Sociologia cercetează acțiunile sociale, care sînt în fapt, sisteme complexe. Dar aceste sisteme sînt determinate, în ultimă instanță, de scopurile care le orientează. Scopurile colectivităților însă nu pot fi, cel puțin parțial, explicate de către știință. Ele trebuie considerate ca fiind date. După cum se vede, tocmai ceea ce este, în perspectiva strategiei idealiste, determinant pentru realitatea socială, rămîne principal în afara demersului explicativ.

Strategia idealistă duce pînă la urmă la un non-determinism. A explica faptele sociale prin ideile și reprezentările celor care au contribuit la constituirea lor, înseamnă a abandona în fapt orice explicație de tip științific, a considera că logica subiectivă este singura care poate face inteligibil acest vast domeniu existențial. Antropologul cultural Leslie White remarcă în legătură cu acest tip de explicație: "A argumenta că oamenii își determină organizarea lor socială prin propria lor voință și alegere liberă înseamnă a nu explica în mod real nimic și a închide calea unei investigații ulterioare"^{x)}. Dimpotrivă, o strategie științifică se fundează pe ideea că faptele sociale trebuie explicate prin ele însele, prin legile obiective care le prezidează interacțiunea. A explica un fapt social prin alte fapte sociale, deci în mod obiectiv, nu subiectiv reprezintă exigența fundamentală a oricărei abordări ști-

x) Leslie White - The evolution of culture. Mc.Graw-Hill Company, New-York, 1959, pag.22.

ințifice a societății. În acest sens, se poate considera că pe bazele unei strategii idealiste, nu este posibilă principal constituirea unei științe a socialului.

Strategia materialistă a explicației vieții sociale

Prin interpretarea materialistă a societății, se are în vedere, în literatura marxistă, două teze diferite, formulate în planuri teoretice distincte, cu finalități proprii, între care nu există o suprapunere completă. Să le examinăm pe rând.

Prima teză, formulată în Ideologia germană, este următoarea: "nu conștiința determină existența, ci existența socială a oamenilor determină conștiința lor socială". Este indicată în această teză o răsturnare completă a punctului de vedere idealist asupra societății. Consecințele sînt multiple.

Interpretarea conștiinței. O primă consecință se referă la interpretarea conștiinței însăși. În articolul său "Karl Marx"^{x)} Lenin explică în următorul fel răsturnarea materialistă produsă de marxism în sfera științelor sociale. Reflexia socială premarxistă, spunea el, cerceta în cel mai bun caz motivele ideologice ale activității ideologice a oamenilor. Explicațiile idealiste pornesc însă de la jumătatea drumului. Conștiința comunităților umane nu trebuie considerată ca un punct absolut de pornire în explicarea vieții sociale. Sarcina științei este de a merge mai departe, a cerceta ce stă în spatele conștiinței, a idealurilor, scopurilor, motivelor, aspirațiilor, valorilor oamenilor. Ideile nu trebuie considerate ca date, ci ca fiind la rîndul lor determinate de factori obiectivi. Condițiile sociale reale

x) V.I.Lenin - "K.Marx" în Opere, Ed.pol., Buc., col.21.

în care oamenii trăiesc modelează conștiința lor. Este inaugurată astfel o problematică științifică absolut nouă: analiza conștiinței ca produs social, ca determinată de condițiile sociale reale. Conținutul conștiinței este obiectiv. El este determinat de totalitatea condițiilor sociale obiective, desemnate de către Marx prin termenul generic de "existență socială". Din această cauză, strategia marxistă, analiza conștiinței sociale, a "ideilor" reprezintă un obiectiv special. Aceasta este și rațiunea pentru care Marx utilizează termenul de "ideologie" pentru a desemna totalitatea ideilor unei colectivități. Termenul de ideologie, în perspectiva teoriei marxiste sugerează că ideile au un conținut real. Analiza ideologiei trebuie să scoată în evidență tocmai acest conținut real al ideilor.

În "Ideologia germană" Marx expune în mod clar esența strategiei sale materialiste de explicare a vieții sociale: în opoziție cu filosofia germană - afirmă el - nu pornesc "de la ceea ce oamenii spun, își închipuie, își reprezintă, și nici de la oamenii exprimați prin vorbe, gândiți, imaginați, reprezentați, pentru ca de la dînșii să ajungem la oamenii vii: noi pornim de la oamenii cu adevărat activi și demonstrăm prin procesul lor real de viață și dezvoltarea reflexelor și ecurilor ideologice ale acestui proces de viață. Chiar și plăsmuirile nebuloase ale creierului oamenilor sînt sublimări necesare ale procesului de viață material, care se poate constata pe cale empirică și este legat de premisele materiale"^x) (pag.22-23).

După cum se vede, un asemenea program de analiză nu mai face discriminarea dintre adevăr și eroare, lă-

x) Marx-Engels - Ideologia germană, în Opere, vol.III, Ed.pol. Buc., 196 pag.22-23.

sînd așa-numita eroare în afara oricărei explicații. Chiar și ceea ce pare a fi ideea complet eronată, chiar și plămuirile nebuloase ale minții trebuie să-și găsească o explicație în anumite condiții obiective.

"Dacă în întreaga ideologie oamenii și relațiile dintre ei apar cu capul în jos, ca într-o camera obscura, acest fenomen decurge în aceeași măsură din procesul istoric al vieții lor, ca și răsturnarea obiectelor pe retină din procesul fizic nemijlocit al vieții lor"^x).

Știința trebuie să explice toate conținuturile conștiinței, în calitatea lor de expresii ale proceselor vieții reale. Dacă filosofia de tip idealist considera conștiința dintr-o perspectivă strict gnoseologică - producătoare de idei adevărate sau false -, Marx introduce o nouă perspectivă, sociologică asupra conștiinței - conștiința ca produs al condițiilor sociale, exprimîndu-le pe acestea. Ruptura cu idealismul este netă:

"Primul fel de a privi lucrurile (cel idealist - n.n.) pornește de la conștiință ca de la un individ viu; al doilea, care corespunde vieții reale, pornește de la înșiși indivizii reali, vii, considerînd conștiința numai ca o conștiință a lor"^{xx}).

Descrierea acestei răsturnări este concludusă prin formularea celebrei teze: "nu conștiința determină existența, ci existența socială a oamenilor determină conștiința lor socială"^{xxx}).

Cu aceasta Marx inaugurează o nouă metodă de analiză a conștiinței, pornind de la examinarea condițiilor sociale reale care îi determină conținutul. Conștiința

x) Marx-Engels - Ideologia germană, în Opere vol.III, Ed.pol.Buc.,196 , pag.22.

xx) Idem, pag.23.

xxx) Idem, pag.23.

nu mai apare ca o variabilă independentă, ci ca o variabilă dependentă, care trebuie, la rîndul ei să fie explicată.

O asemenea strategie de abordare a conștiinței sociale este utilizată în numeroase analize: analiza conștiinței sociale (a ideologiei) diferitelor pături ale burgheziei, sau celei a proletariatului. În Teze asupra lui Ludwig Feuerbach, această interpretare socială a "rătăcirilor" aparente ale conștiinței este formulată într-o manieră poate și mai clară: "Toate misterele care împing teoria spre misticism își găsesc dezlegarea rațională în practica omenească și în înțelegerea acestei practici"^{x)}. Vom ilustra această răsturnare prin două teze metodologice particulare fărmluate de către Marx.

Filosofia socială tradițională culmina cu elaborarea de modele ideale, de utopii, spre care realitatea socială ar trebui să tindă. Sînt mulți critici ai marxismului care obiectează acestuia aceeași orientare: impune istoriei un ideal, comunismul. Iată cum concepea însă Marx comunismul: "Pentru noi comunismul nu este o stare care trebuie creată, un ideal căruia va trebui să i se conformeze realitatea. Noi numim comunism mișcarea reală care suprimă starea actuală"^{xx)}. Prin această teză, Marx nu intenționa să afirme că comunismul nu poate lua forma unui ideal al unei clase sau al unei colectivități, care să-i orienteze activitatea, ci doar că, în primul rînd, el reprezintă un proces real, obiectiv cu caracter de necesitate care este generat de starea actuală a societății. Acest proces se poate cristaliza la nivelul conștiinței colectivităților ca ideal de atins. Un asemenea ideal însă poartă amprenta condițiilor particulare, concret istorice în care este constituit. El nu poate

x) Marx-Engels - Opere, vol.3, Ed.pol.Buc.,1958, pag.7.

xx) Idem, pag.36.

fi confundat (în fapt este doar o aproximare) cu societatea comunistă așa cum se va constitui ea în mod real, necesar. Idealul societății comuniste reprezintă o luare de cunoștință a procesului real, iar nu invers, procesul real, un produs al transpunerii idealului.

Intr-un alt loc, Marx vorbește despre conștiința proletariatului ca obiect al analizei științifice. În mod programatic el afirmă: Pe mine nu mă interesează ce dorește, gîndește, voiește, un proletar, sau chiar întregul proletariat la un moment dat, ci, ceea ce este determinat să gîndească, să dorească, să voiască proletariatul în virtutea condițiilor sale de existență. Exprimarea lui Marx era menită nu a fi riguros exactă, ci de a sugera, chiar într-o manieră îngroșată, noua sa perspectivă. O analiză a conținutului conștiinței poate să fie eficace doar dacă pornește de la condițiile reale determinate. De aici se pot face predicții suficient de exacte în legătură cu dinamica acesteia. Nu era de loc în intenția lui Marx de a afirma un neinteres de principiu pentru conținuturile existente la un moment dat ale conștiinței, înregistrabile direct. În fapt, Marx însuși în analizele sale a folosit orientările conștiinței unei colectivități ca indicatori utili ai proceselor reale. El a fost mereu atent la evoluția conștiinței claselor și a grupurilor sociale, considerată ca un element extrem de important în dinamica sistemelor sociale.

O altă formulare a lui Marx subliniază tocmai această funcție simptomatică a conștiinței. Indignarea morală, spunea el, față de o orînduire socială nu reprezintă o cauză a învechirii acesteia a necesității înlocuirii sale, ci mai de grabă un simptom al învechirii ei în ordine naturală.

Teoria lui Marx asupra societății se fundează pe o reconsiderare a omului în calitatea sa de creator al

societății. Respingerea antropologismului abstract de tip feuerbachian, caracteristic în fapt întregii filosofii sociale tradiționale, reprezenta o condiție necesară deschiderii unei noi perspective asupra fenomenului social. Considerarea omului abstract, avînd o natură universală, drept creator al societății duce în mod logic la o viziune idealistă.

Să încercăm să refacem, în mod explicit raționalmentul lui Marx. Dacă se pornește de la om, conceput ca un individ abstract, izolat, se ajunge la următoarea situație: ceea ce numim în mod obișnuit om este constituit din două elemente diferite, o existență reală, obiectiv naturală - trupul său biologic cu nevoile sale specifice -, și o conștiință, sediu al cunoașterii, al valorilor morale, sociale, estetice, religioase. Desigur că societatea va trebui să satisfacă necesitățile naturale, biologice ale omului. Dar în nici un caz nu putem explica bogăția fenomenelor sociale prin acestea. Religia, morala, arta, și chiar politica sînt imposibil de explicat dintr-o asemenea perspectivă. Unele încercări există, dar ele sînt puțin convingătoare. Cea mai amplă încercare de acest fel se datorează lui Freud. Psihanaliza a încercat efectiv să construiască o explicație socială fundată aproape exclusiv pe biologic. Principalele ei lineamente sînt următoarele: omul este o ființă biologică, dominată de instincte. Trăind în societate, instinctele au trebuit să fie controlate printr-o serie de reglementări sociale. Blocate de astfel de reglementări, instinctele au fost deviate, sublimite. Multe aspecte ale moralei, artei, religiei și chiar ale politicii reprezintă în fapt forme de manifestare a inconștientului cenzurat mereu de cerințele sociale. Se poate deci găsi o explicație a tuturor activităților conștiente specifice umane prin analiza existenței naturale a omului,

în interacțiune cu exigențele conviețuirii în societate. Făcînd abstracție de meritele psihanalizei în evidențierea unora dintre mecanismele psihologice ale proceselor sociale complexe, ca de exemplu, arta și religia, încercarea de a explica întreaga varietate a societății, a conștiinței umane și a produselor sale prin instinctele biologice modificate, derivate sau sublimite, a eșuat.

Deoarece este imposibil a găsi o explicație a conținuturilor conștiinței umane în existența natural-biologică a individului uman singura posibilitate rămasă este aceea de a explica conștiința prin ea însăși. Și odată cu aceasta, toate activitățile sociale orientate, dirijate de către conștiință - activitățile politice, juridice, morale, religioase, artistice etc - nu își puteau găsi altă explicație decît prin conștiință, prin ideile politice, morale, juridice, artistice, religioase, filosofice care au un rol activ în constituirea lor. Cu alte cuvinte, omul, înzestrat cu conștiință, - și conștiința trebuie considerată, în cea mai mare parte a manifestărilor sale în ea însăși, ca fiind autonomă, nedeterminată - este creatorul societății. Cum o face, depinde de ideile, reprezentările, valorile sale.

Pentru a găsi însă o explicație societății, trebuie să ne modificăm însăși perspectiva asupra omului. Omul ca individ izolat reprezintă o abstracție a minții omești. Prin natura sa el este o ființă socială. Existența sa nu este strict biologică, ci socială totodată. Esența umană, spunea Marx în teza a 6-a asupra lui Feuerbach este în realitatea sa ansamblul relațiilor sociale. Pornind de la existența biologică dar și socială a omului, consideră Marx, putem găsi explicația adîncă a fenomenelor de conștiință.

Religia, arta, morala, politica nu mai sînt produse pure ale conștiinței, ci produse conștiente ale unui

anumit mod de viață. Considerarea existenței sociale a omului a permis o interpretare materialistă a conștiinței sociale. Prin interpretarea materialistă se înțelege deci aici determinarea condițiilor reale, obiective care orientează activitatea conștiinței.

Omul este reintegrat în societate, ca membru al acesteia, fiind el însuși doar în măsura în care este o ființă socială. Modelul ideal care a servit tuturor teoriilor contractualiste drept bază a explicării - individul uman constituit în sine care intră în relații sociale - s-a dovedit a fi excesiv de simplificat. O asemenea abstracție nu este justificată. Intotdeauna omul, ca om, a existat într-o societate, fiind determinat de aceasta. Prin existența sa, omul este o ființă socială. Termenul de existență socială vrea să pună în evidență tocmai acest lucru. În consecință nici conștiința nu este o conștiință abstractă, generică, universală, ci socială. Locul conștiinței umane abstracte este luat în teoria lui Marx de conștiință socială. Fiind o modalitate de expresie, de conștientizare a condițiilor sociale, conștiința poate fi tratată ca un element al societății, ea însăși. Acesta este sensul termenului marxist de conștiință socială. Este evident faptul că nu există decât conștiință a individului uman. Trăind însă în condiții sociale date, individul uman își constituie o conștiință pe măsura acestor condiții. Conștiința sa poate deci fi considerată în relație cu condițiile sociale, reale, ca un produs al acestora.

Interpretarea existenței sociale. Strategia materialistă de explicare a societății produce nu numai o altă perspectivă asupra conștiinței (analiza ei va fi făcută mai pe larg în lecțiile dedicate conștiinței sociale și ideologiei), dar, prin aceasta, și asupra cons-

tituirii vieții sociale ca atare. Societatea, cu formele sale de organizare, instituțiile, procesele reale care îi sînt caracteristice nu mai reprezintă un produs nemijlocit al obiectivării conștiinței sociale. Am văzut că o asemenea presuposiție crează multe dificultăți. Ipoteza idealistă conform căreia oamenii își constituie în mod conștient viața lor socială, este abandonată. Sînt necesare în acest punct o serie de precizări în legătură cu modul în care societatea se constituie.

Este adevărat, consideră Marx, că societatea nu este nimic altceva decît activitatea indivizilor umani și produsele acestei activități. Este adevărat de asemenea că activitatea umană este conștientă. De aici însă nu putem concluda că societatea este la rîndul ei un produs conștient al oamenilor, o obiectivare a proiectelor subiective, conștiente. Există o neechivalență între conștiința unei comunități și realitatea vieții sale sociale. Aceasta reprezintă o altă teză fundamentală a materialismului istoric. Societatea este mult mai mult și, într-o oarecare măsură, altceva decît ideile oamenilor despre ea. Există mai multe rațiuni pentru aceasta. În primul rînd, faptul că însăși conștiința sa este limitată, parțială, mergînd pînă la denaturare. Adevăratele forțe motrice care stau la baza acțiunilor oamenilor pot rămîne necunoscute acestora. Apoi activitatea ca atare depășește proiectul care a inițiat-o. Asupra ei se exercită, într-o manieră reglatoare, influența mediului real în care are loc, modificînd-o în permanență. În acest punct intervine o altă contribuție remarcabilă a lui Marx. Activitatea umană nu reprezintă în concepția sa o obiectivare imediată a conștiinței umane care o inițiază și o coordonează. Ea este mult mai bogată. Conține mecanisme proprii de autoorganizare, adesea inconștiente, sau superficial conștientizate, își are propria

sa logică care scapă creatorului său. Asupra raportului dintre conștient și spontan se va mai reveni în mod special. De reținut doar această proprietate remarcată de Marx a activității umane de a fi mult mai complexă decât conștiința care o prezidează. Constituirea formelor de organizare socială reprezintă un proces predominant spontan, cel puțin pînă la un moment dat al istoriei umane. Dacă considerăm activitatea umană reală ca un sistem complex de acțiuni, ceea ce în materialismul istoric este desemnat prin termenul de practică, conștiința umană poate fi considerată doar ca un element al acestui sistem avînd, desigur o funcție deosebit de importantă, dar nu determinantă. În societățile de pînă acum, afirma Marx, activitățile sociale au avut un caracter predominant spontan, iar nu conștient. Cu alte cuvinte, ele nu au fost mai întîi concepute mental ca mai apoi să fie realizate.

În fine, viața socială reprezintă produsul nu al activității unui singur individ, ci al întregii colectivități. Acțiunile individuale se oumulează, se anulează, se modifică reciproc, rezultanta lor fiind diferită de fiecare element component în parte. În foarte puține cazuri avem de-a face cu o conștiință colectivă clară care organizează și controlează activitatea întregii societăți în sensul realizării unor obiective explicit formulate. În cele mai multe cazuri, evenimentele sociale, procesele sociale, noile forme de organizare sînt rezultatul interacțiunii indivizilor umani, în timp, fiind diferite de intențiile, reprezentările fiecăruia dintre ei în parte. Societatea reprezintă un sistem complex de indivizi, de activități care se determină reciproc. Conștiința este o reflexie asupra problemelor generate de interacțiunea elementelor sociale reale.

În acest sens trebuie înțeleasă teza marxistă că societatea nu poate fi explicată pornind de la conștiința ei. Aceasta nu este posibil nici chiar dacă explicăm la rîndul său conștiința ca fiind funcție de condițiile reale.

Traducînd aceste teze abstracte în limbajul concret a unor cazuri particulare, putem înțelege mai bine sensul lor. Cum putem explica apariția statului sclavagist? Statul sclavagist reprezintă un fenomen social obiectiv - o instituție, cu formele sale de organizare cristalizate în legi, reguli, tradiții. Putem să-l considerăm produsul unei ideologii politice anterioare? Cu alte cuvinte, putem considera că întîi anticii au elaborat mental un proiect de organizare politică și apoi l-au transpus în realitate? Dacă vom cerceta istoria ideologiilor politice ale antichității, vom observa cu ușurință că nu așa au stat lucrurile. Desigur vom găsi idei, proiecte politice de organizare. Dar toate vor fi surprinzător de limitate în raport cu complexitatea instituției reale. În realitate, statul antic, așa cum apare el în varianta ateniană sau spartană, reprezintă un produs spontan al colectivității, a activității multor generații, în care s-au acumulat diferitele elemente, au fost integrate mereu reciproc, pînă cînd a apărut o instituție, de o complexitate uimitoare, care nu a fost gîndită, mai întîi, de nimeni, și care, chiar după cristalizare, depășea cu mult puterea de înțelegere și chiar de descriere a conștiinței colectivității în cauză. Dacă analizăm deci ideologiile politice care au însoțit existența statului sclavagist antic, vom găsi în ele o reflexie palidă, adesea denaturată a instituției reale. Marile teorii politice au apărut deabia după perioada de culme a cetăților antice, reprezentînd mai mult căutări de soluții pentru criza în care acestea

alunecau tot mai mult. Dar dacă nu conștiința este aceea care crează toate formele de organizare socială, atunci unde trebuie să căutăm explicația lor ?

Răspunsul lui Marx la această întrebare este clar: toate faptele sociale inclusiv conștiința unei comunități trebuie explicate prin ele însele, adică, prin interacțiunea lor multiplă. Cu aceasta se naște din această abordare materialistă a societății posibilitatea constituirii științei socialului (a sociologiei, în sensul ei generic). Explicarea faptelor sociale unele prin cealaltă, considerarea socialului ca un sistem autonom, cu determinare interioară, reprezintă deschiderea posibilității științei pozitive a societății. Putem spune deci, în concluzie, că o consecință importantă a răsturnării materialiste produsă de marxism, se referă la noua perspectivă asupra realității sociale însăși. Fenomenele sociale nu mai apar ca simple obiectivări ale conștiinței. Ele sînt realități obiective ireductibile la ideile despre ele. Pentru a desemna activitatea socială reală, obiectivă, Marx utilizează conceptul de practică. "Viața socială este în fond practică"^{x)}, spune Marx, vrînd prin aceasta să definească statutul ontologic distinct al acesteia. Conceptul de practică este un concept cheie în procesul elaborării unui nou tip de materialism. Filosofia materialistă de pînă la Marx considera că existența reală, obiectivă are numai fenomenul natural. Imaginea lumii se constituia în cadrul unei opoziții nete: pe de o parte natura obiectivă, iar pe de altă parte contemplarea ei subiectivă, senzorială. Un al treilea termen este ignorat afirmă Marx. Activitatea practică a omului trebuie considerată și ea ca fiind reală, obiectivă, ea existînd prin ea însăși, avînd deci un statut

x) Marx-Engels, Opere, vol.3, Editura politică, Buc., 1958, pag.7.

ontologic propriu, și fiind determinată de legi obiective specifice. Fenomenul social, ca activitate umană practică, este repus, alături de cel natural, în toate drepturile sale existențiale. Considerată ca un sistem de activități umane practice, societatea capătă consistență interioară. Faptul social are propria sa rațiune de a fi, obiectivă, legică, care nu poate fi dedusă din conștiința care îi corespunde și care, mai exact spus, face parte din el ca unul dintre elementele componente. Prin aceasta el însuși devine obiect al explicației științifice. Fenomenul social este supus unui determinism specific. El trebuie explicat în raport cu celelalte fenomene sociale. Explicația sa nu trebuie căutată în conștiința autorului său, ci în interrelația obiectivă cu celelalte fenomene sociale.

În acest sens se poate afirma că viziunea materialistă asupra vieții sociale deschide perspectiva reală a constituirii științei socialului. Materialismul este și în acest domeniu fundamentul filosofic al științei.

Rezumînd această analiză putem spune că teza marxistă "existența socială determină conștiința socială" deschide două perspective: pe de o parte conștiința trebuie considerată ca un produs social, conținutul ei trebuind să fie explicat prin condițiile sociale reale obiective (prin existența socială a oamenilor); iar pe de altă parte, realitatea socială, existența socială trebuie să fie explicată prin ea însăși, conștiința fiind un element activ, dar nu determinant. Această teză nu dă însă nici o indicație în legătură cu modul în care fenomenele sociale reale, obiective trebuie să fie explicate. Se afirmă doar că ele nu trebuie explicate prin conștiința celor care prin acțiunile lor le produc.

Este negată deci justificarea explicației de tip idealist.

La această întrebare se dă un răspuns prin cea de a doua teză care este asociată foarte frecvent strategiei materialiste de explicare a societății. Marx considera societatea ca un sistem de fenomene reale, de activități sociale, interdependente. A explica un fenomen social înseamnă a scoate în evidență determinarea lui de către toate celelalte fenomene sociale. Deși explicația trebuie să ia în considerație totalitatea interdependențelor, a determinărilor, există în teoria marxistă a societății un factor care în ultimă instanță este determinant - factorul economic. Intre diferitele sfere ale vieții sociale (economic, politic, juridic, morală etc.), există relații de interdependență structurală, cu sensuri de determinare specificate. Acestei teze îi este dedicată lecția următoare. Să notăm însă că de foarte multe ori această din urmă teză este în mod curent definită ca "explicație materialistă a societății". Înainte de a trece mai departe la analiza ei este necesar a face câteva precizări în legătură cu semnificația tezei "existența socială determină conștiința socială" în cadrul materialismului istoric.

Semnificația tezei. "Existența socială determină conștiința socială". În unele lucrări marxiste s-a înțeles că punerea semnului egalității între strategia materialistă de interpretare a societății și teza "existența socială determină conștiința socială". O asemenea identificare își are originea în înțelegerea mai generală a raportului dintre materialismul dialectic și materialismul istoric despre care am mai discutat în Lecția 1, mai precis, în considerarea materialismului istoric ca o aplicare, concretizare a materialismului dialectic

la domeniul particular al vieții sociale. Extensia interpretării materialiste la sfera socialului este considerată a fi dat naștere tezei "existența socială determină conștiința socială". Apoi, din această teză decurge logic întregul model explicativ al teoriei marxiste, și în mod special rolul determinant al factorului economic. O asemenea imagine convenea foarte bine viziunii dogmatice care accentua deducerea particularului din general. Întreg marxismul apărea ca un mod logic coerent de raționare, pornind de la o viziune materialistă consecventă. Cu alte cuvinte, contribuția genială a lui Marx a fost aceea de a fi decis să fie materialist consecvent. Dintr-o asemenea decizie decurge și viziunea dialectică și întreaga teorie asupra societății. Am îngroșat puțin structura acestui raționament tocmai pentru a-i scoate în evidență viciul său fundamental. În realitate logic și istoric, modul de a raționa a lui Marx a fost cu totul altul. Teza caracterului determinant al existenței sociale în raport cu conștiința socială are un caracter abstract, dar și parțial totodată. Ea nu indică cu nimic tipul de determinism specific vieții sociale: cum anume fenomenele sociale obiective se determină reciproc, care dintre ele are o forță determinantă mai puternică. Ea indică, într-o manieră mai mult polemică în raport cu interpretările idealiste dominante ale epocii, faptul că interpretarea idealistă este un non-determinism, că în fapt conștiința însăși este determinată de existența socială reală a oamenilor. Termenul de existență socială este destul de vag, la rîndul său. El vizează toate fenomenele sociale obiective, adică exterioare conștiinței. Din această cauză încercarea de a reduce "existența socială" la elementul economic a dus la numeroase dificultăți. În acest conținut erau formulate întrebări de tipul: Instituțiile suprastructurale (statul, drep-

tul, biserica) reprezintă elemente ale conștiinței sociale (pentru faptul că sînt determinate de bază) sau ale existenței sociale, pentru faptul că sînt diferite de conștiința socială ? Dacă le considerăm ca aparținînd conștiinței sociale, apar, evident o mulțime de dificultăți. Dacă le considerăm ca aparținînd în calitate de fenomene obiective existenței sociale, este evident că nu mai este posibilă "deducerea logică" a tezei caracterului determinant al factorului economic din caracterul determinant al existenței sociale. S-a încercat să se avanseze următorul criteriu de discriminare a fenomenelor care intră în existența socială: relațiile obiective care nu trec prin conștiință înainte de a se constitui fac parte din existența socială. Raționamentul se derulează în următorul sens: relațiile de producție nu trec prin conștiință înainte de constituire, ele făcînd, în consecință, parte din existența socială. Spre deosebire de acestea, celelalte relații sociale politice, juridice, morale, religioase, deci relațiile suprastructurale, trecînd prin conștiință, înainte de a se constitui, pot fi considerate ca aparținînd conștiinței sociale. Abstracție făcînd de caracterul artificial al acestui criteriu, trebuie remarcat doar faptul că modul în care el este aplicat este extrem de arbitrar. "A trece prin conștiință înainte de constituire" înseamnă în fapt a se constitui în chip conștient, a exista întîi modelul subiectiv și apoi, prin obiectivare să se constituie ca realitate. O asemenea condiție nu funcționează însă în discriminarea pentru care a fost elaborată. În primul rînd este ușor de conceput un tip de relații de producție care se constituie în mod conștient - relațiile de producție socialiste - iar în al doilea rînd, pentru societățile de pînă acum este cu totul fals a afirma că relațiile suprastructurale - politice, juridice etc.,

s-au constituit în mod conștient, ca o obiectivare a ideilor politice, juridice, morale. Procesul constituirii lor este predominant spontan.

Geneza acestei teze sugerează însăși locul ei în cadrul sistemului teoretic marxist. Ea reprezintă un elaborat relativ târziu în raport cu procesul de cristalizare a sistemului de ipoteze care va constitui nucleul materialismului istoric. Ea este formulată în Ideologia germană, în 1945. Cu câțiva ani mai înainte de elaborarea Ideologiei germane, Marx însuși povestește, în Prefață la Contribuții la critica economiei politice", cum ca redactor la Gazeta Renană, fiind pus în situația să se pronunțe asupra unor chestiuni sociale, a avut senzația că modul său de înțelegere (fundamental hegelian) este insatisfăcător. În acest moment a avut intuiția că în disputele de ordin politic și juridic substratul economic este cel hotărâtor. Această intuiție își avea originea în analiza unor fenomene sociale, neavînd o relație directă cu viziunea generală materialistă pe care o acceptase de la Feuerbach. Ea era în disonanță însă cu concepția hegeliană și cu viziunea idealistă în general. Pentru a se lămuri, el se retrage pentru a studia. Și începe cu o revizuire critică a Filosofiei hegeliene a dreptului. Aici el se lămurește asupra greșelii lui Hegel, își clarifică ipotezele sale teoretice și începe să le verifice prin studii economice. Cumva la o viziune similară ajunsese și Engels, în mod independent în studiile "Situația clasei muncitoare din Anglia" și "Schiță a unei critici a categoriilor economice". Pentru a pregăti terenul lansării noii lor teorii, Marx și Engels hotărăsc să scrie împreună o lucrare de critică a mentalității curente din acea perioadă, avansînd în același timp principiile fundamentale ale teoriei lor. Totodată, această lucrare

urma a fi și o "răfuială" cu propria lor conștiință filosofică anterioară. Această lucrare este "Ideologia germană". Criticînd viziunea idealistă a neohegelienilor, ei avansează noile ipoteze teoretice. Forma în care acestea sînt prezentate este polemică. Ca o concluzie a acestei confruntări este formulată lapidar distincția fundamentală dintre noua teorie asupra societății și filosofia speculativă idealistă tradițională: nu conștiința determină existența, ci existența socială determină conștiința socială. Forța acestei teze este mai mult negativă: ea respinge tipul de determinism global promovat de strategia idealistă: nu conștiința determină existența socială a oamenilor. Afirmarea inversului nu echivalează însă cu sublinierea unui nou tip de determinism global, ci doar a unui determinism parțial: conștiința socială este ea însăși determinată de condițiile reale. Dar, conștiința socială reprezintă în fapt un element al sistemului social. Raportul ei cu celelalte elemente ale sistemului social nu este de natură a sugera mecanismele dinamicii sistemului social însuși. În momentul în care Marx a formulat această teză, el deja se clarificase în legătură cu relațiile dintre principalele componente ale sistemului social - economic, politic, ideologic. Și cu aceasta chiar relația dintre conștiință și diferite sfere ale sistemului social se prefigura mai concret decît sugera teza abstractă a caracterului determinant al existenței sociale. În fapt termenul de existență socială vizează, în mod difuz, totalitatea condițiilor sociale obiective existente la un moment dat și care modelează conștiința colectivității.

Putem deci considera că teza "existența socială determină conștiința socială" reprezintă o concluzie a noii strategii materialiste, științifice, de explicare

a societății, funcția sa esențială fiind delimitarea polemică a noii abordări de perspectivă idealistă tradițională.

Strategia materialistă a explicării societății s-a născut deci ca rezultat al unei analize amănunțite a proceselor sociale însele. Ea nu reprezintă un enunț abstract, ci un nou tip de explicație care deschide calea științei în sfera vieții sociale.

Tema 4.- Modelul teoretic marxist de explicare a societății

În lecția trecută s-a insistat asupra ideii că strategia materialistă de explicare a societății, opunându-se explicației fenomenelor sociale prin conștiință, ajunge la necesitatea găsirii unei determinări imanente a fenomenelor sociale. Cu alte cuvinte, societatea este considerată ca un domeniu autonom de fenomene, cu un determinism propriu, care trebuie degajat. Această idee este exprimată în filosofia socială cel mai adesea prin termenul de "supra-organic". Societatea reprezintă un domeniu supraorganic, constituit pe baza biologicului (a organicului) dar ireductibil la acesta. O știință specială a socialului poate să se constituie doar pe o asemenea presuposiție ontologică. După cum s-a văzut, idealismul, cu supraevaluarea actului alegerii individuale, generatoare absolută a realității sociale, se plasa în imposibilitatea acceptării unei asemenea autonomii cu corolarul său - legitatea socială obiectivă.

În termeni concreți, o asemenea explicație a faptelor sociale prin ele însele s-ar putea formula astfel: dat fiind organizarea economică, politică, juridică, concepțiile morale, religioase, artistice caracteristice unei anumite colectivități, putem să găsim o explicație a acestora prin raportare reciprocă? Putem explica tipul de religie prin tipul de organizare politică sau morală, sau economică? Strategia idealistă prin însăși natura sa implică un răspuns negativ la această întrebare. Variatele fenomene sociale sînt independente unele față de celelalte. Toate, fiind produse ale minții omenești, sînt în funcție de aceasta. Relațiile lor reciproce pot fi doar relațiile care leagă o idee de cealaltă, deci logice, de coerență teoretică

(logică). Logica minții care le-a creat reprezintă unica legătură dintre instituțiile, obiceiurile, tradițiile unei societăți. Relația lor empirică, în această perspectivă, nu prezintă nici un interes. Ceea ce s-ar putea numi deci o explicație sociologică, adică explicarea faptelor sociale, unele prin celelalte, este opusă strategiei idealiste, cel puțin în sensul său clasic.

Abandonarea perspectivei idealiste reprezintă o condiție necesară constituirii unei abordări științifice a socialului. Prin aceasta s-a deschis și o altă posibilitate: acceptarea varietății formelor sociale. Perspectiva idealistă clasică era, prin ea însăși opusă acceptării, ca justificată ontologic (legic), a varietății formelor sociale. Varietatea, evidentă empiric, era interpretată de regulă, după cum am văzut, ca un produs al neștiinței, al unei cunoașteri încă limitate, singură îndreptățită din punct de vedere existențial, fiind forma ideală de organizare. Aceasta singură are o justificare necesară, legică, celelalte sînt mai mult rodul întîmplării (o întîmplare de natură cognitivă), și din această cauză, neinteresante pentru știință. Nu este întîmplător faptul că idealismul social a fost însoțit de un dezinteres sistematic față de pluralitatea fenomenelor sociale. Variația în timp și spațiu reprezenta mai mult un interes anecdotic, la nivelurile inferioare ale cunoașterii (jurnale de călătorie), fiind complet ignorate la nivelul preocupărilor teoretice mai înalte. În noua perspectivă, varietatea fenomenului social capătă o justificare existențială în sine. Ea își are justificarea sa existențială (necesară, legică), pe care știința trebuie să o găsească. Cu aceasta se ridică o problemă deosebit de spinoasă: aceea a determinismului social. Care este specificul determinării fenomenelor sociale ?

Modele cauzale simple. Unele încercări timide de a găsi răspuns la o asemenea întrebare s-au făcut și înaintea lui Marx. Ele au încercat să utilizeze modelul cauzal probat ca deosebit de eficient în științele naturii. Exigența unei explicații cauzale era următoarea: putem detașa un factor a cărei variație să implice în mod necesar (să producă cauzal) variații corespunzătoare în multitudinea celorlalte fenomene sociale? Pe această schemă explicativă s-au constituit așa numitele teorii ale factorilor. Cele mai multe teorii de acest gen au fost moniste. Era căutat un singur factor, a cărui variație să producă variații corespunzătoare în toate celelalte fenomene sociale. Explicații moniste au apărut încă din antichitate. Cele mai încheiate s-au constituit în jurul a doi factori - factorul geografic și factorul rasial. Interesant de notat în legătură cu acești factori este faptul că ei sînt extrasociale, naturali. Variații deci naturale (clima, mediul geografic, suportul biologic) sînt generatoare de variații sociale. O asemenea explicație nu este încă sociologică. Faptele sociale sînt explicate prin ceva exterior lor - natura nesocială. Din această cauză, ele, după cum se va vedea, nu se opuneau în fapt explicației idealiste. Deși aceste tipuri de explicații prezintă un interes mai mult istoric, pe scurt merită să ne oprim asupra lor, pentru a putea înțelege mai bine tipurile mai noi de explicații.

Mediul geografic. Lărgirea în spațiu a contactelor dintre comunitățile umane a făcut evidentă o relație între varietatea mediilor geografice și modurile de organizare socială. Încă din antichitate au existat încercări de a formula o relație cauzală între aceste două serii de fenomene. Una dintre operele de autoritate ale antichității - "Despre clime, ape și locuri" - a

lui Hippocrates formula în mod explicit o asemenea idee: "Noi muritorii avem o tendință irezistibilă de a fi modelați de influențele climatice; acestei cauze și nu altora, putem atribui marile diferențe care apar între noi în ceea ce privește caracterul, trăsăturile fizice, tenul, cît și în multe dintre obiceiurile noastre". Să remarcăm că Hippocrates nu era filozof. Și nici unul dintre cei care mai apoi au menținut tradiția explorării factorului geografic ca fiind cauzal relevant pentru varietatea formelor sociale nu a fost. Tot în antichitate, arhitectul roman Marcus Vitruvius Pollio a fost deasemenea preocupat de această ipoteză. De la antici, ideea a fost preluată în Evul mediu de gînditorii arabi. Doi dintre ei au dezvoltat-o în mod special, transmițînd-o Europei moderne - Al Idriri (secolul XII) și Ibn Khaldun (secolul XIV), ambii geografi. În secolul XVI, francezul Jean Bodin reia ideile antice. Un fragment ne va sugera modul său de raționare: "pentru nordici, fluidul dominant este flegma, în timp ce pentru sudici, bila neagră. Din această cauză popoarele nordice sînt loiale guvernului, pline de credință, crude și neinteresate sexual, în timp ce popoarele sudice sînt răutăcioase, îndemnatice, înțelepte, experte în știință, dar prost adaptate la activitățile politice". În secolul XVIII englezul John Arbuthnot, care îl va influența într-o largă măsură pe Montesquieu susține teze de același tip : limbile ca și caracteristicile naționale sînt influențate de condițiile climatice ; popoarele nordice au limbi care abundă în consoane pentru că evită să deschidă prea mult gura, fiindu-le teamă să nu le pătrundă aerul rece, în timp ce popoarele tropicale, care au nevoie de o ventilație suplimentară, s-au specializat în vocale.

Cea mai elaborată teorie a determinismului geografic aparține lui Montesquieu. Tipul de cauzalitate

avansat de către el este ilustrat de următoarele teze: "Popoarele nordice tind a fi curajoase, viguroase, rezistente la durere, slabe sexual, inteligente și înclinate spre beție; popoarele sudice sînt opuse. Deoarece femeile care trăiesc în țări calde tind să se maturizeze mai repede, ele sînt mult mai tinere decît bărbații lor și în consecință, mai puțin înțelepte; aceasta le dă un statut inferior care, simultan cu o preponderență a nașterilor de fete și cu ieftinătatea mijloacelor de subzistență, stimulează apariția poligamiei".

Montesquieu nu consideră însă că factorul geografic reprezintă o cauză globală și absolută a fenomenelor sociale. În ultimă instanță, voința și rațiunea legislatorului sînt acelea care determină cursul evenimentelor. Condițiile geografice, climatice și de sol determină și ele caracteristici specifice, de care un bun legislator trebuie să țină seama. Într-un fel, deci, variația produsă de condițiile naturale este marginală, rațiunea fiind factorul care, în ultimă instanță, modelează organizarea socială. În mod special, condițiile naturale influențează caracterul indivizilor și prin intermediul acestuia, influențează asupra instituțiilor sociale. Idealismul tipic filosofiei sociale tradiționale se îmbină deci în cazul său, cu explicația naturalistă.

Nu insistăm asupra limitelor acestui tip de explicație. Pentru cunoașterea contemporană, caracterul său naiv este evident. În mod esențial, un asemenea determinism nu putea să explice variația în timp a formelor de organizare socială, în condițiile unui mediu natural relativ stabil. Fără a nega cîtuși de puțin existența unei relații de determinare între condițiile de mediu pe de o parte și pe de altă parte populația umană și formele sociale de viață, ideea factorului geografic ca factor explicativ determinant, este complet depășită.

Factorul rasial. Deși formulat, mult mai târziu, avînd alte semnificații ideologice, și un grad net inferior de elaborare teoretică, determinismul rasial are, ca structură generală, multe elemente în comun cu determinismul geografic.

Determinismul rasial este un produs al secolului XIX. Ideea sa fundamentală este că oamenii sînt inegali din punct de vedere biologic și, în consecință și al capacităților lor psihice, al profilului lor temperamental. Aceste diferențe își pun amprenta asupra profilului cultural și social al popoarelor, asupra tendințelor dezvoltării lor. În 1825 Joseph Gall pune bazele phrenologiei. Ideea centrală de la care acesta pornea era că mintea are 37 de facultăți diferite, puterea sau slăbiciunea lor putînd fi determinată prin măsurători pe craniu. El nu aplică această idee la problema diferențelor dintre rase, dar cercetările pe care le inaugurează vor fi reluate și amplificate de orientările rasiste. Klem, în 1843 împărțea rasele în două mari grupuri - active și pasive. Hegel și mai târziu Comte făceau uz de factorii rasiali în analiza istoriei omenirii. Conte de Gobineau amplifică ideea. După părerea sa, "totul este rasă". Determinismul rasial nu a excelat prin grija analizei, ci mai mult prin fantezia și patetismul de inspirație clar ideologică a raționamentelor. Din punct de vedere științific el este complet neinteresant în prezent. De altfel spre deosebire de teoria mediului geografic niciodată el nu s-a fundat pe o suficientă evidență de cunoaștere. Rasismul s-a ridicat mai mult pe lipsa de cunoștințe care făcea plauzibile raționamentele sale și, în plus, se mula extrem de eficace pe nevoile ideologice ale unei societăți capitaliste aflate într-o criză de maturitate, orientată spre expansiune. Excesele fasciste din secolul

nostru nu au fost decît o urmare firească a potențialului ideologic inițial. În cazul său, de la început sur-sa principală a constituirii a fost ideologică, iar nu o problematică reală a cunoașterii, care să fi fost amplificată ideologic. Mai de grabă este vorba de o lipsă de cunoaștere exploatată ideologic. Rasismul, din această cauză, nu a fost decît o mistică speculativă, puternic orientată ideologic, și nici de cum un proiect teoretic, științific de cercetare. Antropologul american M.Harris îi caracterizează excelent condițiile apariției. După părerea sa mediul social a produs rasismul: expansiunile geografice, războaiele internaționale, luptele de clasă, dezvoltarea economică și tehnologică rapidă puneau națiunile burgheze europene într-o mare dificultate. Marile națiuni europene, trebuiau să se manifeste tot mai omogen în exterior, depășind neomogenitatea lor interioară. "Rasismul putea fi invocat pentru a depăși diversitățile etnice și de clasă ale națiunilor moderne. Ficțiunea unui strămoș comun transpusă în metafora țării - tată sau țării - mamă și aplicată nediscriminatoriu la populațiile extrem de hibride ale Europei ... oferea sentimentul de comunitate bazat pe iluzia originii comune și pe mirajul unui destin comun. În mistica patriotismului de inspirație rasială, națiunile mergeau la război cu o eficiență crescută, micșorînd efectul divizator al antagonismelor de clasă de acasă ... era o splendidă explicație a privilegiilor naționale, cît și de clasă"^x).

Exploatarea factorilor naturali ca sursă cauzală a variațiilor sociale dădea sentimentul unui punct mai stabil, obiectiv de referință, în timp ce toți ceilalți factori sociali - politici, religioși, morali, etc. - erau afectați puternic de conștiință, fapt care micșora semnificativ încrederea în puterea lor explicativă. Di-

x) M.Harris - The Rise of Anthropological Theory, 1968, p.106.

ficultățile generate de perspectiva limitată pe care o deschidea au împiedicat însă ca ea să devină substanța unor cercetări mai ample. În reflexia socială premarxistă, asemenea cercetări cu deschidere mai exact - științifică ocupă un loc marginal în raport cu strategia idealistă, tipică filosofiei sociale tradiționale.

Sociologia occidentală nemarxistă s-a constituit pe o altă linie. S-ar putea spune că pozitivismul a reprezentat baza ei filosofică, facilitând evoluția ei pe alte căi decât cele deschise de Marx. Vom analiza mai întâi specificul strategiei marxiste de explicare a socialului, și după aceasta, vom analiza căile pe care sociologia nemarxistă s-a dezvoltat în paralel, adesea în divergență deschisă, cu teoria marxistă, punând accent pe confruntările actuale.

Modelul marxist de explicație a societății

Privită ca o multitudine de activități sociale reale, practica societății capătă consistență interioară. Fiecare activitate devine obiect al explicației, fiind diferită de imaginea din conștiință care îi corespunde. Mai mult, această imagine conștientă, nu reprezintă un model ideal al ei, ci unul dintre elementele sale componente, găsindu-și o explicație în acest cadru general obiectiv. Fiecare activitate interacționează cu celelalte, în mod obiectiv. Această relație de determinare reciprocă este reală, obiectivă, în sensul că nu este o relație pe care mintea omenească o impune.

Ajungem în acest fel la o teză fundamentală a teoriei marxiste asupra societății: determinismul reciproc al activităților, faptelor sociale. Fiecare este rezultatul influenței a o mulțime de împrejurări, a activităților cu care se învecinează. La nivelul acestei interdependențe se realizează explicația. A explica un fapt

social, înseamnă a pune în evidență modul în care profilul său particular este determinat de alte fapte sociale. Prin aceasta, exigența constituirii teoriei sociale ca știință - explicarea unui fapt social prin alte fapte sociale - este realizată.

Unul dintre marile merite ale lui Marx, pus în evidență în întreaga sa amploare de abia de actualele orientări structuraliste, este faptul că el nu s-a mulțumit numai cu afirmarea abstractă a interacțiunii faptelor sociale. Detașându-se de înțelegerea amorfă a unei asemenea interacțiuni, el a promovat un punct de vedere sistemic. Totalitatea faptelor sociale stau într-o interacțiune ordonată, adică sînt caracterizate printr-un sistem. Ceea ce deosebește un sistem de o mulțime amorfă de elemente este interacțiunea constantă, logică, iar nu întîmplătoare a elementelor sale. Sistemul are o structură, adică relațiile dintre elementele sale sînt constante. Fiecare element al vieții sociale are un loc și un rol precis în ansamblu (o funcționalitate determinată) aflîndu-se în relații determinată cu toate celelalte. Obiectivul cercetării științifice este, deci, a realiza o descriere a modelelor structurale, a interacțiunii constante dintre elemente, în așa fel încît diferitele transformări sociale să poată fi înțelese ca reproducere a structurii fundamentale, sau ca schimbare a ei. Marx nu a utilizat un limbaj specializat pentru descrierea sistemică, structural-funcțională a realității sociale. Acest limbaj se va constitui mult mai tîrziu. El însă a elaborat o teorie socială în care această nouă perspectivă era inclusă în mod fundamental. O asemenea viziune de sistem depășește în mod esențial schema cauzală simplă și odată cu aceasta proiectul monist de explicație a societății printr-un factor determinant.

Un sistem are o proprietate fundamentală: modificarea unui element determină modificări corespunzătoare ale tuturor celorlalte elemente sau întâmpină o rezistență, o reacție de anulare din partea acestora. Prin aceste transformări, sistemul tinde să-și conserve structura în mijlocul variațiilor care afectează elementele sale. Ideia genială a lui Marx a fost aceea că nu toate elementele sistemului social au o contribuție egală în cadrul determinismului lor reciproc, structural. Sînt unele care au o poziție accentuat determinată, în timp ce altele sînt într-o poziție care le face determinante. Acestea din urmă pot să genereze și să mențină o anumită structură sau să determine schimbarea ei. În acest fel, Marx introduce o explicație a dinamicii în timp a sistemelor sociale. Sistemele sociale nu se reproduc indefinit. În anumite condiții ele se modifică structural. A explica socialul înseamnă a explica modul în care se constituie interesele sociale, se amplifică și reproduc în timp, sau se restructurează. Istoria societății umane este istoria evoluției sistemelor sociale, într-un proces continuu de structurare și restructurare. Viziunea sa sistemică se combină, prin urmare cu considerarea unui element al vieții sociale care are un caracter determinant în ultimă instanță. Acest element care are un loc privilegiat în sistemul social este economicul. Sublinierea caracterului în ultimă instanță determinant al economicului, pune în evidență faptul că nu avem de-a face cu o determinare directă, cauzală, ca în teoria factorului determinant, ci cu o interacțiune complexă, de sistem. Doar profilul general al sistemului este dat de factorul economic. În rest, nu putem explica direct prin economic nimic. Explicația economistă (materialism vulgar sau economism vulgar, cum o denumea Engels) nu este în spiritul teoriei marxiste. În scrisoarea din 1894 către

Cda. 8/1977 Fasc. 7

Starkenburg, Engels sublinia în mod explicit acest specific al teoriei marxiste:

"Noi considerăm că în ultimă instanță condițiile economice sînt acelea care determină dezvoltarea istorică ... Dezvoltarea politică, juridică, filosofică, religioasă, literară, artistică etc. se întemeiază pe dezvoltarea economică. Dar toate acestea acționează totodată și una asupra celeilalte, precum și asupra bazei economice. Situația economică nu este singura cauză activă, toate celelalte fiind numai efect pasiv, ci are loc o interacțiune pe baza necesității economice, care, în ultimă instanță, se impune totdeauna"^x).

În scrisoarea către Bloch, aceeași idee este analizată pe larg. Textul lui Engels este mai semnificativ decît orice comentariu. Trecînd peste lipsa unor concepte mai generale cu care să descrie cît mai precis tipul de determinism avut în vedere, exprimarea lui Engels nu lasă însă nici o îndoială asupra fondului problemei:

"Potrivit concepției materialiste a istoriei, factorul hotărîtor în istorie este în ultimă instanță producerea și reproducerea vieții reale. Nici Marx, nici eu nu am afirmat vreodată mai mult. Și dacă cineva denaturează această aserțiune susținînd că factorul economic este singurul hotărîtor, preface teza de mai sus într-o frază goală, abstractă și absurdă. Situația economică este baza, dar diferitele elemente ale suprastructurii: formele politice ale luptei de clasă și rezultatele ei - constituțiile date de clasa biruitoare după cîștigarea luptei etc. -, formele juridice, fără a mai vorbi de oglindirea acestor lupte reale în mințile participanților, teoriile politice, juridice, filosofice, concepțiile religioase și dezvoltarea lor ulterioară într-un

x) Marx-Engels, Opere alese, vol.2, Ed.politică, 1967, p.467

sistem de dogme, toate aceste elemente exercită de asemenea o influență asupra desfășurării luptelor istorice și determină, în multe cazuri, în special forma lor. Există aici o interacțiune a tuturor acestor factori, în cadrul căreia mișcarea economică, creîndu-și drum prin mulțimea nesfârșită de întâmplări (adică de lucruri și de evenimente a căror legătură internă este atât de îndepărtată sau atât de greu de stabilit, încît o putem considera ca inexistentă și deci ignora), se impune în cele din urmă ca ceva necesar. Altminteri, aplicarea teoriei la o perioadă istorică oarecare ar fi mai ușoară decît rezolvarea unei ecuații simple de gradul întâi^x).

Interpretarea economist îngustă (un monism economic), a materialismului istoric își are originea, după părerea lui Engels, într-o oarecare măsură, într-o serie de caracteristici ale lucrărilor marxiste, însele:

"De faptul că uneori tinerii dau laturii economice mai multă importanță decît i se cuvine, sîntem vinovați în parte noi înșine, Marx și cu mine. Față de adversarii a trebuit să accentuăm acest principiu fundamental pe care ei îl negau, și n-am avut întotdeauna vreme, loc și prilej să acordăm suficientă atenție celorlalți factori care participă la această interacțiune. Dar de îndată ce ajungem la expunerea vreunei perioade istorice, deci la aplicarea practică, lucrurile se schimbau, și aici nu mai era cu putință nici o eroare"^{xx}).

Analizele empirice ale lui Marx și Engels, sînt într-adevăr exemplare, din acest punct de vedere. Cu o grije și meticulozitate extraordinară sînt scoși în evidență toți factorii care ar fi putut avea vreo influență asupra proceselor sociale, atît asupra "conținutului"

x) Marx-Engels, Opere alese, vol.2, ed. pol. 1967, pag.459-460.

xx) Idem, pag.461.

lor, asupra tendințelor lor de perspectivă, cât și asupra "formeii", a particularităților lor, determinându-se totodată și importanța, profunzimea influenței fiecărui factor în parte. Nici una dintre aceste analize nu reprezintă o simplificare "economistă" de genul care, printr-o înțelegere îngustă a principiilor fundamentale ale materialismului istoric, au apărut la unii marxști de mai târziu. Este adevărat, de asemenea, încă un lucru. Din punct de vedere teoretic Marx a pus în evidență modul în care economicul determină profilul întregii societăți. "Capitalul" reprezintă, din acest punct de vedere o analiză excepțională. Nici Marx, nici Engels și din păcate nici unul dintre continuatori nu a reușit să producă analize, similare din punctul de vedere al complexității, ale celorlalte sfere ale vieții sociale - politic, morală, etc. De abia în ultimele decenii, cercetările sociale marxiste au intrat într-o fază promițătoare pentru o dezvoltare rapidă și creatoare a perspectivei marxiste asupra societății.

Caracterul de sistem al vieții sociale implică alte câteva teze fundamentale. În primul rând, nu există o societate abstractă, un model social universal, ci o pluralitate de moduri distincte de organizare socială, fiecare cu profilul său distinct, cu mecanismele sale specifice de funcționare, care trebuie să facă obiectul unei analize speciale. Conceptul de "formațiune socială" vizează tocmai o asemenea tipologie a societăților. Sarcina științelor sociale este, deci, aceea de a cerceta diferitele tipuri distincte de organizări sociale, diferitele formațiuni sociale, de a determina caracteristicile definitorii, legile lor specifice - structura lor - de a pune în evidență condițiile în care o formațiune sau alta este necesară sau își pierde necesitatea, făcând loc alteia. Are loc o deplasare însemnată a centrului de

analiză. Fără a se nega posibilitatea analizei unor caracteristici generale, comune tuturor societăților, o asemenea analiză abstractă este considerată a fi puțin concludentă pentru profilul particular al unei societăți anumite. Teoria unei modalități de organizare socială, a unei formațiuni sociale reprezintă un cadru teoretic mult mai adecvat pentru analiza fenomenelor concrete dintr-o anumită colectivitate, la un moment dat. Din această cauză, obiectul științei societății încetează a mai fi, în primul rînd, societatea umană ca atare. Interesul se plasează pe diferitele ei forme particulare de organizare, formațiunile sociale. Conceptul de formațiune socială joacă, din această cauză, un rol fundamental în teoria marxistă a societății, reprezentînd unitatea esențială de analiză. Societatea "ca atare" nu este decît o abstracție. În realitate ea este procesul istoric de trecere de la o formațiune socială la alta. Mecanismele, structurile, caracteristicile generale ale vieții sociale apar în forme specificate în diferitele formațiuni sociale.

Este conținută deci aici o importantă implicație metodologică în ceea ce privește analiza fiecărui fenomen în parte. Marx merge mai departe decît abstracta exigență comtiană de a explica fiecare fenomen prin celelalte, determinînd relațiile de interdependență. Se cere integrarea respectivului fenomen în ansamblul relațiilor structurate, în configurația structurată a contextului social din care face parte. Cu alte cuvinte sarcina științei este de a determina funcțiile pe care fiecare fapt social le are de îndeplinit în cadrul structurii concrete din care face parte, a pune în evidență influențele structurale asupra sa. Din acest punct de vedere, descrierea structurală a societăților, a formațiunilor sociale, reprezintă un cadru general necesar

analizei fiecărui fenomen social în parte. Această exigență metodologică este distinctivă pentru concepția marxistă despre societate. Una dintre presuposițiile teoretice fundamentale ale acestei viziuni structurale asupra societății este că fenomenele sociale particulare nu reprezintă entități în sine. În mare măsură, semnificația lor este dată de poziția pe care o au într-o structură socială concretă, de interacțiunea lor cu celelalte fenomene concrete. În acest sens, profilul structural distinct al unei societăți își pune amprenta asupra profilului fiecărui element component al său.

Strategia marxistă de explicare a fenomenelor sociale este diferită de așa numitul pluralism sociologic.

Pornind de la insuficiența tentativelor moniste - este greu să explici multitudinea faptelor sociale prin variația unui singur factor determinant - s-a încercat formularea unei strategii pluralistă. Raymond Aron este unul din cei care au lansat ideea pluralismului. Ea apare însă, în diferite forme și la alții. Teza lui Raymond Aron este că nu trebuie să ipostaziem acțiunea cauzală a unui factor. Toate celelalte fenomene sociale sînt egal importante în determinarea oricărui fenomen social particular. O asemenea strategie pluralistă își are o anumită justificare în practica analizei sociologice. Datorită caracterului de sistem al vieții sociale, a puternicei interdependențe a tuturor faptelor sociale, sociologul poate urmări în diferite cazuri, influența variațiilor fenomene învecinate asupra fenomenului cercetat. De exemplu, dacă ne interesăm de fenomenele economice dintr-o anumită comunitate, putem să depistăm o influență a mediului, a populației, a tehnologiei, a organizării politice, a celei religioase etc. Despre fiecare dintre aceste influențe se poate spune cîte ceva. Desigur însă că o asemenea analiză este foarte superficială.

Pluralismul nu face decît să generalizeze această situație elementară a interacțiunii și anume a faptului că în toate găsim influența tuturor. După cum mulți oameni de știință remarcă, pluralismul reprezintă, în fapt un non-determinism. A spune că toate lucrurile sînt egale de importante înseamnă că nu poți găsi nici o explicație, în fapt. Se ajunge la un cerc vicios de genul: A este determinat în egală măsură de B,C,D, etc., și la rîndul său determină pe B,C,D, etc. Dificultatea pluralismului este că el trebuie să mențină ipoteza influenței absolut egale a tuturor factorilor. Dacă acceptă o inegalitate între aceștia, se ajunge la indicarea unui factor mai important și cu aceasta la o opțiune mai fermă, mult mai ușor de verificat decît teza generală și abstractă a egalei determinări. În fapt pluralismul apare mai mult ca o încercare de a evita o opțiune cauzală mai fermă.

O variantă mai subtilă a pluralismului este cea sugerată de Max Weber: în diferite situații, un factor poate să fie determinant (mai important decît ceilalți), în timp ce în alte situații, alți factori pot avea înțietatea în explicație. În anumite condiții, de exemplu, factorul economic poate fi determinant, în timp ce în alte condiții, factorul religios, sau cel politic. O asemenea teză nu reprezintă însă cîtuși de puțin o soluție teoretică ci o amîinare a ei. Se pune imediat următoarea întrebare: care sînt acele condiții în care factorul economic este determinant și care sînt condițiile în care factorul religios sau cel politic este cel determinant. În absența unei asemenea specificări, teza rămîne absolut ineficace, ducînd pînă la urmă la imposibilitatea constituirii oricărei explicații.

O altă implicație a perspectivei sistemice se referă la limitele de variație impuse structural fiecărui element. Un fenomen social oarecare poate să varieze

tre anumite limite. Depășirea acestor limite ar crea însă contradicții profunde cu celelalte elemente, sistemul intervenind, autoreglator, pentru a restabili valorile acceptabile. Dat fiind deci o structură anumită, fiecare element nu poate varia indefinit. Tipul de valori pe care le poate lua sînt, în mare, determinabile în cadrul structurii date. Prin aceasta putem determina un aspect extrem de important din punct de vedere practic și teoretic: în ce grad un fenomen social oarecare poate fi modificat în condițiile unei structuri date? Proiectele utopice de schimbare socială care nu țin seama de aceste constrîngeri structurale, sînt eliminate. Idealurile imposibile sînt identificate. Un exemplu de acest gen îl reprezintă analiza marxistă a fenomenelor politice. Pornind de la modelul abstract al unei formațiuni sociale de tip capitalist, nu putem face predicții foarte concrete în ceea ce privește organizarea sistemului politic. Unele predicții pot fi însă făcute: într-o formă sau alta, sistemul politic va trebui cu necesitate să mențină puterea politică în limitele clasei dominante economic-burghezia. Prin aceasta se face o predicție riguroasă a limitelor variației sistemului politic. Nu va fi posibilă o modificare structurală a repartiției puterii politice în cadrul comunității, în sensul fie al unei distribuții egale, complet democratice, fie al unei distribuții inegale, dar în favoarea altor clase decît burghezia. O asemenea schimbare în sistemul politic ar iniția un proces de schimbare socială structurală. Teza cu privire la caracterul limitat al democrației burgheze, din acest punct de vedere, este o teză al cărui adevăr este derivat din însăși teoria formațiunii sociale capitaliste. Ea nu este o teză deschisă, în ea însăși, verificării empirice particulare. Infirmitatea ei empirică ar atrage după sine infirmitatea întregii teorii asupra

structurii capitaliste. Analizele legate de fenomenul moral relevă aceeași caracteristică. Morala în societatea burgheză are unele limite absolute de variație. Ea nu poate deveni o morală a unei participări sociale totale. Și nici o morală bazată pe principiul creștin al "altruismului". Altruismul, dragostea de aproape poate exista ca ideal, ca aspirație, dar structural nu are nici o șansă de a deveni regulă curentă, practică a comportamentului, fără a deregla complet funcționarea societății fundată pe proprietatea privată.

Unele elemente ale sistemului social sînt deci blocate structural. Ele nu pot varia indefinit în cadrul respectivului sistem. Desigur că presiunea asupra lor poate forța sistemul, dar schimbarea propriu-zisă nu poate avea loc decît prin schimbarea variabilelor structurale determinante. Teoria lui Marx indică drept variabilă, determinantă, care sugerează un profil structural, și care în consecință, este unica capabilă de a iniția schimbări structurale, variabila economică. Doar schimbările economice crează premisele reale pentru modificări structurale în întreaga organizare socială. Această idee a dat posibilitatea cristalizării unei viziuni dinamice asupra sistemului social. Geneza structurilor sociale cît și schimbarea lor devin inteligibile, în egală măsură cu echilibrul structural.

În fine, analiza marxistă, complementară cu sublinierea caracterului de sistem al societății și a caracterului determinant, în ultimă instanță, al elementului economic, subliniază relativa autonomie a fiecărei sfere sociale particulare, a fiecărui element component. Această autonomie relativă trebuie înțeleasă în sensul că fenomenele sociale particulare au o funcție proprie de realizat în cadrul sistemului social global. Politicul,

juridicul, morala, religia, arta, știința etc. au funcții specifice, ireductibile. Aceste funcții nu sînt legate direct de economic. După cum politica nu reprezintă o expresie exclusivă a economicului, cu atît mai puțin celelalte elemente. Funcția lor trebuie înțeleasă în cadrul sistemului social global, al cărui profil structural este dat de economic. Din această cauză, încercarea de a explica, prin economic celelalte sfere ale vieții sociale, reprezintă un reducționism care nu este propriu concepției marxiste asupra societății. Doar raportarea la sistemul social global poate constitui o bază de analiză. De exemplu, religia nu poate fi determinată doar ca formă ideologică de promovare a intereselor claselor dominante. Ea este și acest lucru, dar pe lîngă aceasta ea are și alte funcții - integrare socială, concepție despre lume, instrument de satisfacere a unor necesități psihologice (compensație, mijloc de reducere a incertitudinii etc.). Religia deci trebuie explicată într-un context social, cognitiv, psihologic, cultural mai larg, asupra căruia, evident, organizarea economică a societății își pune amprenta. Ideea fundamentală a lui Marx constă însă în faptul că (și pentru a fi mai clari o vom formula într-un limbaj mai modern) funcțiile pe care fiecare tip mare de activitate socială le îndeplinește și care îi orientează constituirea și dinamica, nu sînt abstracte, ci concrete. Ele sînt cerințe funcționale, ale unui sistem dat, structurat într-un anumit fel. Și ca atare vor varia în raport cu variația sistemului dat. Desigur că fenomene complexe ca arta, religia etc., nu pot fi explicate numai prin structura economică, ci doar prin ansamblul sistemului social așa cum este el organizat la un moment dat și în care economicul are un rol determinant în ultimă instanță.

O teorie a societății globale ar însemna, deci, o schițare a locului și rolului principalelor elemente

componente în cadrul sistemului social, al interacțiunii lor reciproce. Datorită faptului că formele de organizare socială variază foarte mult, o asemenea imagine globală nu poate fi decât foarte abstractă, urmînd ca analiza raporturilor concrete să fie realizată în cadrul fiecărei forme de organizare în parte. Modelul acesta teoretic reprezintă, din această cauză, mai de grabă o strategie de cercetare, decât o teorie concretă. El dă o indicație asupra modului în care, în general, putem să tratăm diversele societăți. Din această cauză, deși elementele sale sînt larg analizate în diferitele scrieri ale lui Marx și Engels, nu există nici o expunere sistematică suficient de completă a sa. Expunerile care se pot găsi, reprezintă doar rezumări ale principalelor teze, punîndu-se accent pe relația de determinare a factorului economic în raport cu celelalte, iar nu pe funcțiile specifice ale diferitelor componente. Ele nu sînt enumerări complete a tuturor elementelor componente, ci numai a celor principale. Din această cauză, toate aceste pasaje nu pot fi luate, sub nici o formă ca reprezentînd expuneri exhaustive ale tezelor fundamentale care ar constitui un asemenea model teoretic general în legătură cu structura sistemului social. Avînd aceste precizări în minte să trecem la schițarea acestui model. Ceea ce se va încerca aici este o punere în ordine a diferitelor elemente componente, asamblarea cît mai clară cu putință, a tezelor teoretice fundamentale ale materialismului istoric.

Cea mai completă expunere a modelului teoretic marxist se găsește în Prefața lui Marx la Contribuții la critica economiei politice (1859). În acest text el redă, sintetic, principalul rezultat la care ajunsese cu mai bine de 15 ani în urmă, prin regîndirea critică a teoriei sociale hegeliene, rezultat care a constituit o

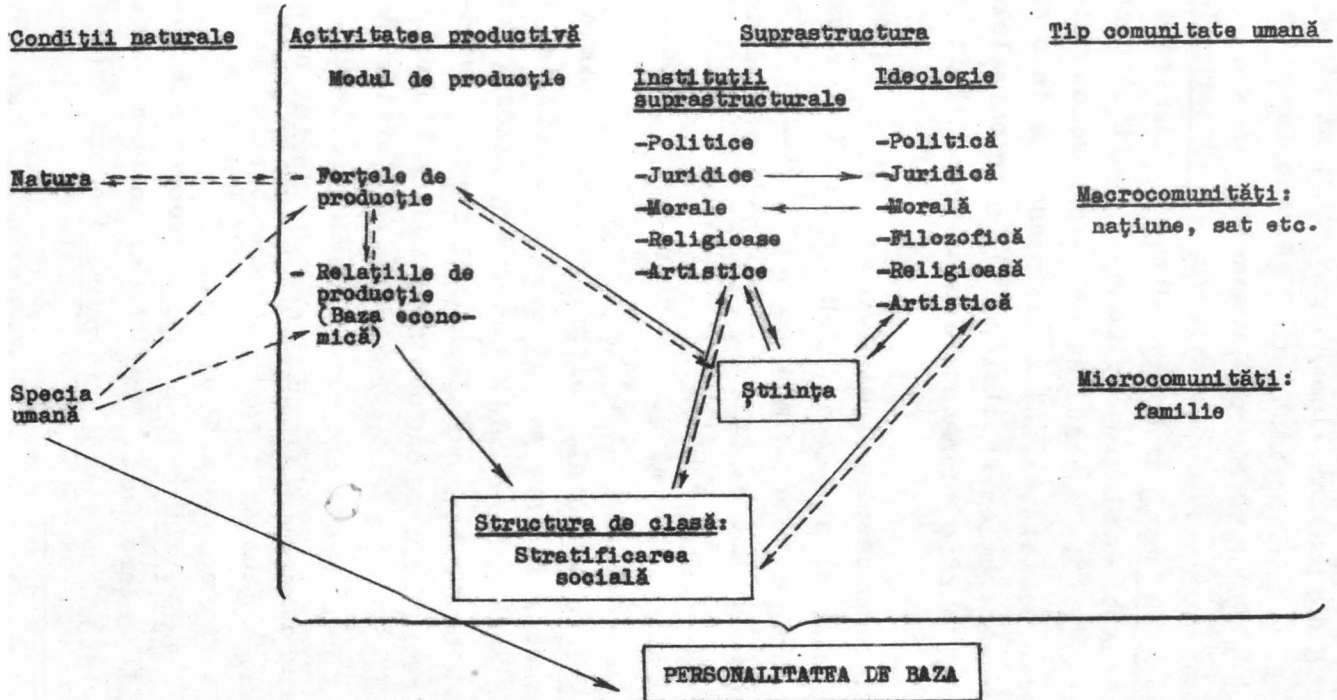
ipoteză de lucru pentru cercetările ulterioare. Deci, intenția sa este aici doar de a exprima ipoteza centrală pe care voia s-o exploreze, și care se referea la rolul factorului economic. Iată ce spunea el:

"Rezultatul general la care am ajuns și care, odată obținut, a slujit de fir călăuzitor în studiile mele ulterioare poate fi formulat pe scurt în felul următor. În producția socială, a vieții lor, oamenii intră în relații determinate, necesare, independente de voința lor - relații de producție - care corespund unei trepte determinate a forțelor de producție materiale. Totalitatea acestor relații de producție constituie structura economică a societății, baza reală pe care se înalță o suprastructură juridică și politică și careia corespund forme determinante ale conștiinței sociale. Modul de producție ale vieții materiale determină în genere procesul vieții sociale, politice și spirituale. Nu conștiința oamenilor le determină existența, ci, dimpotrivă, existența lor socială le determină conștiința. Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forțele de producție materiale ale societății intră în contradicție cu relațiile de producție existente, sau, ceea ce nu este decât expresia juridică a acestora din urmă, cu relațiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat pînă atunci. Din forme ale dezvoltării forțelor de producție, aceste relații se transformă în cătușe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluție socială. Odată cu schimbarea bazei economice are loc, mai încet sau mai repede, o revoluționare a întregii uriașe suprastructuri^{x)}.

În Ideologia germană sînt expuse de asemenea o serie de teze generale cu privire la asamblarea structurală a diferitelor componente ale vieții sociale. Din toate aceste elemente, se poate sintetiza următoarea schemă structurală a organizării societății:

x) Marx-Engels, Opere, vol. 3, Ed. pol., Buc., 1958, p. 20-21.

SOCIETATEA

În capitolul următor va fi încercată o analiză mai amănunțită a fiecărui element component al sistemului social. Este necesar încă, aici să descriem principalele elemente componente și conexiunea lor.

Societatea se constituie pe o bază naturală: specia biologică umană și mediul natural. Umanizarea nu anulează datul biologic, ci doar îi modifică condițiile de existență. Din această cauză este absolut necesar, în explicarea societății, să se pornească de la o analiză a caracteristicilor speciei umane, a principalelor ei necesități care constituie baza organizării oricărei societăți.

Vorbind despre premisele analizei societății, Marx exprima clar acest lucru: "Prima premisă a oricărei istorii omenești este în mod firesc existența indivizilor umani vii. De aceea, primul fapt concret care trebuie să fie stabilit este alcătuirea trupestă a acestor oameni și raportul dintre ei și restul naturii, raport determinat de această alcătuire"^x).

Natura - mediul biologic și fizico-chimic - reprezintă cadrul în care societatea se constituie. Ea își va pune de asemenea amprenta asupra organizării societății și dinamicii sale. Mediul natural crează o serie de posibilități, la care nu numai ca specie biologică omul este adaptat, dar și ca societate. Relațiile cu mediul natural reprezintă una dintre sursele cele mai importante ale modelării sistemului social. Mediul natural pune probleme organizării sociale, nu determină însă, în mod direct, tipurile acestea.

Activitatea de producție reprezintă activitatea socială fundamentală. "Trebuie să începem - afirma Marx, prin a constata cea dintâi premisă a oricărei existențe

x) Marx-Engels - Opere, vol.3, Ed.pol., Buc., 1958, p.28.

omenești, deci și a oricărei istorii, și anume că pentru a fi în stare "să facă istorie" oamenii trebuie să aibă posibilitatea de a trăi. Pentru a trăi este însă nevoie înainte de toate de mâncare și de băutură, de locuință, de îmbrăcăminte și de o seamă de alte lucruri. Primul act istoric, este așadar, producerea mijloacelor necesare pentru satisfacerea acestor nevoi, producerea vieții materiale însăși^{x)}. Activitatea de producție este determinată pe de o parte de un set de necesități: de necesitățile biologice ale speciei umane, și necesitățile de bunuri materiale așa cum sînt ele constituite la un moment dat la nivelul societății și ale tipului de personalitate rezultată din respectiva formă de organizare socială. Pe de altă parte ea este determinată de tehnologia acumulată în cursul istoriei, adică de mijloacele de producție și, evident, de condițiile naturale în care ea are loc. Forțele de producție reprezintă factorul dinamic fundamental. Ele se găsesc într-un proces cvasicontinuu de acumulare, de dezvoltare. În acest proces, există o serie de etape relativ distincte care generează anumite relații de producție. Este formulată aici o teză fundamentală a teoriei marxiste a societății: între nivelul și caracterul forțelor de producție și tipul relațiilor de producție există o relație de concordanță; relațiile care se stabilesc între oameni în procesul de producție (relațiile de producție) sînt determinate de caracteristicile structurale ale forțelor de producție. Dezvoltarea forțelor de producție duce la restructurarea relațiilor sociale stabilite în cadrul procesului de producție. Tipul relațiilor de producție are, la rîndul său, o influență activă asupra dezvoltării forțelor de producție, dar raportul cauzal are un sens clar: ele sînt determinate. Relațiile de producție,

x) Ibidem

considerate a fi relații sociale fundamentale, determinante, în raport cu toate celelalte relații sociale, reprezintă baza stratificării societății, a împărțirii ei în clase și grupuri sociale distincte, cu orientări, interese distincte.

Baza economică, relațiile de producție, determină profilul suprastructurii, al instituțiilor (politice, juridice, morale, religioase) cît și al ideologiei (conștiința politică, juridică, morală, filosofică, artistică, religioasă).

Acest mod de organizare a societății, care, după cum se poate ușor observa este caracterizat printr-o unitate organică, generată de un factor fundamental - modul de producție - este desemnat în filosofia marxistă printr-un termen special - formațiune socială. Conceptul de formațiune socială se referă deci la un tip de organizare socială, construit în jurul unui anumit mod de producție.

Țesătura specifică de relații economice, politice, juridice, morale, religioase, astfel determinată, influențează tipul personalității umane: crează interese specifice, aspirații, idealuri etc. Cu alte cuvinte, fiecare cadru social generează un tip de personalitate, rezultat al interacțiunii dintre datul uman natural, biologic și exigențele sociale particulare, experiențele, presiunile, posibilitățile etc., generate de societatea în cauză.

Formațiunea socială își pune amprenta asupra tipului de comunitate umană. Comunitatea umană - ceata de vînători, tribul, cetatea, națiunea - se constituie în strînsă dependență de toate condițiile sociale ale unei societăți. În acest sens materialismul istoric stabilește o relație între tipul general de organizare socială - formațiunea socială - și tipul comunității umane. De

exemplu, națiunea este un produs al societății capitaliste. Nu numai forma, dar și profilul particular al unei comunități este dată de organizarea socială concretă. De exemplu, familia monogamă este o formă de comunitate umană care, după câte se știe, a însoțit aproape constant dezvoltarea omenirii de la începuturile sale. Tipul de organizare socială dă totuși un profil particular familiei dintr-o epocă sau alta. În acest sens se vorbește despre familia feudală sau despre familia burgheză. Tipul general al relațiilor sociale se resfringe asupra relațiilor de familie.

Pe scurt, acesta este modelul teoretic explicativ elaborat de către Marx. El cuprinde deci enumerate principalele elemente componente ale societății, punctându-se totodată relațiile fundamentale de interdependență. Atunci când se vorbește despre strategia materialistă de explicație a societății, se are în vedere, în mod esențial acest model teoretic, mult mai complex, decât teza simplă și, după cum am văzut, parțială, a caracterului determinant al existenței sociale asupra conștiinței sociale.

Istoria societății apare într-o nouă lumină. Ea are un caracter obiectiv, legic. Dinamica în timp a societății trebuie considerată, cum spunea Lenin, ca un proces istorico-natural^{x)}. Prin termenul de natural, Lenin intenționa să sublinieze existența ontologică a istoriei societății, similară cu cea a naturii.

În primul rând, obiectivitatea istoriei societății umane este conferită de activitatea economică. Aceasta prezintă o particularitate care îi sporește caracterul obiectiv. Toate celelalte sfere sînt mai mult sau mai puțin determinate de puterea omului de a concepe de a

x) V.I.Lenin - Opere, vol.1, Ed. pol., București, pag.127.

proiecta forme de organizare, de a și le însuși și transmite. Viața economică nu mai depinde însă de posibilitatea "instantanee" (adică într-o secțiune de timp dată) a conștiinței umane de a proiecta forme de organizare. Organizarea activității de producție este determinată în mod esențial de instrumentele tehnice acumulate într-un proces de timp îndelungat. Tehnologia nu poate fi inventată dintr-o dată și nici nu poate fi modificată fundamental după bunul plac al oamenilor. Ea are o tendință de acumulare progresivă. Oamenii deci nu își pot alege liber forțele de producție. Ei moștenesc un anumit nivel de dezvoltare al acestora și le pot dezvolta, dar nu în mod arbitrar. Într-o scrisoare către Annenkov, din 1846, Marx sublinia acest lucru:

"Este de prisos să adaug că oamenii nu își aleg în mod liber forțele lor de producție - care constituie baza întregii lor istorii - căci orice forță de producție este o forță dobândită, produsul unei activități anterioare. Forțele de producție sînt, așadar, rezultatul energiei aplicate a oamenilor, dar însăși această energie este limitată de condițiile în care se află oamenii, de forțele de producție deja dobândite, de forma socială existentă înaintea lor, pe care nu ei o crează, care este produsul generației anterioare. Prin simplul fapt că fiecare generație nouă găsește forțele de producție dobândite de generația anterioară, care-i servesc drept materie primă pentru o producție nouă, se crează în istoria oamenilor o înlănțuire, se formează istoria omenirii, care este cu atît mai mult istoria omenirii cu cît se dezvoltă mai mult forțele de producție ale oamenilor și, prin urmare, relațiile lor sociale"^{x)}.

În acest sens, istoria omului este determinată în

x) Marx-Engels, Opere alese, vol.II, Ed.pol.București, 1968, p.414.

mod fundamental de istoria forțelor sale productive. Aici continuitatea este necesară. Salturi spectaculoase nu se pot face. Toate celelalte sfere ale vieții sociale se organizează în funcție de această sferă care este într-un fel dată. Si nu numai că sfera economicului reprezintă un proces obiectiv, desfășurat în timp, dar prin numeroasele sale implicații, ea determină toate celelalte sfere ale vieții sociale.

Implicații metodologice. Din acest model teoretic al organizării sociale decurg o serie de implicații metodologice fundamentale pentru analiza fiecărei sfere a vieții sociale. In primul rând, dat fiind acest model teoretic, analiza unui element al vieții sociale ne poate oferi o privire asupra celorlalte sfere. Fiecare fragment de organizare socială cuprinde în el o indicație asupra organizării întregii societăți.

In al doilea rând, fenomenul economic are o anumită independență relativă, în virtutea căreia, în anumite condiții, el poate fi analizat făcându-se abstracție de influența celorlalte sfere ale vieții sociale. Dimpotrivă, fenomenele suprastructurale nu pot fi analizate, dacă nu se pornește de la baza materială care le dă profilul lor ultim. Desigur se pot face analize în sine ale fenomenului politic, juridic, filosofic etc. dar dacă este vorba de o analiză adâncă, suficient de completă a respectivelor fenomene, considerarea organizării economice reprezintă o condiție necesară. Această exigență metodologică este specifică marxismului.

Pe de altă parte, datorită faptului că fiecare sferă a vieții sociale se întrepătrunde, se intercondiționează cu celelalte, organizarea ei particulară nu poate fi explicată numai prin economic, ci recurgându-se la această interacțiune multiplu determinată. De la economic se poate determina doar caracterul foarte abstract

al sistemului politic sau juridic, sau moral, dar nu toate particularitățile acestuia. De exemplu, conceptul de stat burghez include numai acele caracteristici ale unui sistem politic care promovează puterea politică a burgheziei. El însă nu conține în sine însuși explicarea celorlalte caracteristici care au multiple condiționări.

În fine, o ultimă problemă pe care este necesar s-o examinăm. După cum am văzut, strategia idealistă de explicație a societății pune accent pe un aspect care părea a fi de la sine evident: societatea este constituită de oameni. Dacă oamenii sînt aceia care prin acțiunile lor produc întreaga organizare socială și, dacă oamenii sînt, în mod abstract aceiași, de ce nu am considera că ar fi necesar să determinăm un model de organizare socială care să fie cel mai bun, adică în acord cu propria lor natură umană? Au fost filosofi care au acuzat marxismul de sociologism, adică de topire a omului în formele sale sociale de viață, de acordare a unei independențe absolute, formelor sociale de organizare. Oamenii ar apare ca simple instrumente ale istoriei, ale formelor sociale. Se poate împăca istorismul, considerarea societății ca un proces natural, avînd propriile sale legi, cu considerarea simultană a omului ca autor al istoriei? În fapt, sociologismul nu a reprezentat nici un moment caracteristica gîndirii lui Marx, a lui Engels sau Lenin. El a apărut mai degrabă la unii autori mai noi, de orientare structuralistă, ca de pildă Althusser. În teoria marxistă se subliniază ca una dintre tezele fundamentale afirmația că oamenii făuresc istoria lor. Ceea ce trebuie însă adăugat, după cum subliniază Marx, este faptul că acest act de producere a vieții sociale nu are loc într-o situație abstractă, de factură universală postulată de idealism: omul cu rațiunea sa făurește formele de viață care să-i convină. În fapt,

omul produce societatea sa în condiții particulare; cu instrumente particulare, așa cum istoria sa i le pune la îndemână. Simplificînd mult problema, putem spune că omul mereu a căutat să construiască o societate care să răspundă necesităților sale, dar această construcție a avut întotdeauna loc într-un posibil variabil. Instrumentele sale, forțele sale productive, tradițiile, cultura sa etc., așa cum erau ele la un moment dat au constituit marginile posibilului. El nu a creat o societate abstractă, universală, și din acest punct de vedere, bună sau rea, în mod absolut, ideală sau mai puțin ideală, ci o societate care reprezenta o posibilitate în condițiile concrete în care colectivitatea trăiește la un moment dat.

Engels formula această idee în scrisoarea sa către Bloch din 1890:

"Istoria ne-o făurim noi înșine, dar o făurim, în primul rînd, în cadrul unor premise și condiții bine determinate. Printre acestea cele economice sînt, în cele din urmă, hotărîtoare. Dar și cele politice etc., ba chiar și tradiția, care mai dăinuie în mintea pamenilor joacă un rol deși nu unul hotărîtor"^{x)}.

Iar Marx, în scrisoarea sa către Annenkov, formula același punct de vedere:

"Istoria socială a oamenilor nu este altceva decît istoria dezvoltării lor individuale, fie că ei sînt, sau nu conștienți de acest lucru. Relațiile lor materiale formează baza tuturor relațiilor lor. Aceste relații materiale nu sînt altceva decît formele necesare în care se realizează activitatea lor materială și individuală"^{xx)}.

x) Marx-Engels, Opere alese, vol.2, pag.460.

xx) Idem, pag.414-415.

Se poate deci spune că nu societatea însăși reprezintă o realitate supraindividuală care absoarbe și asimilează complet pe indivizi, ci indivizii fac și refac în continuu viața lor socială, dar acest act de producție nu este universal. El variază în funcție de condițiile particulare în care viața socială se desfășoară. Aceste condiții particulare sînt determinante. Presupunînd că de fiecare dată colectivitățile umane ar acționa complet rațional și ar crea tipurile de organizare socială cele mai bune posibile, cele mai eficiente din punct de vedere uman, atunci nu o singură societate ar rezulta, ci o pluralitate, în funcție de condițiile particulare în care acest lucru are loc, și, în primul rînd, în funcție de tehnologia productivă disponibilă, de capacitatea economică a societății de a satisface nevoile umane și sociale fundamentale.

Tema 5. Materialismul istoric și teoriile
nemarxiste contemporane

Elaborarea teoriei marxiste asupra societății a reprezentat o răsturnare profundă în gândirea socială, deschizând noi perspective. Lenin caracteriza în următorul fel această revoluție:

"Acum, după apariția "Capitalului", concepția materialistă a istoriei nu mai este o ipoteză, ci o doctrină științificește dovedită. Și atîta timp cît nu se va face o altă încercare în direcția explicării științifice a funcționării și dezvoltării cutărei sau cutărei formații sociale - tocmai a formației sociale și nu a condițiilor de trai ale vreunei țări sau ale vreunui popor sau chiar al vreunei clase etc. - cît timp nu se va face o altă încercare capabilă să introducă ordine în "faptele respective", așa cum a făcut materialismul, și să ne înfățișeze tabloul viu al unei anumite formații, dîndu-i totodată o explicație strict științifică, - atîta timp concepția materialistă a istoriei va fi sinonimă cu știința socială. Materialismul nu este "prin excelență o concepție științifică a istoriei", ci unica concepție științifică a istoriei"^{x)}.

Se ridică, pe bună dreptate, următoarea întrebare: care a fost raportul dintre materialismul istoric și diferitele căutări în cîmpul științelor sociale în perioada ce a trecut de la elaborarea sa și pînă azi? A fost confirmată teza lui Lenin conform căreia materialismul istoric reprezintă, în fapt, unica știință globală a societății? Au apărut teorii sociale care să depășească principiile teoretice formulate de către Marx și Engels

x) V.I.Lenin - Opere, vol.1. Ed.politică, București, 1950, pag.131-132.

cu mai bine 100 de ani în urmă ? Această lecție va fi dedicată analizei liniilor de dezvoltare a științelor sociale și a reflexiei filosofice asupra societății, paralelele cu marxismul, punînd accent în mod deosebit pe teoriile elaborate în ultimele decenii.

Pentru a explica această evoluție este necesar a face apel deasemenea la o altă teză marxistă : materialismul istoric a apărut în perspectiva socială a clasei muncitoare, contribuind la clarificarea ei ideologică, el este totodată purtătorul valorilor, aspirațiilor, intereselor clasei muncitoare. Este totuși știința societății, pentru că, așa cum Marx se exprima, știința societății, în condițiile contemporane, tinde să genereze socialism. Această implicație socială practică a științei sociale este responsabilă atît de atitudinea față de materialismul istoric a reflexiei sociale constituite pe alte poziții decît cele ale clasei muncitoare, cît și de căile particulare pe care acestea din urmă s-au dezvoltat.

Așa după cum se exprimă cunoscutul sociolog american Alvin Gouldner "în cea mai mare parte caracterul sociologiei academice (sociologia occidentală nemarxistă - n.n.) a fost modelat de polemica sa împotriva marxismului"^{x)}. Atitudinea față de marxism a fost critică, de respingere nu pe un temel teoretic, propriu-zis, ci pe unul extra teoretic. Pe o antipatie spontană.

Meditînd asupra cauzelor acestei antipatii spontane a "științei sociale burgheze" antropologul american Melvin Harris considera că în primul rînd ea se datorește confundării teoriei marxiste cu ideologia comunistă^{xx)}.

x) Alvin W. Gouldner - For Sociology Renewal and Critique in Sociology Today Basic Books, New York, 1973, p. 394.

xx) Melvin Harris - The Rise of Anthropological Theory. Thomas Y. Crowell Company Inc. 1968.

După părerea nu numai a lui Harris, dar și a multor altor gânditori occidentali, ideologia comunistă nu reprezintă o concluzie logică, necesară a teoriei marxiste, ci o supraadăogare, la care ar trebui să se renunțe. Cu condiția acestei separări teoria socială marxistă este acceptată de către tot mai mulți gânditori occidentali drept o bază esențială a dezvoltării științelor sociale.

Nici un alt gânditor nu a fost respins cu atîta violență în ultimul secol cum Marx a fost. Și nici unul nu a fost atît de rău înțeles și de mistificat de către gândirea nemarxistă. Normele elementare ale corectitudinii analizei critice, față de care în cultura științifică a ultimului secol a existat un adevărat cult, au fost sistematic abrogate în cazul analizei lui Marx. Obiecțiile aduse sînt de cele mai diferite tipuri, cel mai adesea contrazicîndu-se și anulîndu-se reciproc.

Unii, așa cum am văzut mai sus, îl critică pe Marx de a fi "amestecat" în mod nelegitim două lucruri principial independente: teoria științifică, riguroasă, cu prescripții ideologice practice. Alții critică teoria sa tocmai pe temeiul implicațiilor sale practice considerate a fi structurale. De cele mai multe ori, unele moduri particulare de înțelegere a socialismului și de practicare a lui, și acestea privite cu un ochi extrem de lipsit de bunăvoință, sînt considerate ca fiind produsele logice ale teoriei marxiste. Pînă acum cîțiva ani, cultul personalității lui Stalin cu toate consecințele sale sociale, erau considerate ca rezultatele inevitabile ale teoriei marxiste. Această confuzie constantă a teoriei sociale marxiste cu practici sociale concret-istorice, și acelea deformat percepute, reprezintă poate cea mai uzuală rațiune de respingere a marxismului.

Unul dintre cei mai influenți sociologi americani, de origine rusă, Pitirim Sorokin, încerca chiar să demonstreze că de fapt Marx nu a fost original deloc în teoria sa. El ar fi împrumutat, fără originalitate, întreaga sa teorie de la un obscur filozof german - von Raum.

Simptomatic este însă că de cele mai multe ori, gândirea socială nemarxistă a simțit nevoia inconștientă de a se formula în raport cu poziția marxistă, de a răspunde la problemele puse de marxism, de a căuta alternative la soluțiile marxiste.

În ultima sută de ani și mai ales în ultimele decenii, reflexia socială în țările capitaliste dezvoltate a cunoscut o expansiune extrem de rapidă. Din acest punct de vedere este deosebit de interesant a înțelege semnificația ei în raport cu marxismul.

În afară de economia politică, în perioada în care Marx și-a elaborat teoria, nu existau alte științe sociale, nici particulare, nici globale. Din a doua jumătate a secolului trecut în țările capitaliste dezvoltate ale occidentului s-a declanșat un rapid proces de dezvoltare a științelor sociale. Interesul public și susținerea socială au imprimat dezvoltării lor un ritm deosebit de activ.

Două linii distincte, deși adesea influențându-se reciproc, pot fi desprinse. Una este cea reprezentată de dezvoltarea masivă a științelor sociale (sociologie, antropologie socială și culturală). Ea s-a afirmat în special în secolul XX în Anglia, S.U.A. și Franța într-o oarecare măsură, avînd ca principală sursă filozofică pozitivismul comtian. Cealaltă este reprezentată de filozofia idealistă germană de inspirație kantiană, dezvoltată în cea de a doua jumătate a secolului trecut. Să începem analiza cu cea de a doua orientare.

Filozofia socială germană post-marxistă

În Germania, în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX, filozofia socială a cunoscut un puternic reviriment. Tradiția kantiană cu idealismul său epistemologic se îmbină cu aversiunea romantismului față de rațiune și accentuarea trăitului producând o filozofie socială distinctivă, cu puternice influențe.

În secolul al XIX-lea ideea de știință se universalizează. Toate sferele existenței, inclusiv cele care pînă nu de mult mai erau lăsate aproape în exclusivitate reflexiei filozofice speculative - socialul, de exemplu, sînt supuse analizei științei. Dacă în cîmpul naturii Kant argumentase pentru imposibilitatea unei metafizici, urmașii săi (Dilthey, de exemplu) încearcă argumentări similare în cîmpul istoriei. Metafizica este ilegitimă și aici. Locul ei trebuie luat de cercetarea științifică, de tip istoric. Promovarea științei împotriva filozofiei (metafizicii) în domeniul faptelor sociale avea, în orientările neo-kantiene, o semnificație particulară. Ea reprezenta un mod de a se opune raționalismului în numele vieții, a trăitului "ceea ce ne este dat - spune Dilthey - în totalitatea ființei noastre nu poate fi niciodată cuprins în întregime de către gîndire"¹⁾. Și în altă parte: "Orice metafizică care pretinde a cunoaște acest subiect care este istoria lumii, dar care nu caută în el nimic altceva decît o necesitate logică, suferă o contradicție între scopurile cărora se dedică și mijloacele de care se folosește"²⁾.

Filozofia socială, ca teorie explicativă sau

1. Wilhelm Dilthey - Introduction a l'étude des sciences humain, P.U.F., 1942, pag.486.

2. Idem, pag.487.

normativă, este abandonată. Locul ei îl ia reflexia epistemologică asupra "științei socialului". Dacă Kant căutase să răspundă la întrebarea "cum sînt posibile matematica și fizica", filozofia germană a sfîrșitului secolului trecut se constituie în jurul întrebării "cum sînt posibile științele omului?". Ce metode de cercetare sînt specifice acestora?

După cum se poate ușor observa, există o similitudine de structură între aceste orientări din filozofia germană și pozitivismul care a însoțit dezvoltarea științelor sociale în Franța, dar în mod special, în Anglia și S.U.A.: obsesia epistemologică care substituie aproape integral abordarea frontală a problemelor sociale și umane. Spre deosebire însă de pozitivism, filozofia neo-kantiană se caracterizează printr-o opțiune idealistă explicită.

De la romantism, filozofia neo-kantiană preia reabilitarea abisurilor conștiinței, a iraționalului. Spre deosebire de rațiune, acesta nu este îngădit de logica bivalentă a adevărului și falsului. Multitudinea formelor de expresie poate fi astfel acceptată. Ne reamintim că raționalismul nu putea accepta decît o singură formă de organizare socială, cea adevărată (naturală, rațională), celelalte fiind variații în registrul falsului, al erorii. Locul unității îl ia acum pluralitatea. Diversitatea fenomenelor sociale este acceptată ca avînd o justificare în ea însăși. Prin aceasta ea devine obiect demn al cercetării științifice.

Decurge de aici o primă caracteristică a științelor sociale: ele sînt cunoașterea individualului.

"Obiectul științelor umane - afirmă Dilthey - este de a înțelege realitatea istorică în ceea ce are ea singular și individual"¹). Școala neokantiană de la Baden (Win-

1. Idem, pag.42.

delband, Lask, Rickert) introduce, pe această linie, o distincție devenită celebră între două tipuri de științe : științele nomotetice, orientate spre căutarea legilor, a generalului (științele naturii sînt prin excelență de acest tip) și științele idiografice, centrate pe singular, individualizante. Din această ultimă categorie fac parte științele sociale (științele culturii, în terminologia acestei școli filozofice).

O a doua caracteristică a științelor sociale în această viziune este istorismul. Istorismul are în acest context filozofic două semnificații distincte, dar, în ultimă instanță, strîns întrepătrunse. Pe de o parte, un fel de pozitivism individualizant specific practicii cercetărilor istorice ale timpului. Schmoller este tipic în această privință. El considera că trebuie să se renunțe a se vedea în istorie o dimensiune metafizică a existenței pentru a se putea consacra analizei unor subiecte precise, ca de exemplu, economia domestică antică, artizanatul în Evul mediu etc. Asemenea monografiile descriptive au ca scop a pune în evidență relațiile individuale și singulare între diferitele aspecte ale fenomenului studiat. Finalitatea ultimă a cercetării este de a înțelege fiecare problemă în contextul său istoric particular, independent de o concepție globală a evoluției umanității în sensul filozofilor istoriei¹⁾. Pe de altă parte, istoricitatea capătă semnificația unei dimensiuni ontologice fundamentale a umanului. Filozofia germană avea o lungă tradiție din acest punct de vedere, începînd cu Herder. Hegel a contribuit fundamental în acest proces de transfer al istoricității din planul accidentalului nesemnificativ în cel al esențialului. Pentru el istoria este procesul de explicitare a Rațiunii.

1. Julien Freund - Les théories des sciences humaines. P.U.F., 1973.

Ideea, rațiunea, spiritul absolut se realizează în istorie. Explorarea istoriei devine, astfel, calea unică a cunoașterii. Școala istorică a juristilor Puchta, Gustav Hugo și Savigny a dus acest punct de vedere adânc în studiile istorice, avînd din această cauză o influență considerabilă în epocă¹⁾. Toate fenomenele de genul dreptului, moravurilor, limbile, constituțiile politice sînt produse ale spiritului particular ale unui popor (Volksgeist). Studiul științific al lor nu poate fi decît istoric. Istoricitatea constituie adevărul lor. În acest sens, istoria nu trebuie considerată ca o simplă explicație a trecutului, ci ca o dimensiune ontologică a existenței lucrurilor. Ea este o forță spontană și creatoare de forme, permițînd pătrunderea în esența devenirii lucrurilor. Formele sociale nu se deduc dintr-o natură umană care ar fi identică peste tot. "Adevăratul drept", de exemplu, este acela care se autocreează fără încetare în conștiința comună a popoarelor.

În fine, o a treia caracteristică a științelor sociale în viziunea neokantiană este că obiectul lor de studiu este considerat a fi actele umane sau instituțiile ghidate de intenții și datorită acestui fapt, legate de valori. Semnificația faptelor sociale este considerată a sta în intențiile, motivele, valorile autorilor lor. Ea este integral subiectivă, expresie a manifestării libere a spiritului uman, dat ultim, căruia nu trebuie să i se mai caute nici o altă explicație. Punctul de vedere idealist care domină întregă această concepție este clar. Știința trebuie să explice faptele sociale descoperind semnificațiile pe care autorii lor le-au conferit. Singularismul și istorismul reprezintă, în fond, consecințe necesare ale unei asemenea strategii. Rickert se exprima clar din acest punct de vedere: in-

1. Idem, pag.32.

dividualitatea fenomenului cultural este legată de valoare; pluralismul valorilor este cauza eterogenității și singularității fenomenelor culturale.

Aceste caracteristici particulare ale obiectului științelor sociale conferă acestora un statut epistemologic aparte. Filozofia raționalistă a secolului al XVIII-lea transferase materialismul în plan gnoseologic. Spiritul are aceleași legi cu materia. Societatea este o parte a naturii. Din această cauză, științele sociale trebuie să se constituie după modelul celor ale naturii. Astfel, Helvetius, în Introducere la "De l'ésprit" afirma că științele morale (acest termen desemna pe atunci toate științele socialului) pot intra pe calea progresului numai dacă introduc metoda experimentală a fizicii". Termenii utilizați pe atunci de "drept natural", "morală naturală", "stat natural" exprimau tocmai această caracteristică. Idealismul orientărilor neokantiene constituie o reacție violentă împotriva ideii unei asemenea unități de structură între materie și spirit, natură și istorie. Opoziția dintre ele este considerată a fi mai de grabă ca fiind caracteristică. Dilthey, Windelband, Rickert își propun ca obiectiv esențial eliberarea științelor umane de modelele naturaliste. Ele trebuie să se constituie ca discipline autonome, avînd o metodologie diferită de cea a științelor naturii. Justificarea acestui punct de vedere stă în însăși obiectul lor de studiu - fenomenele sociale. Spre deosebire de științele naturii care sînt nemetetice, științele sociale sînt idiografice. Ele sînt istorice, deasemenea. În fine, ele sînt științe ale valorii, în sensul că semnificația ultimă pe care trebuie să o descifreze în obiectul lor o reprezintă valorile. De aici, metodologia lor va fi distinctă.

Droysen, pornind de la hermeneutica așa cum aceasta fusese dezvoltată de Schleiermacher, introduce o distincție metodologică cu o influență extraordinară în cadrul filozofiei neo-kantiene. Pornind de la diferența dintre natură și istorie, Droysen distinge două tipuri de metode ale științei : explicația (erklären) și comprehensiunea, înțelegerea (verstehen). Distincția este reluată de Dilthey, Jaspers și Max Weber. Dilthey formula în mod clar aceste două căi principial diferite pe care cunoașterea poate avea loc, specifice naturii și sferei socialului. Deoarece nu putem cunoaște natura internă a lucrurilor fizice, trebuie să citim ordinea lor cauzală prin ipoteze. În lumea minții (toate faptele sociale, culturale) noi știm direct despre ceea ce este vorba. Putem să ne strecurăm cu mintea în natura lor intimă, reproducând în noi semnificația trăită a lor. În acest caz "înțelegerea" reprezintă metoda supremă. Semnificația faptelor sociale și culturale este strict subiectivă. Metodele de explorare a trăirilor, a semnificațiilor subiective sînt considerate ca unicele posibile în această sferă. Faptul social își are sensul său numai în semnificațiile pe care autorii i le acordă. Investigarea unor caracteristici obiective este înlocuită cu explorarea trăirii autorilor faptelor sociale. Cunoașterea din interior reprezintă calea fundamentală.

În acest context filozofic se constituie o serie de discipline noi, care însă poartă pecetea adîncă a bazei idealiste pe care au fost create. Teoria valorilor este una dintre ele. Orice fapt social sau cultural se caracterizează prin aceea că poartă (exprimă) o valoare. Valoarea este însă un dat subiectiv. Reducția faptului cultural la valoare și analiza valorii ca dat al conștiinței, ultim, dincolo de care nu mai există nimic, este una din sarcinile filozofiei sociale în vi-

ziunea neokantiană. Valoarea nu mai are nici un dincolo. Ea este un dat ca și experiența în cunoașterea interpretată idealist subiectiv. O analiză a valorilor ca aceea fenomenologică, este tipic o analiză idealistă, care consideră datul subiectiv ca dat ultim, constitutiv al realității. Sursa obiectivă a valorilor nu mai apare. Filozofia culturii, filozofia istoriei reprezintă de asemenea discipline care au fost elaborate în acest context filozofic idealist. Toate exprimă aceeași idee: faptul social, cultural sau istoric este un fapt care își relevă semnificația numai prin actul trăirii sale. Reducerea la subiectivitatea creatorului reprezintă metoda de înțelegere a lui. Existențialismul și fenomenologia au prelungit în perioada actuală această perspectivă filozofică. În științele sociale ea a avut o anumită influență în special în orientarea cercetărilor în prima parte a secolului.

Orientarea generală a sociologiei ne-marxiste contemporane

Două mari discipline sociale s-au constituit spre sfârșitul secolului trecut, cunoscând ulterior o intensă dezvoltare: sociologia și antropologia culturală.

Sociologia s-a născut ca disciplină a societății în genere. Obiectivul ei ultim este de a furniza o cunoaștere globală a societății, a legilor ei de organizare și de schimbare. Fiind centrată pe culegerea riguroasă de date sociale, prezentul social a constituit mereu obiectul privilegiat de studiu.

Antropologia socială și culturală^{x)} a fost rezul-

x) În Marea Britanie, unul dintre locurile în care noua disciplină a cunoscut o extrem de intensă dezvoltare, denumirea sa cea mai curentă este "antropologie socială" în timp ce în SUA - "antropologie culturală". Termenul francez de "ethnologie" este mai puțin utilizat, fiind aproape abandonat în prezent, sau utilizat pentru a desemna preocupări mai particulare.

tatul ciocnirii lumii capitaliste europene dezvoltate cu populațiile imenselor teritorii ale Africii, Asiei, Australiei și Americii. Obiectul ei inițial de studiu l-au constituit "culturile" - modurile de organizare socială, credințele, obiceiurile, - micilor colectivități arhaice. Treptat antropologia culturală și socială a tins să devină o disciplină a omului în general și a manifestărilor sale culturale. La fel cu sociologia, antropologia socială și culturală are ambiția unei discipline globale, care vrea să explice legile comportamentului uman, în general, ale culturii, în calitatea ei de produs și modelator al comportamentului. În fapt, cele două discipline s-au dezvoltat aproape în mod paralel, cu unele interferențe, manifestând, cel puțin în ultimul timp, o marcată convergență. Aici vor fi urmărite doar câteva momente mai semnificative din dezvoltarea lor, în contrast cu teoria marxistă.

Sociologia nemarxistă își are sursele sale profunde în pozitivismul lui A. Comte. Poziția comtiană dădea o perspectivă de dezvoltare sociologiei, independentă de cea marxistă. Contribuția lui Comte a constat în formularea unor principii fundamentale ale unei noi perspective, care au devenit apoi similare cu însăși practica științei. Ca filozof, el a pus în fața reflexiei sociale obiectivul transformării sale în știință pozitivă. De la Comte sociologia occidentală a moștenit orientarea sa pozitivistă, amplificând-o pînă la rangul de fundament filozofico-epistemologic general. Culegerea răbdătoare a faptelor, verificarea riguroasă a teoriilor, abținerea de la speculație prin depășirea nejustificată a datelor empirice etc. deveneau poruncile fundamentale ale noii discipline. Varietatea surprinzătoare a fenomenelor sociale părea copleșitoare pentru omul de știință. Abținerea de la generalizări, dorința de a culege cît

mai multe date, idealul rigid al rigurozității absolute sînt caracteristici ale dezvoltării sociologiei nemarxiste pînă în momentul de față. Pozitivismul reprezintă însă nu o poziție filozofică necesară oricărei discipline științifice aflate în faza sa de debut, prudență metodologică indispensabilă eliminării tentației speculative și, ca atare, fertilă. El a constituit, de la început, mai mult o ideologie conservatoare, convenabilă societății capitaliste. Alvin Gouldner se exprimă în următorii termeni despre semnificațiile ideologice ale acestuia: "confruntat cu alegerea între prezent și un viitor posibil de conceput, pozitivismul întotdeauna, în fapt, afirmă realitatea și raționalitatea lui "ceea ce este", a statuo-quo-ului"^{x)}.

Viziunea pozitivistă asupra sociologiei a avut drept consecință empirismul - una dintre caracteristicile cele mai larg acceptate ale sociologiei actuale. Explicația și sinteza teoretică sînt sistematic amîinate în vederea adunării unui material empiric suficient. Tehnicile de culegere a faptelor au fost dezvoltate și rafinate într-o manieră extraordinară. Abținerea de la o abordare teoretică frontală a produs însă o căutare care adesea s-a desfășurat în gol. Lipsa unor ipoteze teoretice care să orienteze cercetarea și care să fie dezvoltate în urma cercetării empirice, oferind o bază superioară viitoarelor cercetări - ciclul natural al unei discipline în dezvoltare rapidă - a făcut ca cercetările empirice să ducă la acumularea unui imens material factual, a cărui semnificație a rămas discutabilă, fiind el însuși puțin utilizabil pînă la urmă. Empirismul însă reprezenta din punct de vedere ideologic o perspectivă extrem de potrivită cu structurile capitaliste în cadrul

x) Alvin W. Gouldner - For Sociology. Renewal and Critique in Sociology Today. Basic Books, New York, 1973, p. 398

tati a s-a dezvoltat. Amînarea unei explicații globale, cu ua pînă la anulare conținutul exploziv al științei. Aus le avut în vedere de către Marx. Numai o disciplină l-ală globală care încearcă să analizeze principiile c-damentale ale organizării sociale existente are im- icații revoluționare imediate. Din acest punct de vedere este o mare deosebire între perspectiva marxistă asupra societății și perspectiva sociologiei nemarxiste. Teoria marxistă este o macroteorie - o teorie a societății globale. Teoriile sociologice nemarxiste actuale sînt fie microteorii - teorii ale diferitelor sfere particulare ale organizării sociale - ca de exemplu sociologia comportamentului politic, al comunicațiilor de masă, a familiei, a urbanismului, fie teorii ale unor mecanisme sociale abstracte (teoria lui Parsons, de exemplu). Aceste două direcții, una empirică, cealaltă teoretică, oricît ar părea ele de diferite, sînt în fond complementare. Pe de o parte sociologia a devenit o metodologie generală de culegere sistematică de date asupra oricărui fenomen social. Nu este vorba de obținerea unei teorii propriu-zise, ci de realizarea unei imagini empirice cît mai bogate asupra respectivului fenomen. Or, descrierea completă a oricărui fenomen suficient de complex, mai ales a unuia aflat în continuă schimbare ca cel social, reprezintă în fapt o sarcină infinită. Descrierea empirică a realității sociale poate deci deveni un obiectiv în sine, în principiu ineputabil absorbînd integral atenția cercetătorilor. Existența unei teorii depreciază prin ea însăși excesul de acumulare empirică a datelor, orientînd această activitate pe căi mai eficiente. Lipsa unei teorii suficient de cristalizate în schimb, așa cum este cazul actualei sociologii, favorizează un empirism slab productiv și, în ultimă instanță, conservator din punct de vedere social.

In plus se crează speranța că o acumulare suficientă de date ar putea duce, prin ea însăși, la generarea unei explicații teoretice satisfăcătoare. Presupoziția pozitivistă a nașterii inductive, quasi-spontane a teoriei este pe cale a fi tot mai mult abandonată. Este adevărat că formularea unei teorii nu poate avea loc decât pe baza unei acumulări satisfăcătoare de date empirice, de fapte. Există însă un anumit nivel de la care alte căi sînt necesare de urmat. Simpla acumulare de date nu mai duce semnificativ spre constituirea teoriei. Subliniind viciul unei asemenea mentalități, un sociolog american remarcă: "Este suficient ca cineva să observe zborul păsării, ridicarea fumului, mișcarea norilor, plutitul fulgilor, căderea pietrei pentru a realiza că formularea galileeană a legilor mișcării nu ar fi putut rezulta din simpla colectare a faptelor". Empirismul a constituit deci, în istoria sociologiei, un substitut pentru teoria socială globală, fiind totodată, de la un moment dat, o frînă în calea constituirii acesteea. Din acest punct de vedere, el avea o condiționare ideologică precisă. Dădea aparența de cunoaștere, de efort, în timp ce în fapt evita o pătrundere în mecanismele reale. Această funcție ideologică a pozitivismului, cu corolarul său empirismul, explică deosebita sa persistență în disciplinele sociale.

Empirismul mai prezintă încă o caracteristică favorizantă pentru promovarea unei ideologii conservatoare: o anumită fetișizare a realității existente. Toate faptele adunate sînt produse ale unui mod de organizare concret, care este considerat ca fiind dat, cadru universal al dezvoltării sociale. Corelațiile și determinările descoperite empiric între fapte, nu sînt în realitate raporturi universale și nici o variație empirică normală pentru un punct de vedere relativist, ci expre-

sia unui anumit mod de organizare socială, care rămîne mereu dincolo de orizontul analizei. Adesea, viziunea universalistă asupra faptelor sociale este completată cu relativismul extrem. Eșecul universalismului este explicat prin relativitatea goală, superficială, în timp și spațiu a fenomenelor sociale, care este considerată a fi mai mult un dat empiric, decît efectul unor structuri distincte, sau, în cel mai bun caz, subiectul unei explicații generale, amîinate în viitor de pe o poziție pozitivistă intransigentă.

Inepuizabilitatea principială a descrierii empirice deschide posibilitatea unei opțiuni asupra aspectelor de descris. În fapt, numeroasele analize empirice produse în ultima sută de ani, în mod special în ultimii 50 de ani, reprezintă alegeri nu întîmplătoare din punct de vedere ideologic, ci precis orientate. Alegerea obiectului de descriere reprezintă un act cu rezonanță predominant social-ideologică, iar nu științifică. În mod esențial, atenția s-a concentrat de exemplu asupra "problemele sociale", adică asupra acelor fenomene și procese sociale care creau dificultăți pentru respectivul sistem social. După cum remarcă însă un tînăr sociolog englez, Allen, problemele sociale reprezintă "dificultățile aplicării ideologiei dominante". Cu alte cuvinte, nu există probleme sociale, în general, ci în mod special probleme, dificultăți care apar în funcționarea unui sistem social sau a altuia. Aceste dificultăți sînt rezultatul interacțiunii tipului de organizare socială în cauză cu condițiile sociale particulare în care el acționează. Problemele societății capitaliste sînt distincte. În definirea acestor probleme, perspectiva sistemului capitalist este adînc implicată. Criticile ideologice formulate în ultimul timp la adresa sociologiei din țările capitaliste merg tocmai pe evidențierea ca-

racterului social concret, de clasă al comenzii de cercetare. Cercetarea științifică se orientează pe problemele societății capitaliste și explorează posibilitățile de soluționare, în limitele și cu instrumentele acestei societăți. De exemplu, sociologia muncii reprezintă una dintre ramurile cele mai dezvoltate ale sociologiei actuale. Ea a apărut în contextul existenței unor mari dificultăți din punctul de vedere al relațiilor dintre muncitori și patronat, pe terenul cel mai sensibil al societății capitaliste - producția. Organizarea capitalistă este aceea care crează dificultăți specifice în procesul muncii - neinteresul muncitorului, tensiuni sociale, revendicări, atitudine negativă față de muncă. Cercetarea acestor probleme și a posibilităților de a fi soluționate din punctul de vedere al capitalistului reprezintă perspectiva fundamentală a sociologiei muncii occidentale. Nu este întâmplător faptul că muncitorul și nu capitalistul este obiectul de studiu preferat. De asemenea nivelul psihologic și psihosocial al problemei este cel frecventat, iar nu cel social-structural. Marxismul analizează problematica muncii în perspectiva organizării ei sociale, a efectului pe care proprietatea privată asupra mijloacelor de producție îl are asupra comportamentelor și a atitudinilor de aici. Definirea problemelor, aspectele cele mai relevante, cauzele, soluțiile sînt diferite în cele două perspective. Nu înseamnă că problemele psihologice și psihosociale sînt ignorate principial în marxism, ci doar că ele apar ca determinate de contextul social structural. Marxismul pornește de la cadrul social general spre fenomenele particulare în timp ce abordările nemarxiste pornesc de la aceste fenomene, căutînd explicații locale^{x)}.

x) O analiză mai detaliată a semnificației ideologice a sociologiei organizării poate fi găsită în lucrarea mea "Psihologia organizării și a conducerii", p.42-49.

Un alt exemplu poate fi luat din sociologia politică. Pentru un marxist, politicul trebuie abordat pornind de la clasele și grupurile sociale existente, de la interesele lor sociale, spre mecanismele prin care puterea politică este obținută și pusă în discuție. Caracterul de clasă al controlului politic reprezintă punctul de plecare al analizei. În mod esențial ceea ce este interesant pentru cercetare este acest conținut de interese sociale reale promovate în activitatea politică, modul în care se constituie mecanismele puterii politice și reacțiile diferitelor clase și grupuri sociale față de exercitarea puterii. Cineva care răsfoiește lucrările de sociologie politică americană (alături de sociologia muncii, poate cea mai dezvoltată ramură a sociologiei de aici) va rămîne cu totul dezamăgit. În fapt, quasi-majoritatea cercetărilor au loc în legătură cu comportamentul de vot: cine pe cine votează. Negrii, din statele sudice, cu un anumit nivel de pregătire școlară etc. vor vota un candidat democrat sau unul republican etc. Impresia generală este că de fapt masa enormă de cercetări întreprinse aici este cumva similară cu marketingul din economie. Se caută răspunsuri la întrebări simple, limitate de tipul: ce caracteristici trebuie să îndeplinească un candidat pentru a se vinde mai profitabil la alegerile din diferite zone. Intreaga cercetare este orientată spre problemele practice ale sistemului politic american existent. Nu este vorba de căutarea de alternative și nici semnificația mai profundă a acestui sistem nu este pusă ca obiect al analizei.

Orientarea empiristă este deci determinată, în preferințele sale intime, de preferințele practice ale sistemului social existent și mai puțin de interesul strict științific. În fapt, cercetările sociologice au o funcție practică foarte importantă. Ele furnizează datele necesare pentru funcționarea sistemului social

existent, fără a-i pune în discuție fundamentele. În acest sens criticile ideologice curente care sînt aduse sociologiei occidentale relevă caracterul "integrat" social al acesteia, faptul că a fost asimilată ca unul dintre importante instrumente ale funcționării sistemului capitalist.

Imbalanța dintre preocupările teoretice și cele empirice este deci explicabilă prin această funcție socială determinantă.

Pe de altă parte, preocupările teoretice din câmpul sociologiei, în măsura în care există, se plasează la un nivel foarte înalt de abstracție: mecanisme sociale universale. Spre deosebire de marxism care consideră că unitatea esențială a analizei sociologice o reprezintă diferitele tipuri de organizare socială - formațiunile sociale - teoriile sociologice nemarxiste încearcă să desprindă acele mecanisme și legități care sînt universale. Presupoziția lor este că, odată formulate, se poate, pe baza lor, realiza o înțelegere adecvată a tuturor fenomenelor particulare. Marxismul subliniază, dimpotrivă, faptul că pornind de la o analiză abstractă a mecanismelor sociale, a sistemului social (utilitatea căreia nu este negată cîtuși de puțin) nu se poate totuși ajunge la o explicație satisfăcătoare a fenomenelor sociale particulare. Un nivel intermediar, extrem de important, este necesar a fi explorat - acela al diferitelor tipuri de organizare socială care își pun amprenta asupra tuturor fenomenelor sociale. Ruptura dintre cercetarea empirică și căutările teoretice abstracte de acest fel nu este întîmplătoare. Schemele teoretice elaborate sînt prea abstracte pentru a oferi un cadru teoretic util cercetării. Din acest punct de vedere, lipsește tocmai o teorie a societăților globale așa cum se structurează ele în mod diferit, o teorie a

Cda. 81/977 Fasc. 9

tipurilor de organizare socială. Aceasta era de altfel obiecția adusă de Lenin tentativelor contemporane lui de a elabora sociologia ca teorie a societății în general¹⁾.

Pe lângă imposibilitatea de a se explica mecanismele particulare ale unei societăți sau alta prin mecanisme universale de organizare și funcționare a societății în general, se mai poate aduce o critică acestui tip de abordare. Există mereu primejdia ca formele de organizare specifice societății concrete actuale să fie proiectate ca principii universale de organizare. Implicația ideologică a unui asemenea demers este clară. Iată cum descifrează un asemenea transfer sociologul american citat mai înainte, Alvin Gouldner: "La nivelul său cel mai profund, sîmburele rațional al sociologiei academice (în tradiția de la Comte la Parsons) îl reprezintă preocuparea sa cu auto-menținerea sistemelor sociale. O mare parte din această tradiție sociologică se fundează pe o generalizare tacită a economiei "pieții libere"; sociologia a căutat un set de relații sociale care să fie la fel de auto-menținute homeostatic, ca și relațiile de piață... Pe scurt, centrarea sociologiei pe problema "echilibrului" transmitea o angajare ideologică latentă pentru un model social fundat pe piața liberă"²⁾.

După cum se vede, sociologia în țările capitaliste s-a dezvoltat pe căi principial diferite de teoria marxistă a societății. Aceste căi au avut însă avantajul de a fi putut împleti utilitatea social-ideologică burgheză limitată cu dezvoltarea științei, căci nimeni nu intenționează a subestima aportul științific valoros adus de

1. V.I. Lenin - Opere, vol.1, Editura Politică, București 1950, pag.127.
2. A.W.Gouldner - For Sociology. Renewal and Critique in Sociology Today. Basic Books, New York, 1973, p.339.

către sociologia occidentală. Punctul nevralgic pus în evidență de marxism a fost însă sistematic ocolit: teoria organizării societății actuale și a proceselor sale de evoluție. Din această perspectivă, sociologia occidentală manifestă o rămânere cronică în urmă, o neputință principală care confirmă predicția făcută de Marx și de către Lenin.

Nu avem intenția a afirma că dezvoltarea cercetărilor sociale din afara marxismului sînt total lipsite de valoare. Dimpotrivă. Ele au acumulat pînă la ora actuală metode de cercetare extrem de eficiente și de sofisticate pe care sociologia marxistă le-a preluat, ca bunuri deja elaborate. Ea pune la dispoziție, deasemenea, un vast material faptic acumulat. Din păcate, datorită lipsei orizontului teoretic, de multe ori aceste date sînt greu utilizabile. Deasemenea a fost dezvoltat instrumentajul nu numai metodologic, dar și teoretic elementar al disciplinelor sociale. Desigur că și aceasta poartă amprenta orientărilor particulare, fiind nevoie de o critică severă a lui. Sînt elaborate prețioase fragmente de teorii care pot constitui puncte de pornire extrem de utile. Din acest punct de vedere, științele sociale marxiste, după o destul de lungă perioadă de nedezvoltare, datorită erorilor dogmatismului, beneficiază pe lîngă tradiția marxistă clasică, de o imensă acumulare științifică dinafara marxismului care poate fi fructificată printr-o analiză critică. Acest principiu stă la baza politicii culturale și științifice a partidului nostru. Tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia că "trebuie să preluăm ceea ce s-a creat bun în trecut, în toate domeniile de activitate, inclusiv în domeniul artei, literaturii, al concepțiilor filozofice. Dar trebuie să preluăm totul în mod critic, relevînd tezele

greșite conținute de unele dintre aceste opere, chiar dintre cele mai valoroase" x).

Dispute în antropologia culturală

Antropologia culturală a mers pe căi oarecum similare cu cele ale sociologiei. Centrarea în foarte mare măsură pe culturile arhaice nu a fost de natură a o scoate de sub presiunea ideologică a mediului social în care s-a constituit. Empirismul aici își avea o justificare mai serioasă. Acumularea de date despre societățile necunoscute omului de știință reprezintă o condiție absolut esențială a oricărei teorii. Dar și aici, rămânerea în urmă specifică teoriei în raport cu cercetarea empirică s-a făcut resimțită, fiind pusă în evidență de către mulți cercetători. Într-o oarecare măsură, tendințe similare cu cele din sociologie s-au manifestat și aici.

x

În antropologia culturală a primei părți a secolului XX, poziția neokantiană combinată cu pozitivismul a devenit baza epistemologică a școlii dominante din S.U.A. al cărui promotor a fost F.Boas. Proiectele, caracteristice încă perioadei precedente, de a descoperi în varietatea manifestărilor social-culturale legi mai generale, determinări cauzale, secvențe evoluționiste sînt respinse pe temeiul caracterului rudimentar, contestabil din punct de vedere științific al produselor lor. O mulțime de date negative sînt acumulate în această perioadă împotriva încercărilor de a stabili o imagine a evoluției societății umane. Morgan, antropologul care l-a influențat pe Engels, împreună cu întregul evo-

x) Nicolae Ceaușescu - Cuvîntare la Consfătuirea cadrelor din domeniul științelor sociale și învățămîntului politic, 6 octombrie 1976. Ed.Pol., Buc., 1976, p.9.

luționism de la sfârșitul secolului trecut este supus unei aspre critici. Nu există legi istorice și nu poate exista o știință a istoriei. Stindardul inductivismului, a purității metodologice este din nou ridicat împotriva oricărei încercări de generalizare. Pozitivismul a constituit un fundament filozofic extrem de eficace și în acest context. Interesul cade pe varietatea manifestărilor culturale, adesea pe particularitățile exotice, pe curiozitate, căutările fiind orientate cu precădere spre semnificațiile subiective, pe irațional, pe unicitate. F.Boas făcea următoarea declarație de principiu în ceea ce privește tipul de explicație urmărit de științele social-umane, de inspirație clar neokantiană "datorită unicității fenomenelor culturale și a complexității lor nimic nu va fi vreodată descoperit care să merite numele de lege, cu excepția acelor caracteristici biologice și psihologice, care sînt comune tuturor culturilor și apar într-o multitudine de forme în acord cu cultura particulară în care ele se manifestă".

O asemenea declarație de principiu excludea, evident orice încercare de a găsi o strategie mai generală de explicație a faptelor sociale. Adesea antropologul a încercat să refacă cu migală unitatea trăită a culturii cercetate, în unicitatea sa, căutînd să-i descifreze, să-i "înțeleagă" spiritul ei propriu.

Principiile epistemologice de acest gen duceau inevitabil la idealism, într-o variantă sau alta. Psihologismul a constituit tendința majoră a antropologiei culturale americane dominate de figura lui F.Boas. Urmașa acestuia, Ruth Benedict, a încercat o explorare a sistemelor social-culturale tocmai pe o asemenea dimensiune. În celebra sa lucrare "Modelele culturale" se elaborează analiza a două profile culturale distincte - apolinic și dionisiac (preluate de Nietzsche). Cultu-

rile par a fi, în ultimă instanță, proiecții ale unor structuri psihologice. Culturile ar trebui descifrate ca elaborări în jurul uneia sau a câtorva trăsături psihologice fundamentale. Reducția fenomenului social la cel cultural și a acestuia la categoriile mentale, psihologice în mod special reprezintă o tendință clară a acestei epoci. Pe această cale se revine la o explicație idealistă, dar rolul subiectului rațional creator de cultură și viață socială din secolul al XVIII-lea este luat de subiectul psihologic, în care se spera a se descoperi, cu mijloacele științifice ale psihologiei, mai multă varietate, mai mult pitoresc, de la care să se poată explica formele curioase ale culturii.

Centrarea pe cultură, cu obsesiva căutare a unui spirit propriu fiecărei culturi (configurații sau structuri specifice care conferă un profil distinct) a creat o strategie specifică de explicație - culturalistă. Toate fenomenele particulare, sociale și culturale trebuie explicate prin profilul distinctiv al culturii din care fac parte. Mergîndu-se pe această linie se ajunge la o explicație tipic idealistă. Pentru exemplificare vom folosi polemica lui Marvin Harris împotriva explicației culturaliste într-un caz particular: relațiile rasiale.

Cercetătorii au observat existența unor diferențe frapante între relațiile rasiale (albi-negrii) din SUA și Brazilia. În S.U.A. cele două grupuri rasiale sînt distincte, avînd puține relații între ele. Metisajul apare în mod excepțional. Dimpotrivă, în Brazilia, diferențele sînt estompate prin amestecul practicat de generații. Aici nu există tensiuni sau separări similare celor din Nord. Cum se poate explica această diferență?

Harris descrie două tipuri distincte de explicație: una culturalistă, de factură idealistă și alta ma-

terialistă, în sensul marxist al termenului. Explicația idealistă, predominantă în antropologia americană clasică, accentuează rolul caracterului național portughez și spiritul catolicismului ca responsabile de starea actuală a relațiilor rasiale din Brazilia, iar în ceea ce privește pe cele din S.U.A., contribuția caracterului specific al culturii anglo-saxone și a protestantismului. Un fenomen social de mare rezonanță actuală este deci explicat prin factori culturali. Alternativa materialistă este de un cu totul alt tip: "Explicația materialistă pornește cu analiza potențialului ecologic al Braziliei coloniale în comparație cu cel al Americii de nord coloniale: plantațiile de trestie de zahăr în raport cu cele de tutun și bumbac. Apoi vin diferențele în modelele de migrație: un număr mare de țărani și meșteșugari din suprapopulata Anglie în raport cu nobilii și aventurierii veniți din subpopulata Portugalie. Există o foarte balanțată proporție pe sexe a coloniștilor englezi spre deosebire de cei portughezi. Incrușișări cu sclavii africani existau în ambele cazuri, dar atitudinea față de urmașii mulatrii este foarte diferită. Brazilienii, fiind lipsiți de pătura mijlocie a meșteșugarilor, agricultorilor, comercianților ("albi săraci" din Nord), atribuiau acestor urmași mulatri serviciile și sarcinile productive esențiale pentru susținerea plantațiilor de zahăr - îngrijirea turmelor de animale, agricultură, meșteșugărie; americanii ocupau aceste poziții cu albi săraci, consecința fiind că mulatrii erau fie ținuti în sclavie, fie expulzați din Sud în Nord. În Brazilia mulatrii și negrii eliberați colonizau interiorul continentului. Deasemenea, balanța demografică dintre rase lucra pentru negrii și mulatrii în Brazilia și împotriva lor în S.U.A. - 3 la 1 față de 1 la 3 în 1820. Trestia de zahăr, baza sclaviei în Brazilia, cunoaște pe

piața mondială un lung declin: bumbacul, baza sistemului sclavagist din S.U.A. în secolul XIX reprezenta una dintre producțiile cele mai rentabile în momentul în care interesele nordului industrializat au intrat în conflict cu sclavocrația sudistă. Sclavii din S.U.A. au fost declarați liberi ca urmare a unui extrem de violent război. Aceasta a fost făcută pentru a provoca tulburări în statele sudice și a câștiga voturi pentru unioniști. Sclavii din Brazilia au fost eliberați printr-un decret imperial în momentul în care întreaga economie sclavagistă se afla în decompunere ... În S.U.A. sclavii eliberați aveau în față o implacabilă majoritate albă, cu care avea de intrat în competiție pentru pământuri și slujbe... Așa se face că în S.U.A. apare un sistem fundat pe două caste cu adânci potențe conflictuale, în timp ce în Brazilia multirasismul este de tipul unui spectru continuu de culoare..."^x).

x

x

x

Sub influența psihanalizei lui Freud, în antropologia culturală din ultimele 3-4 decenii s-a constituit un tip de explicație a fenomenului social cu largi influențe. Este interesant, pe scurt, să analizăm acest tip de explicație. Școala americană de antropologie culturală condusă de F.Boas ajunsese la un punct critic în explicație. Una dintre tezele majore avansate era aceea a "configuraționismului". Culturile reprezintă configurații unice. Sarcina omului de știință este captarea acestei unicități, a configurației specifice care își pune amprenta pe fiecare element particular. Dificultatea

x) M.Rarris - The Rise of Anthropological Theory.
Thomas Y Crowell Company, New York, 1968, p.242-243.

începe din momentul în care se pune problema explicării acestor configurații. Milton Singer remarcă în legătură cu această orientare "Impresia generală care se degajează este aceea că, configurațiile sînt entități atemporale fără antecedente sau consecințe cunoscute, dar care, odată stabilite într-un teritoriu particular ele devin automat modelatori atot-puternici ai evenimentelor și personalităților". Cheia acestor configurații era căutată mai mult în direcția psihologică. Ruth Benedict, urmașa lui F.Boas, exprima foarte clar această cale: "Culturile reprezintă, din acest punct de vedere, psihologia individuală proiectată pe un ecran uriaș, luînd proporții uriașe și un interval lung de timp".

Psihologia lui Freud părea a da un răspuns tocmai la această problemă: cum putem explica varietatea imensă a tipurilor de personalitate ca, pe această bază să putem explica mai departe tipurile de cultură, și deci, tipurile de organizare socială. Ideea centrală a psihanalizei freudiste poate fi exprimată într-o butadă aparținînd lui Freud însuși: copilul este părintele adultului. Experiențele din copilărie - suptul, toaleta, înfășatul, relațiile cu părinții, cu frații etc., sînt decisive pentru modelarea personalității adultului. Personalitatea astfel constituită este aceea care dă un profil specific culturii pe care o crează. Cheia specificității culturilor este căutată astfel în particularitățile psihologice ale indivizilor, iar acestea sînt explicate prin practicile de creștere a copiilor. O asemenea strategie explicativă este foarte clar exprimată de psihanalistul maghiar Géza Róheim: cercetarea trebuie să pună în evidență secvența cauzală fundamentală generată de experiența copilăriei spre practica adultului. Orice altceva este superficial. Complexul oedipian stă la baza tuturor manifestărilor culturale. Oricine neagă aceasta,

suferă de un complex oedipian suprimat și trebuie să meargă de îndată la psihanalist.

O asemenea strategie explicativă a generat un interes obsesiv pentru practicile de creștere a copiilor considerate ca factor explicativ de prim ordin.

Pe la mijlocul deceniului al 4-lea, Abraham Kardiner, în fruntea unui grup de antropologi și psihologi încearcă să dezvolte această strategie. Organizarea social-culturală, în concepția sa, poate fi considerată a fi compusă din trei sectoare între care există o secvență cauzală clară:

- Instituții primare. În general de aici fac parte obiceiurile legate de educația copiilor - practici educative, înfășurat, gratificația sau inhibarea copilului, organizarea familiei, modele de subzistență etc.

- Personalitatea de bază. Instituțiile primare, relativ stabile, crează un tip de personalitate specific respectivei comunități.

- Instituțiile secundare sînt acele instituții care satisfac nevoile și tensiunile psihologice create de instituțiile primare - sistemele de tabuuri, religia, ritualurile, povestirile folclorice, tehnicile de gândire etc. Ele sînt sisteme proiective, expresii ale personalității de bază.

Pentru a exemplifica această secvență cauzală să cităm concluziile lui Kardiner asupra profilului organizării social-culturale unei comunități arhaice-Alorese. Membrii comunității Alorese nu au elaborat o complexă artă religioasă. Ei manifestă scăzute așteptări în ceea ce privește recompensele din surse supranaturale. O asemenea atitudine apatică față de supranatural, ar putea fi explicată prin tipul de relație mamă-copil. Tratamentul copiilor este caracterizat la Alorese prin neglijare și inconsistență. Mamele pleacă la munca cîm-

pului, lăsînd copiii singuri un timp îndelungat. Aşa cum copilul nu aşteaptă gratificaţii de la mama sa, matura nu va spera într-un tratament mai bun din partea divinităţii.

Pe o asemenea strategie psihanalitică s-au constituit multe încercări de a explica caracterul naţional al diferitelor popoare, pornind de la practicile de educaţie (tentativele lui Gorer, de exemplu).

O amplificare a acestei perspective se datorează altor doi antropologi culturali - Whiting şi Child. Ei au lărgit secvenţa causală propusă de Kardiner, încercînd să caute o explicaţie şi pentru practicile de creştere a copiilor. Secvenţa causală propusă de ei este pe scurt următoarea: Sisteme de menţinere → Practici de educare a copilului → Variabilele personalităţii → Sisteme proiective.

Mai pe larg ea este redată în Schema 1.

Prin sistem de menţinere se înţelege întregul sistem economic, politic, de organizare socială.

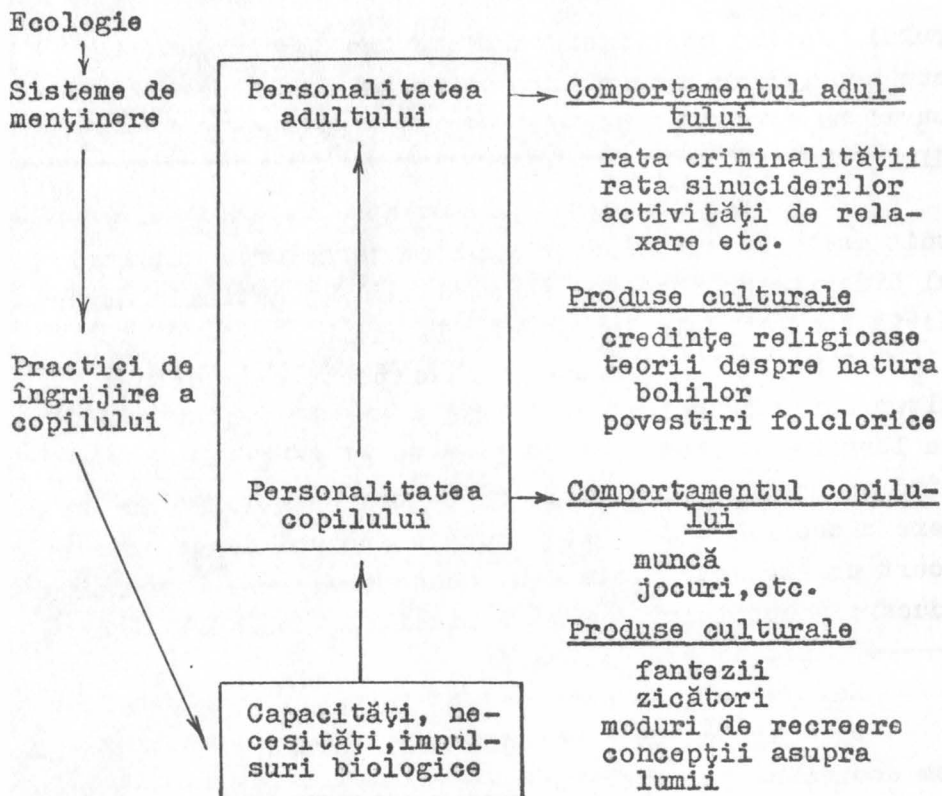
Autorii acestei strategii au încercat să testeze statistic diferitele relaţii cuprinse în acest model, utilizînd datele culese în legătură cu diferitele culturi arhaice. Ipotezele testate de ei sînt de genul următor:

- Există o corelaţie între tratamentul brutal al copiilor şi credinţa că spiritele supranaturale sînt brutale şi agresive.

- Există o corelaţie între lungimea timpului în care un copil doarme cu mama sa şi existenţa unor rituri de iniţiere masculină.

- Înţărcarea timpurie a copiilor corelează cu credinţa că bolile pot fi tratate bînd şi mîncînd.

- Disciplina sexuală severă corelează cu existenţa credinţelor în vrăjitorie.

Schema 1

Strategia explicării culturii fundată pe relația personalitate - cultură (B. Whiting)

Relațiile dintre modurile de subzistență și practicile de educație sînt de tipul următor: în colectivitățile în care apar constant surplusuri de recoltă, există o tendință ca procesul de socializare să se desfășoare în sensul modelării unei personalități caracterizate printr-o atitudine de supunere pasivă. Dimpotrivă, modurile de subzistență fondate pe vînătoare unde fluctuațiile sînt mai mari, vor genera practici educative care să

formeze puternice tendințe de afirmare individuală.

Un exemplu de analiză oferit de Whiting și Child va ușura înțelegerea acestui lanț causal. Iată cum explică ei organizarea social-culturală a unei comunități tropicale : Climatul tropical (condițiile ecologice, deci) → deficiențe de proteine în timpul copilăriei → Necesitatea unei perioade îndelungate de alăptare care să asigure, în perioada critică, necesarul de proteine → Interruperea alăptării de nașterea unui al doilea copil este eliminată prin prelungirea tabuului cu privire la relațiile sexuale în timpul alăptării → De aici, plus abundența mijloacelor de hrană crează posibilitatea poligamiei. → Poligamia crează patrilocalitate și patrilinearitate; Deasemenea, cum este firesc, într-o familie poligamă, bărbatul doarme separat de soțiile sale. Ca un subprodus al acestei situații → Obiceiul ca mama să doarmă cu copilul → Identificare puternică a copilului cu mama care intră în contradicție cu cerința ca adolescentul să se identifice cu rolul de bărbat → Rituri de trecere foarte severe care să soluționeze această contradicție.

Lăsînd la o parte numeroasele obiecții pe care secvența causală propusă de Whiting și Child le ridică, putem observa că ea este parțială. Nu este explicată organizarea "Sistemului de menținere" care reprezintă în fapt o parte centrală a vieții sociale. Deasemenea, relația dintre sistemul de menținere (economic, politic etc.) și manifestările religioase, filozofice, artistice etc. sînt considerate numai prin intermediul configurațiilor psihologice ale tipului de personalitate, iar nu și printr-o determinare directă.

Numeroasele dificultăți pe care le ridică o strategie explicativă de tip psihologist a făcut ca în ultimii ani popularitatea ei să scadă considerabil. După

război s-a constituit în antropologia culturală o nouă orientare, mai apropiată de strategia marxistă (în fapt cu multe influențe marxiste), denumită, în general, materialism cultural (Harris), sau ecologie culturală în unele variante. Analiza principiilor sale fundamentale este instructivă în contextul confruntărilor teoretice actuale în jurul marxismului.

X

X

X

Leslie White, opunându-se interpretărilor psihologice dominante în antropologia culturală americană propune o cu totul altă strategie explicativă. Sistemul socio-cultural, după părerea sa este compus din 3 mari subsisteme: tehnologic, social și ideologic. Între acestea este postulată o relație cauzală în sensul următor: "Sistemele sociale sînt determinate de sistemele tehnologice, iar filozofii și artele exprimă experiența umană așa cum este ea determinată de tehnologie și refractată de către sistemul social". Sistemele social-culturale sînt determinate de cantitatea de energie produsă. Celebra "lege fundamentală a evoluției" formulată de către White, în legătură cu care mulți comentatori remarcă faptul că este o reluare nemărturisită a teoriei marxiste, postulează tocmai o relație directă între gradul de dezvoltare a tehnologiei și tipul de organizare social-culturală.

Gradul de elaborare a modelului explicativ propus de White și în special cazurile pentru care el a fost constituit - societățile arhaice - face dificilă o comparare a sa cu strategia marxistă de explicație a fenomenului social. Interesant este însă faptul că ideea caracterului determinant al factorilor materiali, într-o

formă sau alta, începe să pătrundă tot mai mult în reflexia socială actuală.

O variantă mult mai elaborată a acestei noi interpretări aparține lui Steward - așa-numita "ecologie culturală". Steward consideră și el că factorul material este acela care determină profilul sistemelor socio-culturale. Mai precis, articulația dintre procesele de producție și tipul de habitat reprezintă factorul determinant. În fiecare caz în parte, consideră el, este necesar să distingem "miezul culturii" care este dat de constelația trăsăturilor legate nemijlocit de activitățile de subzistență și organizarea economică. Multe alte trăsături au o mare variabilitate potențială pentru că ele nu sînt legate direct de "miezul culturii". Aceste trăsături secundare, determinate într-o mare măsură de trăsături cultural-istorice, de inovații și împrumuturi accidentale, dau aparența de frapantă distinctivitate culturilor care în fapt au un "miez" similar. De exemplu, analizînd sistemele socio-culturale ale comunităților de vînători și culegători, Steward pune în evidență similaritățile lor structurale. Varietatea tipurilor acestor cete este dată de relația dintre capacitatea productivă a tehnologiei de nivel inferior și varietatea tipurilor de habitat. Tehnicile de vînătoare și culegere slab productive în medii neprielnice produc o serie de consecințe similare: densitate scăzută (mai puțin de o persoană pe kilometru patrat); comunitatea umană va fi deci redusă ca dimensiuni (30-50 persoane), însă mai largă decît familia nucleară, din cauza mai marii eficiențe a unui grup mai mare în activitățile de procurare a hranei și cele de asigurare a securității și război.

Analiza așa-numitelor "civilizații hidraulice" reprezintă un exemplu foarte clar de asemenea explicație.

Ea mai relevă, totodată, și influența teoriei lui Marx asupra orientării "ecologiei culturale". Ideea unor "puternice civilizații hidraulice" este lansată de Karl Wittfogel în 1929, pornind de la teoria lui Marx a "modului de producție asiatic". Steward o reia și demonstrează că, în cinci regiuni diferite - Peru de nord, Mexicul central, Mesopotamia, Egipt și China de Nord, datorită unei relații similare tehnologiei - mediu, același tip de sistem social-cultural a apărut. O asemenea relație este formulată de către Steward în termeni cauzali lipsiți de echivoc: "Dată fiind o combinație de Homo sapiens, o sămânță nutritivă și tare, o vale semiaridă, ample surse de apă, teren potrivit pentru irigații, este înalt probabil ca civilizații ale irigației să se dezvolte". Trecerea de la cultivarea bazată pe ploaie la irigații a fost peste tot corelată cu o rapidă creștere a populației, dezvoltarea familiei nucleare, stratificarea socială puternică, constituirea unei puternice birocratii, construcții de impresionante monumente, războaie de expansiune.

x

x

x

Modele explicative în sociologia contemporană

Prin natura sa, sociologia s-a orientat mai puțin spre aspectele curioase ale vieții sociale, și mai mult spre cele mai clare, mai simple, mai raționale - economic, politic, juridic, în cadrul societăților moderne, în care raționalitatea este un principiu de bază. Din acest punct de vedere, dezvoltarea antropologiei culturale a fost relativ diferită de cea a sociologiei. Opțiunea idealistă explicită din sociologie a fost mai clară, mai directă decât cea din antropologie. Este cazul de exemplu al lui Max Weber. Vom analiza pe scurt teoria

weberiană datorită faptului că ea a avut o influență esențială asupra dezvoltării sociologiei occidentale.

Max Weber a adus în sociologie o mulțime din temele dezvoltate în cadrul filozofiei germane neo-kantiene. În primul rând, relativismul teoretic, provenit direct din teza caracterului singular, nerepetabil al fenomenelor sociale. După părerea sa realitatea socială este informă, avînd în ultimă instanță un substrat irațional. Ea are însă o capacitate inepeuizabilă de a genera semnificații posibile. Diferitele teorii nu pot epuiza bogăția infinită a realului. "Ele nu sînt decît încercări de a pune ordine în haosul de fapte care a intrat în sfera noastră de interes, de fiecare dată, pe baza stării cunoștințelor și a structurilor conceptuale care ne stau la dispoziție"¹⁾. Există din această cauză o pluralitate de modele teoretice valide care aproximează aceeași realitate. Teoriile noastre sînt, din acest punct de vedere, aproximări relative ale realității. Pe această bază se dezvoltă problematica weberiană a "tipurilor ideale".

Max Weber împletește relativismul cu indeterminismul. Acțiunea umană este caracterizată, în ultimă instanță, prin creativitate și iraționalitate. În aceste condiții, științele umane principial nu pot atinge o completă predictibilitate a fenomenului pe care îl cercetează. Judecățile de valoare care fundează opțiunile fundamentale ale oamenilor "se sprijină în ultimă analiză pe anumite idealuri avînd prin chiar aceasta o origine subiectivă"²⁾. Conținutul propriu-zis al acțiunii umane este dictat de voință. Iar voința este un dat subiectiv pur, care, principial, nu poate constitui obiectul științei. Indeterminismul și relativismul weberian

1. Max Weber - Essais sur la théorie de la science. Paris, Plon, 1965, pag.203.
2. Max Weber - Idem, pag.123.

își are deci, în ultimă analiză originea în tipul idealist de explicație sugerat. Este deasemenea de reținut că idealismul weberian nu este de tip raționalist, ci iraționalist. Care este, în aceste condiții, sarcina științei ? Max Weber o spune clar: orice analiză științifică trebuie să ajungă la elementele ultime ale acțiunii; acestea pot fi exprimate prin categoriile de "scop" și "mijloace". Scopul este un dat subiectiv. El nu constituie deci obiectul științei. Știința se poate ocupa de mijloacele folosite. În primul rînd, ea poate să determine măsura în care un mijloc sau altul duce realmente la realizarea scopului propus (conformitatea mijlocului cu scopul). Deasemenea, ea poate să determine eventualele consecințe neintenționate ale utilizării unui mijloc sau a altuia. Este aici inaugurată o perspectivă care a dominat pînă nu demult, întreaga știință occidentală. Alegerea nu intră în sarcina și responsabilitatea omului de știință. Printr-o critică tehnică omul de știință face posibilă confruntarea dintre intenții și posibilități, dintre diferitele mijloace posibile și realizările pe care acestea efectiv le aduc, inclusiv consecințele lor neintenționate—"a înclina însă această confruntare pînă la decizie, aceasta nu mai este însă o sarcină posibilă a științei, ci a omului dotat cu voință: el singur deliberază și alege între valorile în discuție, în conștiință de cauză și după propria sa concepție despre lume. Știința poate să-l ajute a-și da seama că orice activitate ... semnifică prin consecințele sale o luare de poziție în favoarea anumitor valori și, prin aceasta, de regulă generală ... contra altor valori. A face însă alegerea este numai treaba sa"¹⁾. Știința mai poate realiza și o analiză critică a valorilor însele, a voinței.

1. Idem, pag.124.

Dar această critică se limitează doar la scoaterea în evidență a coerenței interne, iar nu a justificării lor ultime. Ea este deci "o judecată logico-formală asupra materiei conținute în judecățile de valoare și ideile date istoric; ea nu ar fi deci decît un control al ideilor după postulatul non-contradicției interne a vrutului"¹⁾. Sarcina științei este deci de "a ajuta omul de voință a lua cunoștință de el însuși, pe de o parte de axiomele ultime care formează baza conținutului voinței sale și pe de altă parte, a etaloanelor de valoare de la care el pornește inconștient sau de la care trebuie să pornească pentru a fi consecvent. A ajuta individul să ia conștiință de aceste etaloane ultime care se manifestă în judecata de valoare concretă, iată în final ultimul lucru pe care critica îl poate realiza în afara speculațiilor. Cît despre a ști dacă subiectul trebuie să accepte aceste etaloane ultime, aceasta este treaba sa proprie, o chestiune care este de resortul voinței și conștiinței sale, nu de acela al unei cunoașteri empirice"²⁾.

În acest context, filozofia socială și sociologia, ca știință a socialului sînt principial diferite. Știința am văzut cu ce trebuie să se ocupe și cu ce nu. Filozofia poate, datorită faptului că este speculație, că promovează puncte de vedere particulare, ordonîndu-le și susținîndu-le, să se ocupe de discutarea de conținut a idealurilor, scopurilor și valorilor. "a purta o judecată de valoare asupra validității acestui fel de valori (este vorba de cele personale, ale actorului - n.n.) este o treabă de credință și, poate, de asemenea o sarcină a gîndirii speculative și a interpretării sensului vieții și al lumii, dar cu siguranță, nu este obiectul

1. Idem, pag.125.

2. Idem, pag.126.

unei științe empirice"¹⁾. Cu alte cuvinte, filozofia socială poate fi fie o profesiune de credință personală, fie o speculație, întotdeauna dintr-un punct de vedere particular.

Acest raționament weberian, după cum se vede dădea o bază idealist iraționalistă acceptării pluralității sociale. Actorii umani, înzestrați cu voință, au diferite orientări. Aceste orientări principial diferite sînt produse ale inconstienței, ale actului creației, justificarea lor fiind principial în afara științei. Știința le poate doar înregistra empiric prezența. Se deschide pe această bază posibilitatea unei sociologii, fundată însă pe postulatul de bază al strategiei idealiste de explicație. Tipul de explicație propus de Weber este relevant din acest punct de vedere. Pentru a explica o acțiune, trebuie s-o interpretăm în termenii sensului său subiectiv intenționat. O asemenea interpretare este desemnată de către Weber prin termenul de "comprehensiune" (Verstehen) și considerată ca metodă esențială a sociologiei. Determinînd acest sens subiectiv intenționat, sîntem în posesia unei explicații cauzale a acțiunii. Scopul considerat de fiecare este o cauză a acțiunilor sale. Sociologul american Talcott Parsons, care a reprezentat figura centrală a sociologiei americane și occidentale, începînd cu deceniul al cincilea, reia în bună parte, acest mod de raționare.

Perspectiva lui Parsons este strict sociologică. Societatea este constituită din activitățile umane și, în această calitate ea trebuie analizată. Pentru a descrie atît societatea, cît și sistemele sociale particulare sau chiar acțiunile umane individuale, el folosește termenul generic de "acțiune". Acțiunea se definește ca activitate a unuia sau a mai multor actori, într-o anu-

1. Idem, pag.127.

mită situație în vederea realizării unui anumit scop. Acțiunea constituie un sistem. În calitatea sa de sistem, acțiunea prezintă o serie de caracteristici care constituie obiectul de cercetare al sociologiei. Orientarea generală a acțiunii este însă dată de scopurile, ideile, reprezentările oamenilor. Din acest punct de vedere, Parsons preia soluția lui Max Weber. Analizând variatele teorii sociologice elaborate (interesant este faptul că teoria marxistă nu figurează printre acestea) concludem că toate converg către ceea ce el numește o teorie voluntaristă a acțiunii. Cu alte cuvinte, orice teorie socială trebuie să considere că ideile și idealurile au un important rol cauzal. Ca atare ele trebuie considerate ca fiind variabile independente. Soluția lui Max Weber - relația dintre idei și structura socială existentă trebuie considerată ca fiind o interdependență reciprocă - i se pare foarte bună. Această interdependență sugerează faptul că lumea fenomenelor reale influențează asupra ideilor, a conținuturilor ideale, dar această influență nu este niciodată completă. Un anumit grad de libertate, de autonomie caracterizează acțiunea. O teorie a acțiunii, aprecia Parsons trebuie să se fundeze pe postulatul voluntarist conform căruia alegerea între diferitele alternative valorice, între diferite cursuri de acțiune trebuie considerată cel puțin parțial liberă, nedeterminabilă. Concluzia unui asemenea raționament este clară: De ce o societate are o orientare sau alta, își propune un scop sau altul, nu reprezintă un obiect de explicație științifică. El poate doar fi înregistrat empiric, ca un scop formulat real care influențează întregul sistem social. Odată date scopurile unei societăți, sociologul poate determina cu rigurozitate modul în care acțiunea socială se constituie ca un sistem real, obiectiv, cu propriile sale cerințe, legi.

Cda. 81/977 Fasc. 10

Poziția fundamentală a teoriei lui Parsons rămâne însă tipic idealistă. Profilul ultim al realității sociale este dat de opțiunile valorice fundamentale ale oamenilor, de scopurile mari pe care aceștia și le pun. În calitatea lor de factori determinanți, idealurile trebuie considerate ca variabilă independentă, nedeterminabilă, înregistrabilă doar empiric. Idealul, conștiința reprezintă punctul de pornire absolut al analizei.

Acest postulat fundamental de tip idealist deschide posibilitatea acceptării pluralității organizărilor sociale. În numele diviziunii muncii, sociologul își izolează ca obiect de studiu constituirea și funcționarea sistemelor sociale, pe care le consideră a fi "date" din punct de vedere empiric. De ce ideile oamenilor variază, nu mai este o problemă teoretică a sociologiei. Ea este o evidență empirică de la care analiza trebuie să pornească. Prin aceasta, sociologia nu numai că se rupe de filozofia socială, dar își îngustează foarte mult și obiectul său de studiu. Ea capătă o orientare empiristă, susținută filozofic de pozitivism. Marile reflexii la nivelul filozofiei sociale sînt practic inexistente în gîndirea socială contemporană constituită în cadrele sociale capitaliste. O sociologie empiristă, pragmatică, cu un orizont îngust îi ține locul. Principiile fundamentale ale organizării sociale sînt luate ca date, empiric. Știința nu ajunge la discutarea lor.

x

x

x

Ideea caracterului determinant în ultimă instanță, a factorului material a început să-și facă loc, tot mai mult și în sociologia occidentală din ultimele 2-3 decenii. Ea a luat forma diferitelor teorii ale societății industriale (Raymond Aron, de exemplu), sau, mai nou,

teoriile societății post-industriale (Daniel Bell, de exemplu). S-ar putea spune că aceste teorii nu exprimă orientări de excepție, ci mai degrabă, o serie de postulate mult mai larg difuzate în sociologia actuală. Din punctul de vedere al strategiei explicative analizate în acest capitol, două teze fundamentale ale acestor teorii ne interesează. Aceste două teze sînt strîns legate, a doua fiind, în fapt, o consecință logică a primeia.

1) Tipul de tehnologie determină profilul general al unei societăți. Societățile pot fi împărțite în societăți preindustriale și societăți industriale (teoria societății industriale), la care teoriile mai noi adaugă un al treilea tip, societățile postindustriale. Spre deosebire de strategia marxistă, aceste orientări atribuie tehnologiei doar o influență directă asupra vieții sociale. Relațiile de producție care în strategia marxistă au un rol fundamental în determinarea profilului unei societăți nu sînt considerate a fi determinate de nivelul și caracterul forțelor de producție, ci mai degrabă ca un produs suprastructural, consecința unor decizii politice și ideologice. Negarea unei relații obiective, necesare între tehnologie și relațiile de producție reprezintă elementul esențial al divergenței dintre aceste teorii și marxism.

2) Afirmînd numai o relație directă între tehnologie și restul elementelor sistemului socio-cultural se ajunge inevitabil la cea de a doua teză: Sistemul social și sistemul cultural (suprastructura în termenii teoriei marxiste) nu sînt determinate cauzal de sistemul productiv. Cele trei sisteme - producție, organizare socială, cultură - sînt autonome, interacționează reciproc, fără ca unul dintre ele să fie determinant în raport cu celelalte. În acest sens, Daniel Bell este explicit. El

împarte societatea în trei mari părți: a) Structura socială - economia, tehnologia, sistemul ocupațional; b) Politicul - sistemul de distribuire a puterii și de reglementare a cerințelor contradictorii ale indivizilor și grupurilor; c) Cultura - domeniul simbolismului expresiv și al semnificațiilor. Intre aceste trei mari părți nu există o relație cauzală: "Eu nu pretind că schimbările în structura socială determină schimbări corespunzătoare în politică și în cultură. Mai de grabă, schimbările din structura socială pun probleme pentru restul societății"¹⁾.

Pînă la urmă se ajunge la o explicație de tip pluralist, despre care s-a vorbit mai înainte, cu toate dificultățile sale.

Pe baza acestor două teze se pot constitui teorii ale societății contemporane în acord cu exigențele ideologice ale societății capitaliste. Asupra implicațiilor ideologice ale strategiei propuse de teoriile societății industriale și post-industriale se va reveni pe larg în capitolele următoare.

Dispute în jurul modelului structuralist - funcționalist. Dacă facem abstracție de orientările strict empiriste, al căror obiectiv ultim îl reprezintă colectarea de date cît mai sistematice cu putință în legătură cu un fenomen sau altul și cu relațiile dintre ele, cea mai mare parte a încercărilor de constituire a unor teorii coerente asupra vieții sociale, în ultimele 4-5 decenii au avut loc în cadrul așa numitei orientări structuralist-funcționaliste. Există aproape un acord unanim asupra faptului că fenomenele sociale nu pot fi explicate în mod satisfăcător prin schemele simplifi-

1. Daniel Bell - The Coming of Post-Industrial Society. Basic Books, New York, 1973.

cate ale cauzalității. Ele constituie sisteme complexe, în care interacțiunea și interdependența este mai adecvat abordabilă din perspectiva altor scheme explicative, centrate pe conceptele de sistem, funcție, structură. Asupra semnificației acestor concepte vom reveni pe larg atunci când vom analiza determinismul social. Cîteva elemente sînt însă necesare aici pentru a înțelege orientarea fundamentală a teoriilor sociale nemarxiste contemporane. Este de asemenea un lucru unanim recunoscut că teoria marxistă a devansat apreciabil actualele tentative structuralist-funcționaliste. Ceea ce se numește la ora actuală "gîndire sistemică", adică analiza fenomenelor din perspectiva caracterului lor de sistem, este o caracteristică evidentă a abordării marxiste. Deși din multe puncte de vedere teoriile sociale de după Marx, constituite în afara marxismului, au explicitat și dezvoltat elementele teoretice ale unei abordări structural-funcționaliste a vieții sociale, ele nu au continuat depășind teoria marxistă, ci în multe privințe s-au situat pe poziții teoretice net diferite de marxism. Din acest punct de vedere, putem vorbi la ora actuală de un model teoretic distinct elaborat de către teoria marxistă, diferit de modelele teoretice elaborate în afara sa.

Ideea fundamentală a noii perspective este aceea că societatea reprezintă un sistem. Pluralitatea fenomenelor sociale existente la un moment dat în cadrul unei comunități nu sînt independente unele în raport cu altele, ci interdependente. Fiecare acționează asupra celorlalte, rezultatul acestei interacțiuni fiind o stare de echilibru relativ. Societatea existentă la un moment dat reprezintă, din acest punct de vedere, rezultatul procesului de adaptare reciprocă a componentelor vieții sociale, cu alte cuvinte, o stare de echilibru. Conceptul de echilibru a fost preluat de științele naturii și uti-

lizat în mod eficace la descrierea fenomenelor sociale. Această stare de echilibru este exprimată în teza fundamentală a unității funcționale a societății. Iată cum definea antropologul englez Radcliffe-Brown, unul dintre cei care au adus o contribuție importantă la lansarea structuralism-funcționalismului, unitatea funcțională a societății: ea este "condiția grație căreia toate părțile sistemului social lucrează împreună cu un grad suficient de armonie sau coeziune, fără a se produce conflicte durabile sau conflicte care nu pot fi tolerate". Menținerea acestei armonii interioare, coerența sistemului social, reprezintă una dintre cerințele fundamentale ale existenței societății ca atare. Din această cauză, sistemul social va reacționa de fiecare dată când un element al său se modifică astfel încât pune în primejdie unitatea sa funcțională. Reacția sistemului se va desfășura în sensul refacerii unității. Conceptul de funcție se definește în acest context. Astfel, la Radcliffe-Brown, funcția înseamnă contribuția unui element la menținerea, conservarea sistemului din care face parte. Ea poate fi o funcție pozitivă - contribuția la menținerea sistemului - sau negativă (disfuncție) - produce tensiuni interne, dizarmonie. Pe această linie, concluzia este că sistemul normal este acel sistem caracterizat printr-o înaltă unitate funcțională, în care nu există disfuncții importante.

Conceptul de structură se referă la tipul elementelor în care sistemul este compus și la relațiile lor reciproce. Organizarea sistemului este deci descrisă prin acest termen. Intr-un anumit sens, descrierea structurală caută să surprindă tipul de echilibru caracteristic la un moment dat unui sistem social anumit. De ce din acest ansamblu, un anumit element face parte și nu un altul reprezintă o întrebare la care conceptul de

structură dă un răspuns. Intr-un anumit fel, conceptul de structură reprezintă instrumentul conceptual necesar descrierii pluralității tipurilor de organizare a sistemelor sociale. Dincolo de variațiile accidentale, caracteristicile constante sînt surprinse prin acest concept. Dacă ne interesează, de exemplu organizarea familiei, familiile unei comunități pot fi foarte diferite între ele datorită intervenției a o mulțime de factori accidentali. Toate însă au o serie de caracteristici comune: rolurile pe care soții le au de îndeplinit, tipul de relații dintre soți, poziția copiilor etc. Cel mai simplu mod de a determina aceste caracteristici relativ constante, este de a utiliza normele, valorile, modelele culturale care reglementează relațiile particulare și care tind să le dea un profil distinct. Din acest punct de vedere, structura familiei dintr-o comunitate poate fi foarte diferită de structura familiei dintr-o alta. Descrierea unei structuri reprezintă un pas mai înainte în înțelegerea fenomenelor sociale. Ea ne oferă regularitatea empirică din fenomene, în raport cu materialul factual individual. Ea reprezintă deci o primă sistematizare a materialului, fără a oferi însă, prin ea însăși, o explicație: de ce există acest tip de structură și nu un altul. Termenul de structură indică în primul rînd, faptul că există o interconexiune între toate elementele unui sistem social, și în al doilea rînd, că această interconexiune este constantă, exprimîndu-se într-un fel de echilibru, în jurul căruia, datorită factorilor accidentali, realitatea poate varia.

Un tip distinct de analiză îl reprezintă ceea ce s-ar putea numi "funcționalismul universalist". Conceptul de funcție sugerează faptul că fiecare fenomen social trebuie explicat nu printr-o cauză, ci printr-o cerință care îl determină, îl modelează - o necesitate, nevoie,

cerință funcțională. A explica înseamnă a descoperi tipul de funcții pe care un fenomen social sau altul le realizează. Două exemple vor da o imagine asupra acestui tip de explicație.

Una dintre cele mai cunoscute explicații funcționaliste este datorată antropologului B.Malinowski. El pornește de la ideea că "funcția nu este altceva decât satisfacerea unei nevoi prin intermediul unei activități". Intreaga organizare socială, cultura în general, reprezintă o mulțime de instrumente elaborate de către colectivitate în vederea satisfacerii nevoilor sale. Punctul de plecare al analizei trebuie, deci să-l constituie determinarea nevoilor. Nevoia reprezintă pentru Malinowski (și acest sens este oarecum unanim acceptat), acel sistem de condiții care este suficient și necesar pentru a asigura organismului sau colectivității umane menținerea sau supraviețuirea. Malinowski prezintă o listă de nevoi universale, cărora le corespund sectoare ale organizării sociale și culturale. Sînt distinse două mari clase de nevoi:

a. Nevoi elementare - nevoile predominant biologice - ca de exemplu, nevoia de somn, de hrană, de reproducere.

b. Nevoi derivate, care provin din nevoile elementare. Pentru satisfacerea nevoilor elementare, omul are nevoie de instrumente, de organizare socială etc. Nevoile derivate sînt la rîndul lor de două categorii: 1) Nevoi instrumentale (economice, politice, educaționale, morale) și 2) nevoi integrative (religia, magia, știința, arta).

Intre nevoi și sectoarele socio-culturale se stabilesc relații de corespondență strictă, ca cele din următorul tabel:

A.

Nevoi elementare

1. Metabolism
2. Reproducere
3. Bunăstare corporală
4. Securitate
5. Mișcare
6. Creștere
7. Sănătate

B.

Răspunsuri culturale

1. Subzistență
2. Parentate
3. Adăpost
4. Protecție
5. Activitate
6. Educație
7. Igienă

Nevoile derivate provin din cele elementare. Ele stau într-un raport instrumental în raport cu acestea și le corespund răspunsuri culturale specifice:

Nevoi derivate

1. Aparatul cultural al instrumentelor și bunurilor de consum trebuie să fie produs, întreținut și înlocuit printr-o producție nouă.
2. În conduita umană, tot ceea ce atinge normele tehnice, obiceiurile, dreptul, trebuie să fie codificat și reglat prin sancțiuni.
3. Materialul uman care are ca misiune întreținerea instituțiilor trebuie să fie reînnoit, format, antrenat, trebuie să primească întreaga știință transmisă prin tradiție.
4. În interiorul fiecărei instituții, autoritatea trebuie să fie definită, dotată cu puterea și mijloacele care să permită a se determina executarea ordinelor.

Răspunsuri culturale

1. Economia
2. Controlul social
3. Educație
4. Organizarea politică

Calitatea de a satisface un set de nevoi elementare și derivate conținute în însăși natura umană și a vieții sociale reprezintă un sens al conceptului de funcție la Malinowski. După cum se vede, avem aici nevoi universale și ca răspunsuri la ele, sectoare socio-culturale universale. Un al doilea sens acordat conceptului de funcție de către Malinowski se referă la legătura durabilă existentă între două sau mai multe elemente, cât și relația dintre fiecare element în parte și "întregul" (societatea sau cultura). Dacă în primul sens, analiza funcțională avea prioritate - un element oarecare este determinat prin necesitatea la care răspunde, cel de al doilea sens, subordonează analiza funcțională cele structurale, semnificația unui element în raport cu celelalte elemente ale sistemului din care face parte, cu alte cuvinte, poziția sa structurală aici.

Deși pornește de la alte presupoziiții, și teoria lui Parsons ar putea fi caracterizată prin ceea ce aici am numit funcționalism universalist. Societatea reprezintă un sistem de acțiune la care participă mai mulți actori. Orice sistem, trebuie să se organizeze astfel încât să poată răspunde la patru tipuri universale de imperative, sau cerințe funcționale: a) Atingerea scopului - fiecare sistem este constituit în vederea realizării unui anumit scop. Din această cauză realizarea acestuia reprezintă o cerință fundamentală pentru orice sistem de acțiune. b) Adaptarea - sistemul trebuie să se adapteze la mediul său. c) Menținerea modelelor latente - sistemul este organizat și funcționează în acord cu un set de norme și valori instituite. Menținerea și reîntărirea lor reprezintă o cerință funcțională esențială pentru menținerea sistemului în general. d) Integrarea - părțile componente ale sistemului trebuie integrate în activitatea specifică a sistemului, eliminându-se

dizarmoniile interne. Principalele caracteristici ale sistemelor pot fi determinate în raport cu satisfacerea acestor cerințe funcționale universale. Dacă considerăm societatea ca un întreg, pot fi distinse analitic patru subsisteme, fiecare dintre ele avînd o orientare precisă spre unul dintre cele patru imperative funcționale: Sistemul cultural are ca funcție menținerea modelelor latente, sistemul politic are ca funcție realizarea scopurilor, sistemul economic se organizează în vederea realizării funcției adaptative, iar sistemul comunitar are ca orientare funcțională realizarea integrării. Societatea poate fi înțeleasă ca o interrelație multiplă a acestor patru subsisteme fundamentale. Profilul fiecărui subsistem, ca și în cazul teoriei lui Malinowski, este determinat de funcția pe care acesta o îndeplinește și anume satisfacerea unei cerințe funcționale fundamentale. Alături de imperativele universale, sau condițiile funcționale ale oricărui sistem ca și Malinowski Parsons acceptă și un set de funcții considerate ca secundare, derivate sau contingente. Acestea provind din condițiile particulare externe sau interne ale fiecărui sistem, de exemplu, cerințele ajustării reciproce a sistemelor.

Disputele în jurul existenței unor condiții funcționale universale ale vieții sociale sînt foarte frecvente. Pentru a întregi imaginea vom cita din lista condițiilor funcționale universale avansată de Edward Bruner "controlul agresivității, sisteme de alccare a proprietății și a femeilor;...impunerea unei întîrzieri necesare între dorință și satisfacere, represiunea dorințelor inadmisibile pentru societate în subconștient și sublimarea lor în motive sociale pozitive; oferirea de gratificații de substituție pentru impulsurile reprimare, prin fantezii, literatură, teatru, povestiri

folclorice, jocuri, ritualuri religioase; definirea persoanelor care pot deveni obiecte sexuale".

Funcționalismul universalist a avut marele merit de a pune în discuție o serie de funcții universale ale elementelor sistemului social. De exemplu a încercat să răspundă la asemenea întrebări de deplin justificate: care sînt funcțiile religiei, care sînt funcțiile artei, ale politicului etc. Dificultatea cea mare a sa stă însă în faptul că dacă dă răspunsul la întrebarea "de ce?" - de ce există religie, de ce există artă, de ce există politică - nu poate răspunde la întrebarea "cum"? - cum există religia într-o anumită comunitate sau alta, sau arta, sau politica. El nu poate principial oferi un răspuns, o perspectivă de a căuta un răspuns, mai corect spus, la problema varietății imense a vieții sociale. El a ignorat una dintre obiecțiile fundamentale ridicate de Marx împotriva abordării abstracte, universaliste a fenomenului social: chiar dacă există o serie de caracteristici abstracte pe care merită să le descoperim, de pe poziția lor nu putem face nici un pas mai înainte în explicarea varietății concret-istorice. S-ar putea chiar, adăoga Marx, ca unele fenomene pe care noi le considerăm a fi universale să nu reprezinte decît forme particulare de organizare cu care, fiind ale noastre, ne-am obișnuit într-o asemenea măsură, încît nici nu mai putem gîndi alternative. Religia reprezintă un asemenea exemplu. Antropologia tratează religia, de cele mai multe ori, ca pe un fenomen universal. Ea a fost pînă acum specifică tuturor societăților. Nu este însă nici un motiv aici de a o considera și în viitor ca o formă socială obligatorie. A spune că religia are, așa cum Durkheim o face, o funcție integrativă este corect și incorect totodată. Că are o asemenea funcție, este indiscutabil. Dar integrarea societății, ca și celelalte funcții ale religiei,

pot fi realizate și prin alte tipuri de elemente sociale, nereligioase. Putem spune deci că într-un anumit context, bine definit, religia s-a constituit și a îndeplinit o serie de funcții. Dificultatea funcționalismului este deci că nu poate identifica cauzele particulare care fac ca o cerință funcțională să fie îndeplinită de un element oarecare și nu de un altul. Același raționament se aplică și politicului, care, în concepția lui Marx este un fenomen istoric. Datorită acestei tratări, de multe ori s-a interpretat îngust un fenomen concret istoric, cu funcții foarte bine definite la un moment dat, ca universal, prin reducerea la funcții abstracte. A spune de exemplu că statul (cel hitlerist, sau cel sclavagist, sau cel capitalist democratic sau cel socialist) realizează funcția de a formula obiectivele sociale generale și de a mobiliza activitatea socială pentru realizarea acestora este, desigur într-o oarecare măsură corect, dar într-o mult mai mare măsură incorect.

Teoria lui Marx merge pe o cu totul altă linie decât acest tip de funcționalism universalist. Fără a nega o serie de cerințe funcționale foarte abstracte universale, provenite din natura biologică a omului și din caracteristicile elementare ale vieții sociale și ale relației dintre societate și natură, Marx considera că acestea sînt cu totul insuficiente pentru o explicație a varietății istorice. Cerințele funcționale în spațiul cărora societatea umană se constituie la un moment dat sînt concrete: conducerea societății nu este o activitate abstractă ci una concretă - a unui grup, sau clase sociale care organizează și conduce societatea în spiritul propriilor sale interese. O anumită organizare a activității economice determină o anumită organizare a sistemului politic. Cu alte cuvinte, cerința unei activități de conducere este nu o cerință abstractă, ci

concretă, cerință a unei societăți anumite, structurată într-un anumit fel. Din această cauză, Marx considera ca fiind de o eficiență minimă analiza abstractă a societății în sine. Determinarea unor structuri sociale particulare, a unor forme speciale de organizare reprezintă obiectivul esențial al cercetării, așa după cum s-a văzut. Cu alte cuvinte, în teoria lui Marx analiza funcțională nu este universalistă (valoarea acesteia este demonstrată a fi minimă), ci concret istorică. În primul rând, tipul de formațiune socială reprezintă un cadru prim de specificare a principalelor cerințe funcționale care funcționează aici. Nici acesta nu este însă absolut suficient. El trebuie particularizat în continuare cu totalitatea împrejurărilor și a condițiilor relevante. Numai în acest fel vom putea să ajungem la o explicație satisfăcătoare.

În al doilea rând, structuralismul-funcționalist tinde să elaboreze o teorie abstractă a societății în general. Acest lucru a fost devedit de către Marx ca imposibil. Nu există o structură socială generală, universală, după cum nu există nici cerințe funcționale abstracte, universale. În fapt, structuralism-funcționalismul, în perspectiva universalistă în care se plasează, reușește mai degrabă să formuleze un limbaj universal teoretic cu ajutorul căruia să descrie faptele sociale. El are însă iluzia că acest limbaj oferă prin el însuși și o explicație. A spune, de exemplu, că un subsistem îndeplinește o funcție în cadrul structurii sociale este în fapt echivalent cu a spune că un fenomen oarecare are o cauză. Dar aceasta nu ajută cu nimic procesul de determinare a respectivei funcții. Din acest punct de vedere, teoria lui Marx conține câteva teze care specifică tipul de relații structural-funcționale. De exemplu el determină o anumită relație structural-funcțională din-

tre bază și suprastructură, în general, dintre ideologie și activitățile sociale practice.

Structuralism-funcționalismul clasic - varianta lui Parsons sau Radcliffe-Brown - pune un accent exclusiv pe integrarea în sistemul existent, pe contribuția la menținerea acestuia. Schimbarea, dezvoltarea, contradicția internă, disfuncția sînt ignorate. Disfuncția și conflictul sînt considerate exclusiv din punctul de vedere negativ. Caracterul conservator al acestei viziuni este remarcat de către toți comentatorii.

Proiectul lui Claude Levi-Strauss de analiză structurală este cu totul diferit de cel al structuralism-funcționalismului analizat mai înainte. Pornind de la Mauss, Levi-Strauss consideră că toate fenomenele culturale și sociale trebuie înțelese prin descifrarea "formeilor lor elementare". Elementele componente ale unei culturi nu trebuie considerate ca entități independente (atomi), ci ca termeni ai unor multiple relații. A explica înseamnă a descifra structura care ordonează din profunzime un domeniu de fapte. Structura nu este însă dată la suprafața fenomenelor sociale și culturale. Ea trebuie descifrată, găsindu-se în profunzimea lor. Ideea a fost considerată de mulți ca fiind absolut revoluționară. Proiectul explicativ al lui Levi-Strauss a avut o rapidă și largă influență, declinul său producîndu-se însă la fel de repede. În ultimii ani s-au formulat o serie de critici foarte ascutite la adresa lui. Aici ne interesează nu relevanța sa pentru un anumit tip de analiză sau alta, ci pretenția de a fi tipul esențial de analiză în științele sociale. Pe scurt, el constă din următoarele teze: Cultura, și în consecință întreaga societate, reprezintă un mod de a ordona și clasifica experiența. Sarcina științei este să dezvăluie modelele care fundează această ordonare a experienței în diferite

societăți. Unde se găsesc aceste modele sau structuri? Răspunsul lui Levi-Strauss este clar: în inconștient. Ele sînt modele inconștiente care caracterizează unui-versal mintea omenească. În fapt ele reprezintă reguli universale ale activității minții umane de a divide, categoriza și clasifica fenomenele. Sub influența structuralismului lingvistic, el consideră că forma fundamentală a categorizărilor realizate de mintea umană este binară. Un exemplu clar de asemenea analiză structurală ni-l oferă un elev al lui Levi-Strass - Needham : În societățile cu reguli de căsătorie prescriptive, oamenii tind să considere organizarea lor socială în termeni de opoziții - jumătatea inferioară față de cea superioară, cei care iau soții față de cei care dau etc. Această tendință opozițională este mai departe exprimată în clasificări simbolice dualiste: de exemplu, spiritele rele față de cele bune.

Un al doilea exemplu, luat de Levi-Strauss însuși, ne va lămuri și mai bine. Există în societate trei sisteme mari: economia, limba, relațiile parentale - care în ultimă instanță pot fi considerate ca sisteme de schimb: oamenii pot schimba între ei bunuri, semne sau femei. Descifrînd regulile generale care regizează orice schimb putem explica toate fenomenele particulare de acest tip.

O asemenea explicație, după cum au observat mulți comentatori, este antisociologică. Ea înlocuiește imperativul formulat de Durkheim de a explica un fapt social prin alt fapt social, printr-o explicație tipic idealistă: prin structurile epistemologice inconștiente ale minții umane: noțiunile de dualitate, complementaritate, opoziție, reciprocitate etc. Condițiile particulare concret-istorice nu mai au nici o relevanță în explicație, operațiile mentale universale reprezintă factorul expli-

cativ profund. Din acest motiv, de exemplu, Robert Murphy eticheta teoria lui Levi-Strauss drept "Zen marxism" iar M.Harris - "hegelianism francez".

X

X

X

Acest capitol a avut intenția să puncteze câteva elemente de convergență și divergență între strategia marxistă de explicație a fenomenelor sociale, pe de o parte, și strategiile nemarxiste, dezvoltate în paralel cu marxismul, în cadrul societății capitaliste. Elementele de convergență provin din însăși logica cercetării științifice. Teza lui Lenin, că știința naște continuu materialism este valabilă și în reflexia socială. Divergențele sînt generate de opțiunile ideologice distincte care stau la baza celor două linii fundamentale ale reflexiei sociale contemporane. Dialogul dintre ele este necesar de aceea să dubleze cooperarea științifică constructivă cu polemica ideologică intransigentă.

C-da nr.	81	Anul	1977
Tiraj:	500	Reeditare	
Numele și Prenumele dactilografei:	RADULIAN ELEONORA		
Desenul:	Efstate Elena —		
Corectat și bun de tipar:	Lector. dr. CATALIN ZAMPİR		
Executat în cadrul Tipografiei Universității din București			

VERIFICAT
1987

Lei 15,65